

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YENİLİĞİ YAŞARKEN YENİLENMEYİ
SAVUNMAMAK: DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE
ETNOMETODOLOJİK BİR DENEME

Murat KAYA

Danışman
Prof. Dr. Adil ÇİFTÇİ

İZMİR – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Yeniliği Yaşarken Yenilenmeyi Savunmamak: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Etnometodolojik Bir Deneme” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2019

Murat KAYA

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Yeniliği Yaşarken Yenilenmeyi Savunmamak: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi Öğrencileri Üzerine Etnometodolojik Bir Deneme

Murat KAYA

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışma, ülkemizde gelenek ve yenilik tartışmasını, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler üzerinde inceleme amacı taşıyan bir gündelik hayat denemesidir. Geleneksel dini dünya görüşü ile modern dünya davranış tarzları, yapıp-etme biçimleri arasında gündelik hayatta ortaya çıkan çatışma birçok tartışma teşkil etmektedir. Amacımız geleneksel zihne sahip bireylerin yenilenmeyi kabul etmemelerine rağmen gündelik hayatlarında yeniliği yaşamalarının altında yatan sebepleri ortaya koyarak modern dönemde var olan geleneksel söylem ile modern eylem arasındaki çatışmayı somut olarak açıklamaktır. Bu sebeple, bu ana tartışmanın öğrenciler üzerinden değerlendirilmesi ve somut örneklerinin verilmesi çalışmamız açısından önemlidir.

Bu çalışma Giriş ve iki Bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümünde çalışmamızın amacı, önemi, yöntemi, sınırlılıkları, kapsamı ve güçlükleri işlenmiştir. Birinci Bölüm'de Etnometodoloji ve din ilişkisi ele alınmış; Gelenekçilik, Modernizm ve İslâmî Modernizm gibi zihniyet tipolojileri üzerinden mevcut dini dünya görüşleri ortaya koyulmuştur.

İkinci Bölümde teorik olarak Birinci Bölüm'de ele alınan konu Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde örneklendirilmiştir. Öğrencilerle yapılan derinlemesine mülakatlar ile söylem-eylem çatışmasının sebepleri ve nasıl meşrulaştırıldığı zihniyet tipolojileri bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Din Sosyolojisi, Etnometodoloji, Din, Gelenek(çilik), Modernite, İslâmî Modernizm, Sekülerleşme, Meşrulaştırma.

ABSTRACT

Master's Thesis

**Not Defending Innovation While Living It: An Ethnomethodological
Experiment on the Students of the Faculty of Theology at Dokuz Eylul
University
Murat KAYA**

Dokuz Eylul University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences Master Program

This study is a daily-life essay with the purpose to examine the influence of Islamic tradition versus Islamic modernism debate on the students studying at the Faculty of Theology at Dokuz Eylul University, Izmir, Turkey. The conflict between the traditional religious worldview and the modern religious worldview brings out a lot of controversies. By revealing the reasons underlying the fact that individuals with a traditional understanding do not accept renewal in their daily actions but live it, we aim to explain the conflict between the traditional discourse and the modern action in the modern era. Therefore, it is important for our study to evaluate this main discussion through the students, and provide concrete examples.

This study consists of an introduction and two parts. In the introduction part, the aim of this study, its importance, method, limitations, scope and difficulties are discussed. In the first part, the relationship between Ethnomethodology and religion is investigated; text, textual interpretations and religious worldviews have been put forward through mentality typologies such as traditionalism, modernism, and Islamic modernism.

In the second part, the subject which is theoretically discussed in the first part is exemplified on the students of the Faculty of Theology at Dokuz Eylul University. With in-depth interviews with the students, the reasons for the

discourse-action conflict and how they are justified have been evaluated in the context of mentality typologies.

Keywords: Sociology of Religion, Ethnomethodology, Religion, Tradition(alism), Modernity, Islamic Modernism, Secularization, Legitimation.

**YENİLİĞİ YAŞARKEN YENİLENMEYİ SAVUNMAMAK: DOKUZ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE
ETNOMETODOLOJİK BİR DENEME**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
EKLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNDELİK HAYAT VE ZİHNİYETLER TİPOLOJİSİ

I. ETNOMETODOLOJİ VE DİN	7
II. GELENEK VE GELENEKÇİ/LİK	16
A. Gelenek	16
B. Gelenekçilik	18
III. MODERNİTE VE SEKÜLERLEŞME	19
A.Modernite	19
B.Sekülerleşme	22
IV. İSLÂMÎ MODERNİZM YA DA İSLÂMÎ YENİLENME	25

İKİNCİ BÖLÜM

ETNOMETODOLOJİK BİR DENEME

I. ÖZNEL DÜNYANIN SORUNSALLIĞI	28
--------------------------------	----

II. BİLİNÇ VE DEĞİŞİM	32
III. SÖYLEM-EYLEM ÇATIŞMASI	35
A. Söylemde Çatışma	36
1. Boşanma	36
2. Giyim-Kuşam ve Cinsiyet	42
B. Eylemde Çatışma	51
1. Alışveriş-Borç ve Şahitlik	52
2. Miras	58
3. Teçhizatlı atlar	64
IV. GÜNDELİK HAYAT DAVRANIŞLARINDA ÇATIŞMA VE MEŞRULAŞTIRMA	70
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	83
EKLER	

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviri
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Hız.	Hazreti
S.	Sayfa
Ss.	Sayfa sayısı
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğerleri
Vs.	Vesaire

EKLER LİSTESİ

EK 1:Derinlemesine mülakat için hazırlanan ve tezde kullanılan yarı yapılandırılmış sorular ek s.1

GİRİŞ

Modern Zamanlar bir toplumsal gerçekliktir ve süregelen hayat tarzlarını dünyanın hemen her yerinde değişim ve dönüşüme uğratmıştır. Din de modern zamanların içerisinde insanların değişim dönüşüme tabi olduğu bu yenilenmeden payını fazlasıyla almıştır. Çünkü din, modern öncesi dönemlerde ortaya çıkan kriz durumlarını kontrol etse de, modern dönemlerde kendisi bir kriz haline gelmiştir. Başka deyişle; modern öncesi dönemlerin en güçlü meşrulaştırıcısı olan dinin modern zamanlara gelindiğinde¹ bizzat kendisi meşruluk kriziyle karşı karşıya kalmıştır.²

Bunun da en güçlü nedenlerinden biri, din ile ilgili yorum ve bu yorumlara bağlı dünya görüşünün modern hayat ile çatışma yaşamasıdır. Çünkü gelenekte var olan ve gündelik hayatta sorun teşkil etmeyen konular modern dönemde eleştiriye açılmış hatta bazıları sorunlu olarak görülmüştür.³ Buna bağlı olarak da geleneksel dini düşüncelerin etkisiyle “*geleneksel bir hayat yaşanılabilir mi?*” yoksa “*yenilenme zorunlu mu?*” veya bu modern dönemde “*geleneği mi, yenilenmeyi mi kabul etmeliyiz?*” soruları gündeme gelmiş, bunlarla birlikte pek çok tartışma da yaşanmıştır ve yaşamaya devam etmektedir.

Bu tartışmalar üzerinden yola çıkarak modern zamanlar içinde geleneksel dini dünya görüşüyle modern yapıp-etme biçimleri arasında söylem-eylem çatışması yaşayanların argümanlarını keşfetmek ve bununla birlikte yeniliği yaşadıkları halde yenilenmeyi savunmamalarının altında yatan sebepleri zihniyetler tipolojisi bağlamında irdeledik.

¹ Bu sürecin özlü bir anlatımı için bkz. Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklerle Ağıt**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, ss. 13-25.

² Günay, Batı’da ortaya çıkmış olan sanayileşme ve buna bağlı faktörler ile değişim dönüşümün sadece Batı’yı değil İslam dünyasını da etkilediği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla genelde dinin özelde ise İslam dininin bu değişimden payını aldığını ve modernite karşısında değişim ve dönüşüme tabi olduğunu ortaya koymaktadır. Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 556.

³ Her ne kadar Batı’da dinin bir kriz haliyle karşı karşıya kaldığını ve bu kriz durumunun modern öncesi dönem ile modern dönem şeklinde tarihi ikiye ayırdığını söylesek bile modern öncesi dönemde dinin ve dinsel olanın ya da toplumda rutin olarak devam eden yapıda değişimlerin olduğundan bahsedilebilir. Modern dönemde dinin yerinden bahsederken burayı gözden kaçırmamak gerekmektedir. Çünkü modern öncesi dönemde toplumda bir kriz hali şeklinde olmasa da değişim dönüşüm hali mevcuttur.

Zihniyetler tipolojisi bağlamında ele aldığımız konu “*gelenekçi zihniyet*”, “*modernist zihniyet*” ve “*İslâmî yenilikçi zihniyet*” tipolojilerinde görüşlerine yer verdiğimiz kişilerin metinlerini analiz ederek teorik kısmıyla Birinci Bölüm’de ayrıntısı ile işledik. İkinci Bölüm’de Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde araştırmayı zihniyetler tipolojisi bağlamında somutlaştırdık.

Dolayısıyla teorik ve pratik yönlerini işlediğimiz söylem-eylem çatışmasının örneklerini somut bir şekilde öğrenciler üzerinden vererek ayrıntıladığımız çalışmamızı konumuzun tartışmaları açısından önemli buluyoruz.

Çalışmamızın amacı, geleneksel dini dünya görüşünün modern yaşam tarzını özellikle gündelik hayat bağlamında nasıl etkilediğini ve bireylerin modern dönemde dini dünya görüşleriyle nasıl yaşadıklarını anlamaktır. Ayrıca geleneksel din dilinin bireylerin modern yaşam tarzlarını, durum tanımlamalarını nasıl oluşturduğunu ve bireylerde muhtemel söylem-eylem çatışması ile bunun üstesinden gelme çabalarının nasıl bir metotla meşruluk kazandığını derinlemesine incelemektir. Konumuz bu bağlam üzere genel hatlarıyla din, dinsellik, geleneksel dini söylemler ile bunların modern eylemlerde nasıl tezahür ettiği, muhtemel söylem-eylem çatışması ve bu çatışmanın meşruluğu üzerinedir.

Tezimizin başlığında da belirtmiş olduğumuz üzere bu çalışma toplumsal hayat alanında, gündelik yaşamda geleneksel dini düşünce ile modern düşünce ve modern eylem arasında bireylerin söylem ve eylemlerinde bir çatışmanın var olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımın teorik alt yapısı danışman hocamız Adil Çiftçi’nin *Din Sosyolojisi ve İslâmî Modernizm: Toplumbilim Yazıları III* adlı eserinin İkinci Bölümünde geçen “İslam Çağdaşçılarının Çağdaşlık Yorumu” başlıklı yazısına dayanmaktadır. Çiftçi, bu makalesinde geleneksel din anlayışına sahip bireylerin aslında yenilenmeyi/modernliği yaşadığını ve fakat yeniliği/modernliği ısrarla reddetme temayülünde oldukları tezini işlemiştir. Biz de elden geldiğince Çiftçi’nin bu sosyolojik tahlilini/varsayımını Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde gündelik hayat bağlamında bir deneme tarzında ele alıp değerlendirmesini amaçladık.

Kapsam olarak araştırmamız, gelenek ve yenilenme bağlamında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerine bir saha çalışmasıdır. İki ayrı bölümde teorik ve pratik olarak ayırdığımız konu Birinci Bölümde teorik olarak

gelenek ve yenilik bağlamında açılmıştır. İkinci Bölümde ise gelenek ve yenilik bağlamında açılan konu öğrenciler bazında somutlaştırılmıştır. Dolayısıyla bireyler mikro sosyolojik perspektifle ele alındığından onların anlamlı dünyaları derinlemesine incelenmiştir.

Araştırmamızda, Yorumsamacı Sosyoloji Paradigmasına dayanarak çalışmamızın teorik bölümünde, Romantik Hermeneutik yaklaşımın yazılı metinleri anlama tekniklerini; uygulama aşamasında da hem Romantik Hermeneutik tekniğini hem de derin mülakat tekniğini istihdam ettik.

Romantik Hermeneutik yöntem, bir olayı, metni, yazarı, ortaya çıkmış olduğu zaman ve şartlar göz önünde bulundurularak niyet ve maksatlarıyla birlikte yazarın gözünden anlamaktır.⁴

Bu yöntemi Birinci Bölümde Etnometodoloji ve Din ilişkisi, zihniyetler tipolojisi bağlamında Gelenek ve Gelenekçilik, Modernite ve Sekülerleşme ile İslâmî Yenilenme başlıklarında kullanarak bu zihniyetlere bağlı bireylerin metinlerini incelemek amacıyla istihdam ettik. İkinci bölümde ise bireylerin geleneksel din dilini inşa ederken niyet/maksatlarını, metin tahlili ve söylem-eylem analizinde bulunarak nasıl bir metot geliştirdiklerini ve nasıl kullandıklarını derin yorumlama yaparak anlamak için kullandık. Dolayısıyla derinlemesine mülakat yaptığımız öğrencilerin söylem-eylemlerini, durum tanımlarını onların zihin dünyalarına girerek⁵ niyet ve maksatları ile birlikte anlamaya çalıştık ve örnekleri ile birlikte somutlaştırdık.

Kullandığımız Etnometodoloji araştırma tekniği olan derin mülakatı, araştırmamızın uygulama safhasında kullandık. Dolayısıyla İkinci Bölümde bireylerin geleneksel din dilini söylem-eylem çatışmasında, onların dinsel gerçeklik olarak ifade ettiği dışa vurumları-eylemleri nasıl meşrulaştırdıklarını, ayrıca hangi gerekçe ile gelenekçi söylem savunması yapılırken modern eylemde bulunduklarını ortaya koymaya çalıştık.

Öğrenciler ile görüşmeler yüz yüze yapılarak kayıt altına alınmıştır. Konuşmaların yazıya geçirilmesi için öğrenciler ile mülakat öncesi ses kaydı için konuşularak kayıt için izin istenilmiştir. Öğrenciler bu konuda bizlere yardımcı

⁴ Adil Çiftçi, **Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, ss. 85-86.

⁵ Zihin dünyalarına girmekten kastımız; mülakat yaptığımız öğrencilerin gözüyle onları anlamak ve onların kavram ve kavrayışlarıyla mevcut durumlarını yorumlamaktır.

oldukları gibi açık uçlu sorularla amacımızın dini dünyalarını yıkmak olmadığı da ifade edilmiştir.

Ayrıca açık uçlu sorular sekiz yıl (2011-2019) ilahiyat fakültesinde öğrenim görmemizden dolayı ilahiyat öğrencileri ortamında var olan ve günümüz modern yaşam gündelik hayat kalıplarıyla çatışma halinde olan soru ve sorunlardan oluşmaktadır. Bu sorular İkinci Bölümde her ne kadar ana başlık ve alt başlıklar altında açıklanmış olsa bile derin mülakat yöntemi gereği öğrencilerle yüz yüze görüşmede sayıca artmıştır. Çünkü görüşme esnasında konunun izlediği yol değişebilmekte ve farklı soru ve sorunlar ortaya çıkınca yeni soruların sorulmasına da gerek duyulabilmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda yarı yapılandırılmış mülakat soruları kullanılmıştır.⁶

Öğrencilerin söylemlerinde ortaya çıkan geleneksel yorumlar ya da öğrencinin kendisinin ortaya koyduğu yorumları, kısaca durum tanımlarını Birinci Bölümde teorik kısmıyla ortaya koyduğumuz zihniyetler tipolojisi bağlamında değerlendirerek bu durum tanımlarının ve dışavurumlarının hangi zihniyet tipolojisine dâhil olduğunu İkinci Bölümde başlıklar altında değerlendirdik. Dolayısıyla öğrencilerin tikel durum tanımlarından yola çıkarak ortak anlamlar ortaya koyduk.

Varsayımımızda öğrencilerin dinsel söylemleri ile gündelik hayat eylemlerinde çatışma olduğunu dile getirmiştik. Çalışmamızda da gündelik hayattaki eylemlerinin, söylemleri ile çelişki ifade ettiğine yönelik çatışmayı gösteren belli genel sorular kullandık. Bu soruların içeriği öğrencilerin seviyelerine göre belirlendiğinden dolayı genellikle hukuki konulara dayalıdır. Dolayısıyla kayıt altına alınan yorumların yer yer köşeli parantezler ile öğrencinin durumu nasıl bir şekilde ifade ettiğini, jest ve mimiklerinin yapısını da ifade ettik. Çünkü öğrencinin bir konuda rahat ve açık şekilde ifade ettiği yorum ile çekimser bir tavırla ya da bıkmış bir tavırla ifade etmesi zihin dünyalarını anlamada ön hazırlık oluşturmaktadır.

Araştırmamızın somutlaştığı İkinci Bölümde öğrencilerden alınan cevaplar ve bunların yorumlanması zihniyetler tipolojisi bağlamında açıklanmıştır. İkinci Bölümde izlemiş olduğumuz yol şu şekildedir: İlk olarak öğrencilere sorulan soruların ses kayıtları yazılı hale getirilmiştir. Bu yazılardan yola çıkılarak belli genel

⁶ Ayrıca EK'ler bölümünde yarı yapılandırılmış mülakat soruları örneği sunulmuştur.

kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategoriler Kuran, Sünnet, Hukuk, Giyim-Kuşam ve Cinsiyet, Teknoloji ve Ticaret, Gelenek-Modernite ve Gündelik Hayat şeklindedir. Bu genel kategorilerden yola çıkarak söylem-eylem çatışması bağlamında öğrencilerin yorumları bir araya getirilmiştir. Bu şekilde genel çerçeve belirlendikten sonra yorumlar üzerinden örnekler verilmiştir.

Ses kaydı olarak ele aldığımız derin mülakat ve yazılı soruları, Word sayfasında Times New Roman yazı karakteri ile 12 puntodan toplam 104 sayfa, 33306 kelimedenden oluşmaktadır. Derin mülakat yaptığımız öğrenci sayısı toplamda 2 kız 4 erkek olmak üzere 6 öğrenciden oluşmaktadır. Kız öğrencilerin sayısının 2 ile sınırlı kalmasının sebeplerini takip eden paragraflarda açıkladık. Bu sayıyı derinlemesine mülakat yerine yazılı sorular şeklinde 4 kız öğrenci ile tamamlamaya çalışarak kız öğrenci sayısını 6'ya tamamladık. Dolayısıyla çalışmamızdaki öğrencilerin sayısı 6 kız 4 erkek öğrenci olmak üzere toplamda 10 kişiden oluşmaktadır. Ayrıca çalışmamıza özne-konu olan öğrenciler hazırlık sınıfından iki, birinci sınıftan üç, ikinci sınıftan iki, üçüncü sınıftan bir ve dördüncü sınıftan iki olmak üzere her dönemde okuyan öğrencilerden oluşmaktadır.

Çalışmamızı yaparken Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileriyle alan araştırması bağlamında birçok güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlükler görüşme yapılan öğrencilerin belirlenmesi, din sosyolojisi alanında yaptığımız çalışma olması, erkek olma kimliğimizden kaynaklı dezavantajlar olarak sayılabilir.

Alan araştırmasındaki dezavantajlardan olan görüşme yapılacak öğrencilerin belirlenmesi hem kendimizin ilahiyat fakültesinde yüksek lisans öğrencisi olmamızdan kaynaklı gözlemlerimiz hem tanıdığımız alt sınıfta okuyan öğrenciler vesilesi ile giderilmeye çalışılmıştır.

“*Gelenekçi zihniyet*” tipolojisinde olan ve söylem-eylem çatışması yaşadığını düşündüğümüz öğrencilerin Din sosyolojisi alanına ilahiyat fakültelerine karşı var olduğu çalışmalarla tespit edilen⁷ önyargıları araştırmamıza özne konu olmak istememeleri karşılaştığımız bir diğer zorluktur.

Erkek kaynaklı kimliğimiz kız öğrencilerle olan görüşmelerimizde ses kayıtlarının alınmasını istememeleri, kız ve erkeğin yan yana bulunmasının caiz

⁷ Fatih Toktaş, Şükrü Keyifli, Fatih Yıldırım, Bekir Esen, “Felsefe’li İlahiyat vs. Felsefe’siz İslami İlimler: Türkiye Geneli Öğrenci Anketi”, **DEÜİFD XLIII**, 2016, ss. 143-181.

olmadığı gibi gerekçeler öne sürülerek reddedilmiştir. Yine bazı kız öğrencilerin kendini ifade edememe ve sorulara cevap verememe korkusu da gözlemlenmiştir. Dolayısıyla kız öğrenciler ile görüşmelerin sayısı 2 kişi ile sınırlı kalmıştır. Derin mülakat yaptığımız sınırlı sayıdaki kız öğrencilerin sayıları, hazırladığımız yazılı sorular ile arttırılarak toplamda 6'ya çıkarılmıştır.

Öğrencilerle yapılan görüşmeler kayıt altına alınarak metin haline getirilmiştir. Konunun sürdürülmesine bağlı olarak öğrenciler arasındaki görüşmelerin saatleri uzamış ya da kısa tutulmuştur. Nitekim bu görüşmelerin sonucu metin haline getirildiğinde en uzun görüşme 24 sayfa, en kısa görüşme ise 11 sayfa olmuştur. Yazılı sorular ise en az 2 en fazla 4 sayfadan oluşmuştur.

Çalışmamızın dezavantajı olarak öğrencilerin görüşmeye ikna edilmesi, görüşmeden sonra ses kayıtlarının yazıya geçirilmesi, düzeltilmesi ve yazıya geçirilen görüşmelerin kategoriler haline getirilip başlıklar altına alınması yaşadığımız güçlüklerdendir.

Çalışmamızın avantajlarından sayabileceğimiz yönler ise hem lisans eğitimi hem de yüksek lisans eğitimi Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde almış olmamızdır. Bu eğitim döneminde (2011-2019) öğrenci profiline hâkim olmamız ve alanı bilmemiz konuyu bir bütün halinde onların zihin yapılarını kavramamızda *empati*⁸ oluşturmuştur. Kısaca beş yıl lisans üç yıl yüksek lisans eğitimi görmüş olduğumuz fakültede alan araştırması yapmak ve kendimizde var olan değişim ile sahada var olan gerçekliği görmek konuyu daha net şekilde ifade etmemizi sağlamıştır.

Dolayısıyla ele aldığımız konu ve konuya bağlı varsayımımız alana ait ön bilgiler ve hazırlık aşaması hakkında sahip olduğumuz alana dair bilgilerden yola çıkılarak çalışmaya başlanmıştır. Ama çalışmamızın asıl bölümü olan ikinci bölümün somutlaşmasında kullanılan mülakat ve yazılı soruları ve bunların değerlendirilmesi 2018 Eylül ayı ile başlayıp 2019 Eylül ayında sona ermiştir.

Sonuç olarak kısaca alan araştırmamızda gündelik hayat içerisinde var olan “gelenek mi?”, “modernite mi?” yoksa “her ikisi mi?” tartışmalarını “gelenekçi

⁸ “Kendi zihnimizden başka zihne anlama sıçraması yapma yani anlamı anlamla ilişkilendirme”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 32; Adil Çiftçi, **Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, s. 86-88.

zihniyet”, “*modernist zihniyet*” ve “*İslâmî yenilikçi zihniyet*” tipolojileri bağlamında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrencilerle yaptığımız görüşmelerdeki veriler ile somutlaştırmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNDELİK HAYAT VE ZİHNİYETLER TİPOLOJİSİ

Bu bölümde gündelik hayatta birey eylemlerinin din ile ilişkisi işlenmiştir. Etnometodolojinin doğuşu ile ilgili Anne Frank'ın kısa hayatına değinilerek geçmiş gündelik hayat içerisinde var olan, sıradan bile olsa, bir olayın günümüz gündelik hayatına nasıl yansıdığı ifade edilmiştir. Devamında gündelik hayatın temel parametreleri içerisinde “Gelenek”, “Modernite” ve “İslâmî Yenilenme” zihniyet tipolojileri bağlamında konu açılmıştır. Amacımız, gündelik hayat alanında var olan bu tipleştirmelerin toplumsal alanda örneklerini göstermek ve ikinci bölümde somutlaştırdığımız çalışmamızın uygulama kısmının teorik temellerini kurmaktır.

I. ETNOMETODOLOJİ VE DİN

Gerçek bir dünyada yaşıyor olmak, ortak dünyalar kurmaya ne kadar çok zorlarsa da bireyleri, her bireyin bir dünyası vardır kendince anlamlandırdığı, kendine özel ve kendinden başka kalabalıklar biriktirdiği bir dünya. Bundan dolayıdır ki her insan diğer(ler)ine göre farklı dünyaların insanıdır.

Dünya kurmak, dünya yıkmak, dünyada kalmak, dünyadan göçmek farklı bir âlemin içinde değil kendi yaşadığımız gerçekliğin inşası ve yok oluşunun bir gerçeğidir. Kaldı ki Berger'in *Gerçekliğin Sosyal İnşasının* bir kitap adı olarak konulması da garip görülecek bir durum değildir. Zira o, bir bireyin kendi dünyasının gerçekliğini nasıl inşa ettiğini, bir toplumun gerçekliği kendi içinde nasıl kurduğunu ayrıntılıca izah eder.

Anne Frank'ın dünyası da böyle idi. Hazin ve bir o kadar da acı ile doluydu. O bir dünya kuramadı. Ona bir dünya kurdular, kurdurdular. Ailesi ile birlikte Nazi zulmünden kaçarken bir teras katta sekiz kişi ile birlikte iki yıl boyunca hayata tutunmaya çalışır. Nazilerden ve zulümden kaçtıkları iki yıllık dünyalarını her gün bir günlük tutarak kayıt altına alır. Bir gün çile ve hazin hayat hikâyesi bir dönemin karanlık yüzüne şahitlik edecektir. Kaçınılmaz sonuçlardan biridir; bir ihbar sonucu yakalanırlar. Ailesi farklı kamplara esir olarak götürülür. Auschwitz kampına götürüldükten iki ay sonra annesi vefat eder. Holokostun sembol ismi Anne Frank'ın

günlüğü babası Otto Frank tarafından kitap haline getirilir. Günlükteki yazılar sadece sekiz kişinin (daha çok kendisinin) iki yıllık dünyasından acılar, ızdıraplar, yokluklar, yoksunluklar ve korkulardan haber verse de, bize bunlardan daha çok şey anlatır: Nazi zulmüne ve II. Dünya Savaşının gerçekliğine dair günümüze ışık tutar. Anne onu her ne kadar kendisi için ele almış olsa bile günlük, geçmişin, tarihin belli bir döneminin gündelik hayatını resmeder, yani sosyal gerçekliğin gizli yönlerini açığa çıkarır. Özneldir fakat bizlere nesnelliğin gizli gerçekliğini sunar.⁹

Toplumda var olan her bireyi tek tek değerli gören, kendilerini kendilerince nasıl tanımlasalar o şekil üzere kabul eden, bireyleri kendi durum tanımlarıyla anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan Anlamacı/Yorumsamacı Sosyoloji ve onun kolları olan Fenomenoloji, Sembolik Etkileşimcilik, Etnometodoloji gibi mikro sosyolojik yaklaşımlar öznel dünyalardan yola çıkarak belli tipolojiler yoluyla nesnel anlamlar ortaya koyarlar.¹⁰ Gündelik hayatta sıradan, rutin olarak görünen eylemlerin bir hareketten ibaret olmadığını, zihinsel bir dışavurumun yansıması olduğunu ve bir zihinden doğduğu gerçeğini kabul eden yorumlayıcı sosyolojiye göre insan eylemleri, bir fenomen/özne zihninden doğar.¹¹ Benzer şekilde Berger ve Luckmann da gerçekliğin sosyal inşasını, toplumsal dünyanın kuruluşunu dışsallaştırma-nesnelleşme-içselleştirme olarak üç aşamada ele alırlar.¹²

Gündelik gerçekliği anlamının öznel ve nesnel boyutları mevcuttur. Anlamanın öznel yönü; gerçekliğin bireylerin zihinlerince öznel inşa edilmesini ifade eder. Anlamanın nesnel yönü ise toplumsal gerçeklik düzeyindeki nesnel anlam/bilgi stoklarının toplumun dinamik yönüyle oluşan gerçek ve ortak bir dünya ile mümkündür.¹³ Yani gerçek anlam toplumun bir ferdi olan bireyin zihninde inşa edilir. Fakat gündelik gerçeklik birçok öznel bilincin bir arada bulunmasının sonucunda oluşan, öznel bilinçleri de aşan bir gerçekliktir. Bundan dolayı da toplum birden çok öznel bilincin dışsallaşmalarının nesne konumuna gelerek

⁹ Ali Esgin, Güney Çeğin (Ed.), **Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2018, ss. 13-14.

¹⁰ Margaret M. Poloma, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, ss. 201-259.

¹¹ Adil Çiftçi, **Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, s. 165.

¹² Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, ss. 323-331. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Adil Çiftçi, **Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015. ss. 45-56.

¹³ Şeref Uluocak, "Gündelik Gerçeklikte Anlamanın Sosyal İnşası: Peter Berger ve Thomas Luckmann", **Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar**, ss. 269-278.

nesnelleşmesinden oluşur. Gündelik gerçeklik de birden çok öznel bilincin gerçekliği ile nesnel toplumsal gerçeklik arasındaki karşılıklı ilişkiden meydana gelir.

Toplumsal gerçekliği öznel ve nesnel boyutlarıyla inceleyen ve fenomenolojinin kurucusu olarak anılan kişi Edmund Husserl'dir (1859-1938). Onun kurduğu aşkınsal fenomenoloji ile Max Weber'in (1864-1920) "Verstehen" (anlama) kavramını alarak fenomenolojik sosyolojinin kurucuları arasına giren Alfred Schutz'a (1899-1959) göre¹⁴ gerçek anlam, gündelik hayat içinde yüz yüze ilişkilerimizde bulunur. Bu 'biz ilişkileri' gündelik hayattaki *durum tanımlarımızla* kendimizi ele verir. Gündelik hayattaki bu 'biz ilişkileri'ndeki en özel durumlarda ortaya koyduğumuz durum tanımlarımız çeşitlilik arz etse de toplumda bir düzenlilik mümkündür ki bu düzen, toplumdan aldığımız 'bilgi stokları' ile yaptığımız tipleştirmelerle sağlanır. Birbirimizle kurduğumuz ilişkileri bir düzen haline getiren bu tipleştirmeler zaman, mekân, kişi ve konuma göre farklılık arz edebilir.¹⁵ Örneğin günde belirli vakitlerde ibadet edenler, eğitim alanlarında eğitim görenler, alışverişte esnaf ya da mağazaları dolaşanlar, şehirler ya da ülkeler arası ulaşımında aynı aracı kullananlar, yeme içmeden dolayı belli mekânlarda bulunanlar, aynı ortamda bulunan tatilciler, belli amaçlarla bir araya gelmiş yönetici ya da bir fikir etrafında koşullanmış insanlar, aynı kitaba iman eden dindarlar, işgal altında kalmış ve bu sebepten dolayı mülteci olarak göçmüş sığınmacılar, gidecekleri bir evi olmadığı için dilenenler ve/veya aileden kovulmuş kimsesizler... vs. Kısacası hayatın her yerinde her an karşımıza çıkabilen görüp göremeyeceğimiz tüm bireylerin birbirleriyle etkileşim halinde olduğu gündelik hayattan tipolojiler denilebilir.

Etnometodoloji, gündelik hayatın bu birbiri içine girmiş gibi görünen, insanların bu kadar kalabalık ilişkilerde bulunduğu yaşam içinde, kişiler arası ilişkilerin nasıl düzenli bir planlama gibi görüldüğünü ele alan ve bu insanların ilişkilerini/gündelik eylemlerini nasıl anlamlandırdıklarını anlamaya çalışan bilimsel bir yaklaşımdır.¹⁶ Kavramlar üzerinden biraz daha ayrıntılsak;

Etno, bireylerin erişimine ve kullanımına açık gündelik bilgi stoğuna/birikimine göndermede bulunurken, metod, bir aktörün ya da eyleyen özne'nin bilgi birikiminden toplumsal hayat dünyasına anlam vermede ve verdiği anlamı yine

¹⁴ Husserl, Weber ve Schutz'un sırasıyla Felsefi Fenomenoloji, Verstehen ve Fenomenolojik Sosyoloji ile ilgili görüşleri için bkz. Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Yöntem: Toplumbilim Yazıları II**, ss. 103-124.

¹⁵ Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Yöntem: Toplumbilim Yazıları II**, ss. 127-148.

¹⁶ Margaret M. Poloma, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, s. 241.

kendi bilgi hazinesiyle başkalarına iletmede kullandığı stratejilerdir. “Etno”, grubun veya topluluğun üyeleri anlaşılırsa; etnometodolojinin tanımı şöyledir: Üyelerinin toplumsal dünyayı anlamlı kılma yöntemidir.¹⁷

Etnometodoloji'nin kuramsal öncüsü ve kurucusu Harold Garfinkel'dir (1917-2011). Garfinkel, Etnometodoloji yöntemini; “jüri müzakereleri projesinde bulunan jüri üyelerinin jürilik yaparken ne yapmakta olduklarını nasıl bildikleri” üzerinden geliştirmiştir.¹⁸ Fakat Etnometodoloji kavramını Yale'deki kültürler arası belgeleri incelerken etnobotani, etnofizyoloji, etnofizik başlıklarının karşılaştırması ile bulur. Çünkü Etno “bir üyenin toplumu hakkında sahip olduğu, ‘herhangi bir konuda’ sağduyuya dayalı bilgisini ifade etmektedir.”¹⁹ İnsanların gündelik hayatta yapıp ettiklerinin sorgusuz-sualsiz, alışılmış, kanıksanmış yönlerini şüpheli şekilde ele alan Garfinkel, böylece “toplumsal düzeni sorgulama yasağını yıkarak, etkileşim durumunda iş gören sorgusuz-sualsiz kabulleri ya da efsaneler örüntüsünü açarak göz önüne serer.”²⁰

Gündelik hayat da bir gerçektir. İnsanlar her an bu gerçeğin içinde yaşar, dünya kurarlar. Gündelik hayat alanı insanların birbirleriyle karşılıklı etkileşimi ile oluşur. Bu alanda bazen esnaf, bakkal, terzi, çaycı, kırtasiyeci, kafe işletmecisi, garson; bazen kâtip, avukat, savcı, doktor, profesör, mühendis, öğretmen vardır. Bazen yol vermediğinden dolayı yaka paça kavgaya tutuşan şoför, çöp toplarken, dilenirken rencide edilen bir çocuk, giydiği elbiselerden dolayı kendini kötü hissedip stresini anneden babadan çıkaran liseli, çok yazdı diye taksi şoförüne bağırان yolcu, sokakta yürürken kulağına gelen bir müzikle kendinden geçen ergen... vb. örnekleri olan bir alandır. Örnekleri aklımıza gelen veya gelmeyen ne varsa yaşamın hemen her yönüyle faal olduğu ilişkileri kapsar. Bu gerçekliğin içinde her birey tek başına bir anlamlı dünyadır.

Gündelik hayatta her bireyin anlamlı dünya kurma kabulünü barındıran fenomenolojinin alt başlığında Etnometodolojinin ele alınması şu temel kabulü barındırır: Toplumsal düzen bireyler tarafından inşa edilmektedir ve “her birey/özne

¹⁷ Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, s. 137.

¹⁸ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, s. 358. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Harold Garfinkel, **Etnometodolojide Araştırmalar**, Çev. Ümit Tatlıcan, Heretik Yayınları, Ankara, 2014, ss. 145-158.

¹⁹ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, s. 359.

²⁰ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, s. 358.

kendini nasıl tanımlıyorsa o birey/özne bizim için o'dur.”²¹ Garfinkel gündelik hayat içinde olağandışı olaylara gösterilen dikkati sıradan/olağan olaylara çevirerek, gündelik ilişkilerimizdeki tek başına birer fenomen/özne niteliğindeki olayları anlama ve bunlar hakkında bilgi edinmeye çalışır.²² O, gündelik hayat içerisinde sıradan/olağan olayları sorunsallaştırarak, insanların bu sorunsallık içerisinde nasıl düzen kurdukları ve bu düzene nasıl uygun davranışta bulunduklarına yönelir. Buradan da sorunsallaştırılan özne davranışlarını içeriden anlamamanın yollarını ve yöntemini açıklar. Dolayısıyla Garfinkel, Schutz’a da dayanak sorunsallaştırılan özne davranışlarını onların ifade biçimi ve dünyalarıyla birlikte keşfetmenin yöntemini örneklendirmektedir.²³

Ayrıca Garfinkel, anlayıcı yaklaşımın da kabul ettiği gibi bireylerle yaklaşma, soru, sorun, cevap ve cevapların anlaşılma tarzını denetlemeyi, onları kendi durum tanımlarıyla içeriden anlamayı, sorunları çözmede geniş gözlemlere dayanmayı, konuşmalara katılmayı ve yaşam dünyalarını incelikli gözetlemeyi, göz önünde bulundurmayı gerekli bir yaklaşım olarak görür.²⁴

Etnometodoloji, gündelik hayat içerisinde insanların ilişkilerini nasıl düzenlediklerini ve sürdürdüklerini bireylerin zihninden, onların bakış açısından anlamaya çalışır. O, bu açıdan da *içeridencidir*.²⁵ Yani bireyleri içeriden anlamaya çalışır. Bu minvalle Etnometodoloji, gündelik hayat alanında bulunan birden çok bireyin (her bir birey bir zihnin dışı vurumu demektir) nasıl bu kadar düzen içinde yaşadığını bir soru/n olarak ele alır. Dolayısıyla şu soruları sorar: Toplumsal düzen nasıl oluşmakta, oluşturulmaktadır? Toplumsal düzeni inşa eden bireyler bunu nasıl yapmaktadır? Bunun altında yatan tutumlar ve yöntemler nelerdir?

İnsanların toplumsal düzeni nasıl ortaya çıkarttıkları anlamlandırılırsa, yani bu anlamlandırmayı nasıl yaptıkları ve yöntemlerinin neler olduğu tespit edilebilirse, toplumsal düzenin nasıl inşa edildiği de tespit edilir ve buradan hareketle de

²¹ Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Yöntem: Toplumbilim Yazıları II**, s. 128.

²² Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Yöntem: Toplumbilim Yazıları II**, s. 112.

²³ Somut örneklere dair ayrıntılı bilgi için bkz. Harold Garfinkel, **Etnometodolojide Araştırmalar**, ss. 59-62.

²⁴ Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, s. 135.

²⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Yöntem: Toplumbilim Yazıları II**, s. 120; Adil Çiftçi, **Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, ss. 103-151.

toplumsal düzen hakkında bir şeyler söylenilebilir.²⁶ Mesela Cuma ve bayram namazlarında saflar o kadar yakındır ki namaz kılanların birbirlerine çarpıp düşmeleri gerekir. Ama sanki orada öyle bir ahenk, öyle bir yöntem vardır ki, ne kimse kimseyi ezer, ne üst üste yığılanlar olur ne de biri diğerrinin namazını bozar. Bu düzensellik bizlere insanların kutsal mabetlerde nasıl davrandıkları, onlara yönelik kanaatleri ve bu kanaatlerinin altında yatan daha geniş toplumsal ve tarihsel ayırt edici özellikleri hakkında ışık tutabilir.

Burada ele aldığımız Etnometodolojik yaklaşımı biz din, dinselilik ve dindarlık bağlamında kullanacağız. Dolayısıyla yaşadığımız toplum içerisinde alışlagelinmiş, kanıksanmış gelenek, kültür, hayat tarzı, kavramsal dünya ile etkileri neredeyse hayatın en önemli detaylarına kadar girmiş ve neredeyse inancın kökenlerine kadar inmiş geleneklerin dışında sürekli ve çok hızlı bir şekilde değişim dönüşüm halinde olan ve değiştiren dönüştüren moderniteyi işleyeceğiz. Geleneksel olarak devam eden alışkanlıkların yanı sıra ele alacağımız modernite gündelik hayat ilişkilerinin neredeyse hepsini yeni bir karmaşa/kriz haline sokmuştur.

Dolayısıyla “Gelenek mi?”, “Modernlik mi?” yoksa “her ikisi mi?” seçenekleri arasında gelgitler yaşayan bireylerden, karmaşa/kriz ortamında var olan durumlardan yola çıkarak belli dindarlık tipolojileri ortaya koyulmuştur.²⁷ Günümüz dünyasında bu dindarlık tipolojileri, günümüz dinsel hayatın daha iyi anlaşılması için kurulmuştur. Bununla birlikte; bu yorum farklılıklarını bir hasar olarak görenler olduğu gibi değişimin aslının dinin ana omurgasında değil de toplumsal yönüne ait olması gerektiği ile ilgili farklı talepler geliştiren gruplar da olmuştur. “Dindarlığın artık problemlili bir düzeye çekilen tabiatını fonksiyonel olarak yeniden canlandırma çabası içinde olanlar ise, dinin konumuna ilişkin tartışmalardan hiç de kopuk olmayan yeni yorumlarıyla sık sık gündeme gelmektedirler.”²⁸

²⁶ İnsanların toplumsal hayat içerisindeki, düzenlerini nasıl kurdukları ile ilgili ilişkiyi Coulon Etnometodolojiyi tanımlarken şu şekilde ifade etmektedir: “Etnometodolojinin bilimsel projesi, insanların gündelik yaşantılarını gerçekleştirdikleri farklı ilişkileri sürdürürken kullandıkları metotlar veya prosedürleri analiz etmektir.” Alain Coulon, **Etnometodoloji**, Çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2015, s. 10.

²⁷ Bu konu minvalinde Necdet Subaşı Türkiye’de var olan tipoloji örneklerinin Glock’tan (1919-2018) esinli yapıldığını belirtirken kendisi de geleneksel dindarlık, cumhuriyet dindarlığı gibi tipolojiler ortaya koyar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Subaşı, **Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler**, İslâmiyât Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 4, Ankara, 2003, ss. 26-32. Yine dindarlık tipolojileri ile ilgili olarak bkz. Celalettin Çelik, **Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım**, İslâmiyât Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Ankara, 2005, ss. 71-90.

²⁸ Necdet Subaşı, **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz yayıncılık, İstanbul, 2018, ss. 16-17.

Bu konuda yine farklı yorumlar ve tipolojiler mevcuttur ama bizim burada dayandığımız temel kaynağımız Erol Güngör ve Fazlur Rahman'dan ilhamla Adil Çiftçi hocamızın *Din Sosyolojisi ve İslâmî Modernizm: Toplumbilim Yazıları III* adlı eserinin “İslam Çağdaşlarının Çağdaşlık Yorumu” adlı makalesinde işlediği tipolojilerdir. Bundan dolayı konumuz gereği “Gelenek mi? Modernlik mi? yoksa her ikisi mi?” seçenekleri bağlamında üç tipoloji üzerinde duracağız.

Bir tarafta tercihleri arasında hayatını idame eden ama gündelik hayat içerisinde modernitenin getirmiş olduğu yeniliği hayatında neredeyse hiç eksiksiz uygulayan, tabir-i caizse ‘dibine kadar’ yaşayan ama zihinsel olarak geleneği savunan, kendilerini geleneği savundukları ve geleneğin her yönüyle hayatta olması gerektiğini dile getiren *Gelenekçiler* bulunmaktadır.²⁹ Diğer tarafta zihinsel ve eylemsel olarak tamamen din ve geleneği görmezden gelerek (hatta geri olarak görerek) tamamen modernitenin getirdiği yenilikleri benimseyen *Modernistler* bulunmaktadır.³⁰ Son olarak da, zihinsel ve eylemsel olarak yeniliği de, geleneğin ortaya koyduğu birikimi de toplumsal gerçeklik olarak görerek modern dünyaya yeni bir bakış açısıyla İslâmî bir mukabelede bulunan *İslâmî Yenilikçiler* mevcuttur.³¹

Konumuz bu tipolojilerden birincisine yoğunlaşacaktır: Kendilerini “*Gelenekçi*” olarak tanımlayan fenomenlerin dünyasından çıkan söylemler ile gündelik eylemlerinin birbirleriyle çatışmasına rağmen kendi zihin dünyalarında bu çatışmayı nasıl meşrulaştırdıkları ve gündelik hayatlarındaki bu çatışmanın herhangi bir sorunsallık ifade etmemesini nasıl anlamlandırdıkları. Kısaca; gelenekçi söylem ile modern eylem bir fenomende nasıl bir arada bulunur? Meşruluğunu nasıl kazanır? Gündelik hayatta zihinsel olarak düzeni nasıl sağlar? Zihinsel bütünlük nasıl kurulur?

Tezimizin teorik kısmına devam ettiğimiz bu bölümde ele alacağımız konu tikel tartışmalar değil zihniyet bağlamında belli başlı tipolojiler olduğundan dolayı Max Weber’in ideal tip³² kavramından yola çıkarak kullanacağımız tipoloji yaklaşımını, Erol Güngör’den ilhamla zihniyetler üzerinden açıklayacağız.

²⁹ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisi ve İslâmî Modernizm: Toplumbilim Yazıları III*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, ss. 55-60. Bu konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Adil Çiftçi, *Fazlur Rahman ile İslam’ı Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 13.

³⁰ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisi ve İslâmî Modernizm: Toplumbilim Yazıları III*, ss. 56-57.

³¹ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisi ve İslâmî Modernizm: Toplumbilim Yazıları III*, ss. 39-40.

³² “İdeal tip: Tarihsel fenomenlerin veya olayların tikel görüşlerinden bir “soyutlama” olup insan bilimlerinde ‘genellemeler’ yapmamıza olanak sağlar.” Adil Çiftçi, *Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar*, s. 45. Yine “ideal tip, genel bir bütünün kısmi kavranışıdır” Raymond

Güngör, bireylerin tek tek ortaya koyduğu davranışları ve davranış kalıpları üzerinde durmaz; bilakis zihniyetler üzerinde durur ve birer zihniyet tipolojisi yapar. Ona göre Zihniyet, “*insanların kendilerine, başkalarına ve başkalarının davranışları altında yatan gerçek saiklerdir.*”³³ Güngör zihniyetler tipolojisi ayırımında “*sömürge münevveri zihniyeti*”, “*inkılapçı zihniyet*” ve “*gelenekçi zihniyet*”ten bahseder.³⁴ Konumuz gelenek ve yenilenme bağlamında olduğu için ilk iki zihniyete girilmeyecektir ama “*gelenekçi zihniyet*” konumuz bağlamında epeyce ehemmiyet arz etmektedir.³⁵

Sosyal kültürel değişim ve dönüşümlerin hızlı olduğu dönemlerde tepkisel bir tutum olarak “*gelenekçi zihniyet*”, var olan geleneklere bağlılığın değiştiği, geleneklerin sekteye uğradığı, kültürel ve sosyal ortamın eski etkisinin kaybolduğu dönemlerde ortaya çıkar. Bu, Batı kaynaklı değişimlerin yarattığı etkiye; “kültürel erezyon” a bir tepki/reaksiyon olarak tavrı alıştır.³⁶

Bu zihniyet geçmişte var olanların zarar görmeden ve değiştirilmesine izin verilmeden devam ettirilmesi, bugün de yaşatılması gerektiğini dile getirir. Geçmişte var olan bir şeyi (değer, ilke, hukuk sistemi, iktisadi yapı, davranış kalıbı... vs.) bugüne aktarmaya çalışmak zihinsel olarak düşününce kolay görünse de, pratik anlamda daha güçtür. Çünkü gündelik hayat içerisinde Batı’nın ortaya koymuş olduğu “dünya görüşü” ve “yaşam tarzı” içinde geleneğin ortaya koyduğu “dünya görüşü” ve “yaşam tarzı”nı devam ettirmek, yeni bir dünya ve zihin (zihniyet) tasavvurundan geçer. Yaşam tarzı ya da davranış kalıplarındaki yeni olanın içinde geçmiş olduğu gibi yaşatmanın bir yolu yoktur.³⁷ Nitekim bu görüşü destekler nitelikte olan İslâmî Yenilikçilik, geçmişe, geleneğe yeni bir bakış açısıyla bakmanın yollarını kurmaya çalışmıştır. İleriki sayfalarda İslâmî Yenilenme başlığı altında bunu daha ayrıntılı açıklayacağız.

Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Çev. Korkmaz Alemdar, Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 500. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tom Bottomore-Robert Nisbet, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Haz. Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, ss. 177-181.

³³ Adil Çiftçi, **Erol Güngör: Sen Öldün Ölüm Güzel Demektir**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, s. 70.

³⁴ Adil Çiftçi, **Erol Güngör**, s. 74.

³⁵ “*Sömürge münevveri zihniyeti*” ile “*İnkılapçı zihniyet*” günümüze hitap etse de, Osmanlı devletinin son dönemlerinde var olan toplumsal gerçekliğe daha yakındır. Hakkında geniş bilgiye girmememizin ana nedeni konumuzla doğrudan bir bağlantısının olmayışdır. Bunlar hakkında geniş bilgi ve açılım için bkz. Adil Çiftçi, **Erol Güngör**, ss. 70-75.

³⁶ Adil Çiftçi, **Erol Güngör**, s. 74.

³⁷ Adil Çiftçi, **Erol Güngör**, s. 75.

Sosyal-kültürel değişim ve dönüşümlerin hızlı olduğu günümüz dünyasında var olan değişim dönüşüme ayak uydurmak ve gündelik hayatı da bu doğrultuda yaşamayı benimseyen zihniyet ise “*modernist zihniyet*”tir. Bu zihniyet geçmişte var olan geleneğin geçmişte kaldığını, geçmişin günümüzün değişen dönüşen yapısına, zihniyetine ayak bağı olduğunu ve terk edilmesi gerektiğini dile getirir. Ayrıca modernist zihniyet geçmişin yani geleneğin bir eleştirisi, geleneğe bir başkaldırıdır.

Son olarak üçüncü zihniyet tipolojisi adıyla ele aldığımız grup olan “*İslâmî Yenilikçi zihniyet*”tir. Bu zihniyet tipolojisine göre değişim, dönüşüm ve yenilenme kaçınılmazdır. Bu kaçınılmazlığı göz önünde bulundurarak ne gelenek bir ayak bağı olarak görülebilir ne de modernite ortaya koyduğu salt akıl ve determinist yapısı ile kabul edilebilir. Bu zihniyet tipolojisinde geleneğin donuklaşmış ve günümüze bir cevabı olmayan yönü kendi tarihsel bağlamında anlaşılabilirliğini, günümüz için faal olmayan yönlerinin bırakılıp modern dünya içerisinde zihin ve davranış birlikteliği savunulmaktadır. Onun için “*İslâmî yenilikçi zihniyet*” modern dünyaya yeni bir bakış açısıyla İslâmî bir mukabeledir.³⁸

Hakkında kısa bilgi verdiğimiz ve giriş yaptığımız zihniyet tipolojileri altında konumuzu daha da derinleştirip ayrıntılayacak olursak genel olarak üç ayrı zihniyet tipolojisi üzerinde ilerledik. Bunlar “*Gelenekçi zihniyet*”, “*Modernist zihniyet*” ve “*İslâmî Yenilikçi zihniyet*” tipolojileridir. Şimdi bunları sırasıyla müstakil başlıklar altında açımlayacağız.

II. GELENEK VE GELENEKÇİ/LİK

“*Gelenekçi zihniyet*” söyleminde olanları ele alacağımız şimdiki başlığımızda sorunun anlam katmanlarına, fenomenlerine ve fenomenlerin söylemlerine inmeden önce Gelenek nedir? Gelenekçi kimdir? Gündelik hayatta ne söyler? gibi soruları ele almaya ve cevaplamaya çalışacağız.

³⁸ Adil Çiftçi, **Fazlur Rahman ile İslam’ı Yeniden Düşünmek**, s. 13.

A. Gelenek

Geçmişten günümüze kadar süregelen, her dönemde yaşayan biri ve/veya birilerinin kendi dönemlerinde, kendi dönemlerinin tarihsel bağlam ve zihniyetiyle eklemiş olduğu, ortak ve farklı bilinçlerin biriktirdiği ortak değerlere, inançlara, kabuller bütününe gelenek denir.³⁹ “Her kuşağın, kendi ihtiyaçları doğrultusunda ortaya koyduğu yorumlar toplamıdır.”⁴⁰

Belli norm ve değerler sistemi olan, gerçek ya da hayali bir geçmişe dayalı bir süreklilik gösteren ve sıklıkla yaygın bir şekilde benimsenen ritüeller, eylemler, sembolik davranış biçimleri ile ortaya konan toplumsal pratiklerin tümüne denir.⁴¹ Kısaca gelenek tarihsel bir birikimdir; içerisinde tevhidi de, paganizme ait kabulleri de, belli bir geçmişten gelen davranış kalıplarını da, bir bölgeye has kültürel kodları da barındırır.

Öte yandan toplumsal koşullar içinde şekillenmiş, tarihselliğiyle ortaya konulmuş (yani sosyal zorunluluktan kaynaklı) hükümler ve prensipler zamanla *teolojik bir zorunluluktan kaynaklı ortaya çıktığı* anlayışı, gelenek ve geleneksel olanı kutsal ile aynı tutmaya sebebiyet vermiştir.⁴² Bu da Gelenek’ten çok Gelenekçi(lik) anlayışını doğurmuştur. “Gelenek, kutsal ezeli ve ebedi Hakikati; tükenmez hikmeti ve Hakikatin değişmez prensiplerinin farklı zaman ve mekân şartlarında sürekli uygulanmasını ifade eder”⁴³ tanımını bizlere hangi zaman ve şartlar olursa olsun geleneğin hakikat hakkında yorumunun her zaman ve mekânda geçerli olması gerektiği anlayışını vurgular. Bu da hem geleneğin ed-Din⁴⁴ olarak görüldüğü hem de kendi tarihselliğinde var olmuş, olabilmiş değerlerin değişen zaman ve zihniyet bağlamında farklı koşullardaki zihin yapılarına da uygulanması gerektiği anlayışını gösterir ki bu da “*Gelenekçilik*” olarak adlandırılır.

³⁹ Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 122.

⁴⁰ Hasan Hanefi, **Gelenek ve Yenilenme**, Otto Yayınları, Ankara, 2011, s. 14.

⁴¹ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, ss. 258-259.

⁴² Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve İslâmî Modernizm: Toplumbilim Yazıları III**, s. 23.

⁴³ Hasan Hanefi, **Gelenek ve Yenilenme**, s. 14.

⁴⁴ Büyük harfle ifade ettiğimiz ed-Din’den kasıt İslam dinidir. Geleneksel İslam değildir.

B. Gelenekçilik

Geleneklere veya gelenekler yoluyla aktarılan örf, âdet ve değer, yaşam biçimi, düşünce tarzlarına büyük bir bağlılık göstererek, geleneksel değerlerin korunup yaşatılması gerektiğini savunma, geleneksel ve kurumsallaşmış olanı yeni ve modern olana tercih etme şeklinde beliren tavır ve yaklaşımların tümüne gelenekçilik denir.⁴⁵

Gelenekçilik, belli bir tarihsel bağlamda anlamlı olan ve işe yarayan, sorunlara çözüm üreten, bireye ve topluma faydaları olan, iyi olarak karşılanan bir şeyin (verinin) tüm zamanlarda geçerliliğini koruyabileceğine inanmaktır.

Gelenekte var olan ve çözüm üreten, insanlara bir yol sunan, umut kapısı aralayan, sıkıntılarını gideren bir şeyin geçerli olması kendi toplumsal bağlamında mümkün olabilir. Ama bunun dışında tamamen o geleneği sürdürmek için ortaya konulan ve başka bir bağlam içinde herhangi bir geçerliliğinin söz konusu olmadığı şeyin varlığı/sürdürülmesi konusunda direnmek ya da onu sürdürmeye çalışmak *Gelenekçilik* olarak adlandırılır. Çünkü “gelenekçilik, geçmiş şeyleri yeniden canlandırma bilinci veya geçmişin ‘onurlu’ çağına dönme eğilimidir.”⁴⁶ Tarih içerisinde var olan bir geleneği tarihin her anında sabit, değişmez, tek hakikat olarak görüp onu muhafaza etmeye çalışmaktır.

Tarihsel süreç içerisinde baktığımız zaman Gelenekselci akım ya da gelenek ekolü bazı Katolik ilahiyatçılar tarafından 19. yüzyılda ortaya koyulmuş ve savunulmuştur. Fakat her ne kadar tarihsel arka planda belli kaynaklar ve zihinlerden beslenmiş olsa da esas itibarıyla 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış bir ekoldür. Gelenekselci ekolün başını Batılı Fransız düşünür René Guénon (1886-1951), Frithjof Schuon (1907-1998) çeker. Yine Müslüman coğrafyalarda Seyyid Hüseyin Nasr (1933-), Martin Lings (1909-2005) bu alanda sayılabilecek gelenek ekolünün önemli öncüleridir.⁴⁷

Modern dönemde Gelenekçiliği savunan ve tarihi/zamanı ikiye bölerek Modern dönemi “Karanlık Çağ”; ondan önceki dönemi de Kadim Gelenek dönemi

⁴⁵ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, s. 123.

⁴⁶ Orhan Türkdoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1977, s. 282.

⁴⁷ Mehmet Vural, “İslam Düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik: Seyyid Hüseyin Nasr’ın Gelenek Anlayışı”, *İslâmiyât Dergisi*, Otto Yayınları, Cilt: 10, Sayı: 3, Ankara, 2007, s. 55.

görülemes⁵¹ diyen Nasr, gelenekçiliğin ideoloji olmadığını kadın üzerinden verdiği örnekle açıklamaktadır. O, “gelenekçiliği kadınların örtünmesinin onun asli tabiatını yansıtan ve asli güzelliğini ortaya çıkaran bir unsur olarak görür. Buna rağmen İslam’ın özünü, Batılı kıyafetiyle evinde ibadetiyle meşgul olan kadın, elinde kalaşnikof olan çarşaf⁵² kadından daha iyi temsil etmektedir.”⁵²

Gelenekçilik anlayışında gerçek, ancak vahiy ile bilinebilir. Var olan düzen içerisinde bilinmeyen her şeyin bir hikmeti, bir sırrı vardır ve bunu Allah bildirmeden bilmemiz mümkün değildir. Metafizik konularda, dini konularda, ahlâkî konularda gerçeği anlama ve kavrama bakımından aklın bir değeri yoktur. Akıl ancak Allah’ın bildirdiği konularda vahye tabi olabilir.⁵³ Moderniteye tepki olarak ortaya çıkan gelenekçilik, modernitenin dayandığı salt akıl ve determinist dünya anlayışına⁵⁴ karşı vahye dayalı ezeli hakikati gerçek kabul etmektedir. Bundan dolayı da vahyin ışığında olmayan bir akıl şu şekilde değerlendirir: “Şey olma özelliğine sahip her şey görsel ve kuramsal yönünü vahye borçludur. Eğer Allah Teâlâ Peygamberini göndermemiş olsaydı, insanlar değil medeniyetin en büyük icadı olan tekerleği bulmak, yemek yemek için ağızlarının yerini bile bulamazlardı.”⁵⁵

Buraya kadar ele aldığımız Gelenek, Gelenekçilik kavramları bize “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisinin dayanaklarını ve zihinsel yapısını sunmaktadır. Şimdiki başlığımızda ise modernite ve sekülerleşme kavramları üzerinden “*Modernist zihniyet*” tipolojisini açıklayacağız.

III. MODERNİTE VE SEKÜLERLEŞME

A. Modernite

Temelleri geçmişin belli dönemlerine kadar götürülse de 17. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve dünyanın hemen her yerinde etkisini gösteren toplumsal

⁵¹ Seyyid Hüseyin Nasr, **Modern Dünyada Geleneksel İslam**, ss. 16-26.

⁵² Samil Öçal, **Gelenekçilik ve İslam Düşüncesinde Gelenek**, s. 21.

⁵³ Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, s. 123.

⁵⁴ Alev Atlı, **Ben Böyle Düşünüyorum Demekle Olmuyor**, Everest Yayınları, İstanbul, 2018, s. 29.

⁵⁵ İhsan Şenocak, **Kur’ân-ı Kerîm Müdâfaası**, Hüküm Kitap Yayınları, İstanbul, 2016, s. 157.

yaşam biçimi olarak modernite, sanayileşmiş batı ülkelerinin temsil ettiği teknik, bilgi ve zihniyet seviyesi anlamında kullanılan bir kavramdır.⁵⁶

Tarihsel süreç içerisinde baktığımızda modernitenin ne zaman doğduğu ile ilgili kesin bir tarih verilememesi, modernite hakkındaki tartışmalar içerisinde başlıca sorunlardan biri olarak görülmektedir.⁵⁷ Her ne kadar sınırları kesin olarak çizilmemiş olsa da modernite, süregelen bir değişimin nihai noktalarından biridir.⁵⁸ Dolayısıyla modernite yeni bir çağı işaret etmektedir. Bu yeni çağ, Batıda ortaya çıkan kriz ortamından sonra geleneksel dünya ile yeni dünya arasındaki sınırların belirginleşmeye başlamasıyla hızlanma sürecine girmiştir. Nitekim Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile zirveye ulaşan modernite, doğaya ve insana dair her şeyin merkezine aklı koymaktadır. Çünkü modern öncesi dönem denilen geleneksel ya da kadim dönemde hayatın merkezine din ya da doğaüstü güçler koyulmuş idi.⁵⁹

Modern öncesi dönemlerde toplumsal değişim doğal halde, rutin ilerlerken modern dönemlerde değişim daha da hızlı bir hale gelmiştir. Geleneksel dönem ile modern dönem arasındaki bu toplumsal değişimi August Comte (1798-1857) *üç hal merhalesi* ile açıklarken, Emile Durkheim (1858-1917) *mekanik toplumdaki organik topluma*, Tönnies (1855-1936) *cemaatten cemiyete* geçiş, Karl Marx (1818-1883) *sınıf çatışması*, Max Weber *rasyonalizasyon* olarak açıklamaktadır. Comte, Durkheim, Tönnies, Marx, Weber gibi diğer toplumbilimcilerin toplumsal değişim üzerine ortaya koydukları teorilerde toplumsal değişimin metafizik, doğaüstü olandan fizik âleme doğru bir değişim yaşadığını, insanların artık eskisi gibi kilise ve din adamlarının ortaya koyduğu açıklamaları kabul etmediklerini, insanlar arası sıcak ilişkilerden iş bölümüne dayalı soğuk bir yaşama geçtikleri saptanmıştır. Sonuç

⁵⁶ Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, s. 224.

⁵⁷ Modern, Modernlik, Modernite, Modernizm vd. gibi Modern kelimesi üzerine farklı kavramlar geliştirildiğini ve bunlar üzerine yoğun tartışmalar yapıldığını bilmekteyiz. Bununla birlikte konumuzun içeriği ile tartışmalar arasında doğrudan bağlantı olmadığı için burada tartışmalara yer vermeyeceğiz. Konumuz modernite ve sekülerleşme üzerinden zihniyet tipolojilerine dayandığı için burada modernite kavramını kullanmayı daha uygun bulduk.

⁵⁸ Ahmet Çiğdem, **Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 64.

⁵⁹ Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklerle Ağıt**, ss. 11-26.

olarak denilebilir ki modernite, dinin merkeze koyulduğu geleneksel dönemden aklın merkeze koyulduğu döneme geçişi ifade etmektedir.⁶⁰

Bu geçiş, değişim ve dönüşümle birlikte merkez olarak her ne kadar Avrupa’da/Batı’da ortaya çıkmış olsa bile zamanla dünyanın hemen her yerine uzanmıştır.⁶¹ Dinin, dinsel olanın krize sebep olduğu hatta krizin kendisi olduğu bu sürece tepki olarak ortaya çıkan modernite, dünyanın o güne kadar olan anlam(landırılış)ını (dini ve dinsel olanı) sorguya açmıştır. Nitekim dinin bu süreçte ortaya çıkan anlam(sal) yitirilişini Max Weber, “dünyanın büyü/efsunu bozuldu”⁶² diye ifade etmiştir.

Modernitenin dünya görüşü ve kavramsal zihin yapısına baktığımız zaman ise geleneğe karşıtlık olarak kendini inşa ettiği görülmektedir. Her ne kadar söylediğimiz modernite eleştirisi olarak görüle de modernite, bireyin ve toplumun tamamen yeni olana ayak uydurması ve geçmişe yönelik bağlarını koparması üzerinden varoluşunu kurmuştur. Buradan yola çıkan salt akıl ve yeni olana bağlılık üzerinde duran modernite, geçmişe bağlılığı, yani geleneği, kavramsal olarak kırsallık, pasiflik, tarımsallık, tarih dışılık olarak görür.⁶³ Gelenek bu minvalde ele alındığında terk edilmesi gereken ‘ayak bağı’ olarak görülür. Ve “modernitenin kendini inşa ameliyesini gelenek üzerinden gerçekleştirmeye çalıştığı ve kendini ‘geleneksel olmayan’ olarak takdim ettiği görülmektedir.”⁶⁴

Modernitenin insanlara yeni bir dünya sunduğunu savunanlar olduğu gibi, moderniteyi eleştirenler de olmuştur. Mesela, modern toplumun temelini atan modernite ve sekülerleşme, toplumların ne yapıp ne yapmayacaklarını hayat tarzı olarak önlerine koymuştur. Modern dönemlerde daha hızlı ve sürekli değişim dönüşümü yaşayan insanlar, değişim dönüşümlerini modernitenin sunduğu

⁶⁰ Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklerle Ağıt**, ss. 31-132. Daha geniş bilgi için bkz. Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2003.

⁶¹ Muharrem Sevil, **Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 11.

⁶² Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklerle Ağıt**, ss. 19-25. Tabiatüstünün toplumsal alanda varlığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Peter L. Berger, **Melekler Hakkında Söylenti: Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi**, Çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 25-58.

⁶³ Tayfun Atay, “Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk “Gelenek-çi” Muhafazakârlığı”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Muhafazakârlık**, 5. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 155.

⁶⁴ Sıtkı Karadeniz, “Gelenek Üzerine Bir Okuma Denemesi: Geçmişle Gelecek Arasında Gelenek”, **Milel ve Nihal Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, İstanbul, 2007, s. 36.

‘reçeteler’ rehberliğiyle yapmışlardır, yapmaktadırlar. Her ne kadar modernite dünyaya birçok imkân sunmuş olsa bile araçsal dünyanın amaç haline getirilmesiyle ciddi insanlık sorunlarına sebebiyet verdiği iddia edilmiştir.⁶⁵

Müslüman ülkelere ve özellikle Türkiye’ye yansısı bakımından moderniteyi dindarlık bağlamında ele aldığımızda, Türkiye’deki dindarlığın farklı şekillerde gündelik hayata yansıdığı görülmektedir. Gerek dini gruplara yansısı gerekse bireylere yansısı ise farklılık arz etmektedir. Grupların kendi içine kapalı olması belli bir yöntem ve amaçlarının olması dindarlığın grup içerisindeki etkisini arttırabilmektedir. Fakat bireyler tek başlarına içsel bir tecrübe olarak dini yaşadıklarından dolayı değişim ve dönüşümle dindarlıkları hızlı değişebilmektedir. Cumhuriyetle birlikte köklü bir şekilde geleneklerden taviz verilmemesi gerektiği görüşüyle birçok dini grubun içerisinde kişi de sert direnişlerle moderniteye karşı çıkmıştır. Hatta moderniteye karşı olan bazı gruplar, yerine göre ülkedeki konumunu korumak, mevcut siyasette söz sahibi olmak ya da diğer dini gruplardan daha çok söz hakkına sahip olmak, devletin iradesinde aktif rol oynayıp grup fikirlerini bütün ülkeye yaymak için belli mercilere kadar çıkmak... vb. amaçlara kadar değişim yaşamışlar.⁶⁶

Dindarlığın değişen yönlerine dikkat çeken Vejdi Bilgin Türkiye’de 80’li yıllardan itibaren görülen hızlı değişim ve dönüşümle gelenek ve gelenekçilik söyleminden asla taviz vermeyenlerin çocuklarında, 90’lı yıllarda bir anomi, şok etkisinin hatta travmaların, krizlerin varlığından söz etmektedir. Gelenek ile Modernite arasında kalan dindarların *çatışma* yaşadığını belirten Bilgin, 1990’lara kadar olan dönemi dindar için bir “psikolojik çatışma ve gerginlik dönemi” olarak nitelendirmiştir.⁶⁷

Buraya kadar Modernitenin tanımı ve tarihsel gelişimini anlatmış bulunmaktayız. Şimdi ise toplumsal alan içinde var olan davranış biçimlerindeki anlam(sal) yitiriliş olarak tanımlanan sekülerleşme kavramına geçebiliriz.

⁶⁵ Mücahit Pişkin, “Tüketim Toplumu’nda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı”, **İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2016, s. 135.

⁶⁶ Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, Metis yayınları, İstanbul, 2014, ss. 19-81.

⁶⁷ Vejdi Bilgin, “Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, Bursa, 2003, s. 198.

B. Sekülerleşme

Bir toplum içinde yaşayan bireylerin bilinçli ya da bilinçsiz olarak içlerinde ve işlerinde, eylemlerinde ya da davranış şekillerinde bir yaratıcıyı hesaba katmamalarına sekülerleşme denir.⁶⁸ Modern dönemde dinsel inançların, kurumların, uygulamaların toplum nezdinde öneminin azalması ya da kaybolması süreci olarak da tanımlanmaktadır.⁶⁹

İnsanlar belli bilgi stokları ve zihin yapısı ile bir davranış örüntüsü içinde yaşarlar. Her ne kadar kendi varoluşunu toplumdan ayrı kur(a)mamış olsalar bile zihin dünyasında birey olmaklığı gereği içinde bulunduğu toplumda bir inanca bağlılık gösterirler. Sekülerleşme bireyin gündelik hayat içerisinde bir ilaha ya da doğaüstü bir güce olan inancında azalma görülmesi, onları hayatının bazı kısımlarında hatırlamaması ya da etkisine bağlı kalmaması olarak da tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle bireyin şu veya bu faaliyetinde, davranışında yahut başına gelenlerin izahında, yapıp etmelerinde Allah'ı hesaba katmamasıdır.⁷⁰ Ya da toplumda var olan kanun, yasa, hukuk'un Tanrı'nın koyduğu genel ahlaki ilke ve kriterlere uygun olmaması olarak da açıklanabilir.

Toplum bağlamında ele aldığımızda “belli bir zaman dilimi içerisinde dinin, dinimsi yapıların ve batıl inançların toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması demektir.”⁷¹

Modernite ve sekülerleşme tanımlarından yola çıkarak “*modernist zihniyet*” ile ilgili olarak kısaca denilebilir ki modernite ve sekülerleşme din ve dindarlığın içinde olduğu bir hayat inşa etmemektedir. Çünkü modernite ve sekülerleşme, dinin toplumsal alan içindeki etkisinin azalması, dinin toplumsal alandan çıkarılması, toplumsal alan içinde dine ve dinle ilgili yorumlara yer verilmemesidir. Fazlur Rahman'ın deyişi ile “modernite hem vaadleri hem de tehlikeleri olan bir meydan okuyuştur. Bu hem İslamî akl'a hem de İslam ahlakına ve bu ahlakın dayanağı olan

⁶⁸ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 389.

⁶⁹ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, ss. 645-646. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. M. Nakib El-Attâs, **İslâm Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi**, Çev. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 39-44.

⁷⁰ Adil Çiftçi, “Kuran'ı Bir Metin Olarak Antropolojik Gözle Okumak”, **Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu**, Kurav Yayınları, Bursa, 2005, s. 181.

⁷¹ Volkan Ertit, **Endişeli Muhafazakârlar Çağı**, Orient Yayınları, Ankara, 2016, s. 13.

insanları gözeten ve gözetleyen Tanrı fikrine bir meydan okuyuştur.”⁷² Ayrıca modern dönemde eleştiriye açılan ve sorgulanan dinin kendisi meşruluk krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Onun için konumuzla doğrudan ilintili gözükmeyen bu “*modernist zihniyet*” tipolojisi üzerine anlatımımızda bu kadarıyla yetineceğiz.

Modernite ve sekülerleşme kavramlarını tanımlayıp, bu iki kavramdan yola çıkarak topladığımız “*modernist zihniyet*” tipolojisinden sonra İslâmî Yenilenmenin ne olduğunu ve “*İslâmî yenilikçi zihniyet*” tipolojisini açıklamaya geçebiliriz.

IV. İSLÂMÎ MODERNİZM YA DA İSLÂMÎ YENİLENME

İslâmî yenilenme, Kur’an-ı Kerim’in temel ilkelerinin, bugünün tarihselliğine nasıl dâhil edileceğine dair yollarını araştırma, metodolojisini kurma ve nasıl uygulamaya koyulacağının örneklerini ortaya koyma çabasıdır.⁷³

İslâmî yenilenme din, Kur’an, Hadis ve geleneğe, gelenekte var olan ilimlere ve bu ilimlerin yöntemlerine yeni bir bakış açısıyla bakarak, İslam ilimlerinin aynı metot ve bakış açısıyla vardıkları aynı sonuçlara yeni bir bakış açısıyla bakılması gerektiğini savunur. Bunun temellerini kurarken öncelikle miras alınan İslâmî geleneğin nasıl şekillendiğinin tenkitli bir çözümlemesini açıklamaya çalışır. İkinci olarak İslam’daki temel kurucu ilkeleri ve bu ilkelerin kendi tarihsel bağlamlarında nasıl somutlaştırıldıklarını belirlemeye çalışır. Son olarak bu İslâmî ilkelerin günümüz tarihselliği içerisine nasıl aktarılabilmesinin yollarını dile getirmektedir.⁷⁴

İslâmî Yenilenme sosyal değişimi ortaya koyan sebeplerin kökenine kadar iner ve bir değişim varsa değişenin doğasına yönelik zihni yapıyı anlamaya/anlamlandırmaya çalışır. Bundan dolayı insan dediğimiz fenomenin zihnini merkeze alarak insan zihninden doğan dünyayı anlamaya çalışır. İnsansal âleme ait düşünce ve düşünüş şekillerine bakarak düşünceden tevarüs etmiş bütün her ne ve neler varsa hepsini kendine konu edinir. Bunu ifade ederken bireyin zihnini “kurucu ilke” olarak görür. Çünkü birey zihni doğa bilimlerinde olduğu gibi “orada

⁷² Fazlur Rahman, **İslâmî Yenilenme: Makaleler I**, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, ss. 17-18.

⁷³ Fazlur Rahman, **İslam ve Çağdaşlık: Fikrî Bir Geleneğin Değişimi**, Çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaçoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, s. 29.

⁷⁴ Fazlur Rahman, **İslâmî Yenilenme: Makaleler I**, s. 8.

var olan/değişmez” bir kanun gibi değildir. Birey zihni “var olan/inşa eden”, değişen, dönüşen, değiştiren, dönüştüren bir yapıya sahiptir.⁷⁵ Max Weber’in sosyal olaylar arasındaki ilişkiyi açmıladığı görüşünden yola çıkarak ifade edecek olursak, bireyi ve toplumu anlamak için toplumda var olan ilişkilerin “anlamsal nitelik”lerine bakılmalıdır. Bundan dolayı insan eylemlerini “nedensel” değil yorumlayıcı tarzda anlamak gerektiğini ifade eder.⁷⁶ Dolayısıyla İslâmî Yenilenme, *toplumsal dinsel dünyanın birey zihinlerince kurulduğu varsayımını* dikkate alarak dini metinleri ve toplumsal dinsel durumları kendi tarihselliğinde anlamaya çalışır. Bu anlam, sadece o dönemin tarihselliği ile kalmaz, günümüz gündelik hayata getirilerek günümüzün toplumsal dinsel yapısına uygun bir şekilde tekrardan yorumlar.⁷⁷

İslâmî Yenilikçilere göre Kur’an lafzen de manen de ilahidir. Fakat oluştuğu zaman ve süreç itibariyle belirli bir bölgeye ait belirli bir yerellikte sınırlıdır. Bu bölgenin yerelliği ile ilgili gelenek ve görenek, örf adetler Kur’an’ın yapısındaki örneklerde mevcudiyetini gösterir. Ama bu, o ayetlerin o tarihten günümüze bir şeyler söylemediği anlamına gelmediği gibi “Kur’an’ın belli bir tarihe doğması onun tarihe gömülmesidir”⁷⁸ anlamına da gelmez. Yine Kur’an-ı Kerim’in tarihsel olduğunu ifade etmek, “belli bir zaman geçtikten sonra hakikat ifade etmediği, devrinin bittiği”⁷⁹ anlamına da gelmez. “İslâmî yenilikçi perspektif, Kur’an’la hesaplama veya Kur’an vahyindeki ahkâmla zıtlama tavrı değil, vahyin içinde bulunduğumuz çağdaki insanlığa ve Müslümanlara ne söylemek istediğini anlama çabasıdır.”⁸⁰

⁷⁵ Adil Çiftçi, *Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları Empirik Bir Deneme*, ss. 175-196.

⁷⁶ Fritz Ringer, *Weber’in Metodolojisi: Kültür Bilimleri ile Sosyal Bilimlerin Birleşimi*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 8.

⁷⁷ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık: Fikrî Bir Geleneğin Değişimi*, s. 80.

⁷⁸ Bu konuda İslâmî Yenilikçiliğin tarihsellik anlayışına bir eleştiri şeklinde yorum getiren Şevket Kotan, “Kur’an-ı Kerim’in bir tarihe doğması, devrinin kapandığı anlamına gelir. Bu da onun tarihe gömülmesi demektir.” ifadelerini kullanmaktadır. Şevket Kotan, *Kur’an ve Tarihselcilik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 275-276.

⁷⁹ Bu konuda İhsan Şenocak bir eleştiri olarak “Kur’an’ın tarihsel olduğunu ifade etmek, devrinin bittiği anlamına gelmektedir” yorumunda bulunmaktadır. İhsan Şenocak, *Kur’ân-ı Kerîm Müdâfaası*, ss. 52-53.

⁸⁰ Mustafa Öztürk, *Kur’an ve Tarihsellik Üzerine: Çerçeve Yazılar, Örnek Konular*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, s. 58.

İslâmî yenilikçilere göre İslam tarihsel bir dindir. Tarihsellikten kasıt ise; “İslam ve Kur’an, kendine özel yapıya sahip bir toplumla ve toplumda soru(n)-cevap bağlantısı şeklinde cereyan eden bir tarihsel ilişki içerisinde oluşmuştur”⁸¹ demektir.

İslam geleneği belli bir tarihsel bağlam içinde yaşayan insanların zihinlerince oluşmuş, belli yöntem ve metotlarla gelişmiş ve kendi bağlamında kurumsallaşmıştır. Farklı insanlar tarafından farklı tarihsel toplumsal bağlamlarda farklı yorumlanmıştır. İslâmî yenilikçilik, geleneği, değişen dönüşen günümüz dünyasında ve gündelik hayatta insan zihinlerince ve zihniyetince var olan toplumsal-tarihsel koşullar göz önüne alınarak yeniden yorumlama, yeniden hayata sokma, yeniden yeni bir İslâmî gelenek haline getirme gerekliliğini savunmaktadır.

Nazil olduğu dönemin toplumsal yapısına başkaldırı olan İslam, özü itibariyle eylemcidir.⁸² İslâmî yenilikçilere göre var olan ‘yanlış’ inanç (şirk), sosyal adaletsizlik ve kemikleşen iktisadi yapıyı yıkarak yerine “adil bir düzen” kurmaya çalışmıştır. Bu minvalde İslam’ın eylemci ruhunu yeniden tarihe sokmanın adı olan İslâmî yenilikçilik, İslam geleneği içinde Kur’an, Hadis, Kelam, Fıkıh, Tasavvuf ve diğer ilimlerin kendi bağlamlarında anlaşılıp, tarihte yürütülüp, bugünün tarihine, toplumuna, tarihsel bağlamına yeniden sokulup hayatı, evreni, tabiatı, gündelik hayatı İslâmî bir anlam içerisinde Müslüman davranış kalıplarıyla yeniden kurmanın, yeniden yaşamının adıdır.

İslâmî yenilikçilik, kısaca; Kur’an-ı Kerim’i vahyolunduğu 7. yüzyıl Arap yarımadasına hapsetmemenin, tarihe gömmemenin adıdır. Nazil olduğu dönem içinde gündelik hayata dair ahlaki, hukuki, iktisadi... vd. hükümler vaz eden Kur’an’ı kendi tarihinde anlamak, kendinden sonraki tarihte yürütmek ve günümüzde onu yeniden faal hale getirmektir.⁸³

İslâmî Yenilenme Kur’an’ı kendi tarihinde anlamak, anladığını yeniden düşünmek ve dönemin koşulları içerisinde ‘İslâmî bir hayat nasıl olmalı’ ilkelerini kurarak yeniden uygulanmasının yolunu açmak ve buna uygun eylemlerde bulunmanın yol, yöntem ve ahlaki ilkelerini günümüz dünyasına sunmaktadır. Burada bugünün davranış kalıplarında Kur’an’ın indiği döneme ait zihniyet, örf, adet

⁸¹ Adil Çiftçi, **Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması**, s. 64.

⁸² Fazlur Rahman, **İslâmî Yenilenme: Makaleler III**, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 61.

⁸³ Fazlur Rahman, **İslâmî Yenilenme: Makaleler III**, ss. 136-143.

ve davranış kalıpları olmadığı için var olan Asıl niyeti anlamak ve o niyete uygun olarak yeniden yaşamaktır. Allah'ın muradını o dönemin tarihinden günümüz tarihine yeniden taşımaktır. Bireyin Allah'tan, Allah'ın da bireyden ne istediğini bilerek bilinçli olarak ahlâkî eylemde bulunmaktır. Kur'an-ı Kerim'de vaz edilen ahlak, hukuk, düşünce ve bunlarla ilgili yöntemler, Peygamberin Sünnet'inde ve İslam geleneğinde 'Müslüman Davranış Kalıpları' olarak atfedilen temel insan olmaklıkla ilgili genel prensipleri bilinçli bir şekilde yerine getirmektir.

DEĞERLENDİRME:

Gündelik hayat, içinde yaşanan toplumun var olan sosyal gerçekliğini ifade etmektedir. Bu sosyal gerçeklik içerisinde bir yaklaşım olan etnometodoloji, biz ilişkilerinde var olan sorgusuz-sualsiz kabullerin sorgulanmaya açıldığı ve toplumsal düzenin nasıl gerçekleştiğini anlama çabasıdır. Toplumu bir arada tutan ve yerine göre düzeni sağlayan din de bir sosyal gerçekliktir. Dolayısıyla etnometodoloji, gündelik hayat içerisinde din ve din üzerine yapılan yorumların biz ilişkilerini nasıl etkilediğini ve toplumsal dinsel yapıyı nasıl ayakta tuttuğunu irdelemektedir.

Dinin toplumsal alan içerisindeki yerinden hareketle ele aldığımız ve açıkladığımız bu bölümde tezimizin ana yapısını oluşturan zihniyet tipolojileri Erol Güngör ve Fazlur Rahman'dan ilhamla ayrıntılanmıştır. Bu zihniyet tipolojileri "*Gelenekçi zihniyet*", "*Modernist zihniyet*" ve "*İslâmî yenilikçi zihniyet*" tipolojileridir. Bu tipolojilerin dinsel söylem ve eylemleri, dine ve dinin kurucu metinlerine bakış açıları, toplumsal dünyanın kuruluşu ve insan eylemlerinin bilinçliliği arasındaki ilişki kurularak gündelik hayat, söylem-eylem çatışması irdelenmiştir. Burada varılan sonuç: "*Gelenekçi zihniyet*" tipolojisinde var olan düşünce, geçmişte var olanın günümüz şartlarında devam ettirilmesidir. "*Modernist zihniyet*" tipolojisindeki düşünce, geleneğin ve geçmişte var olan yorumların günümüzde sorun addettiğinden dolayı çağdışı olduğu ve kaldırılması gerektiğidir. "*İslami yenilikçi zihniyet*" tipolojisinde ise geçmiş, kendi tarihsel koşulları göz önünde bulundurularak anlaşılabilmesi gibi günümüz de günümüz tarihsel toplumsal koşullar göz önünde bulundurularak anlaşılması ile mümkündür. Yine bu zihniyet tipolojisine göre günümüzü anlamak için gelenekten vazgeçilemeyeceği gibi aynı

zamanda geçmişin de doğru metotlarla anlaşılıp günümüze yorumlanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Buraya kadar ele aldığımız konu, tezimizin temel teorik kısmını oluşturmaktadır. İkinci Bölümde Etnometodolojik Bir Deneme olarak açımlayacağımız konu, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri tarafından ve zihinlerince söylem-eylem arasındaki ilişkilerinin nasıl ortaya koyulduğu ile ilgili olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ETNOMETODOLOJİK BİR DENEME

Bu Bölümde Birinci Bölümde işlediğimiz Etnometodolojik yaklaşım üzerine ve ona dayanarak yaptığımız saha araştırmamızı sonuç ve değerlendirmeleriyle birlikte paylaşacağız. Bu amaçla çalışmamızın bulgularını ve onlar üzerine yaptığımız tartışmaları belli tematik başlıklar altında inceledik. Bu başlıkları öğrencilerin söylemlerinde var olan verilerden hareketle belli genel kategoriler çerçevesinde oluşturduk. Dolayısıyla bu bölümde öğrencilerin söylem ve eylemlerine yönelik durumları sistematik bir tarzda sunacağız.

Sunacağımız bu veriler beş genel başlık ve onların alt başlıkları şeklinde olacaktır. Bu genel başlıklar söylem-eylem çatışmasının günümüz gündelik hayat içerisindeki yeri ile alt başlıklara ayrılmaktadır.

Öğrencilere sorulan sorular ve onlardan alınan cevaplar yani görüşmeler kısmına girmeden önce Birinci Bölümde de epeyce anlatıldığını düşündüğümüz zihniyetler tipolojisi bağlamında öğrencilerin dini dünyalarına dair sorunsallığa burada değinmemiz elzemdir. Çünkü dini dünyalarının gündelik hayat ile çatışma halinde olduğunu varsaydığımız bireylerin bu çatışmayı nasıl meşrulaştırdıklarını açığa çıkarmak için var olan dünyalarının sorunsal halini anlamamız gerekmektedir.

I. ÖZNEL DÜNYANIN SORUNSALLIĞI

Çalışmamızın başında belirtmiş olduğumuz ve bizzat kabul ettiğimiz Yorumsamacı yaklaşım, bireyleri tek tek anlamlı birer özne olarak görür. Her birey kendi dünyasını anlamlı kılar ve anlamlı görmekle de kendi zihin dünyasını ilk başta ve en çok dil⁸⁴ ile dışa vurur. Bundan dolayı dünya kurma ve anlamlı dünyalar inşa

⁸⁴ “Dilin en temel işlevi insanlar arasında bir anlatın ve anlaşma yöntemi olmasıdır. Dil, bu işlevi sayesinde insana özgü eklemli seslerle bildirişim ya da iletişim sağlamaktadır... Dil, sözlü ve yazılı olarak iletişimde kullandığımız, doğduğumuzda hazır bularak edinmeye başladığımız, doğrudan doğruya insana özgü bir yapıdır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Gezer, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 21.

etme özneye aittir. Özne bu dünyayı tarihinden bağımsız bir şekilde inşa etmediği gibi bu tarihsel bağlam dışında anlaşılması da mümkün değildir.⁸⁵

Toplumsal dünya ve toplumsal dinsel dünya da bu şekilde bireyler tarafından kurulur. Berger ve Luckmann'ın diliyle ifade edersek toplumsal dünyanın inşası dışsallaşma, nesnelleştirme ve içselleştirme olarak üç aşamada gerçekleşir. Bunun din sosyolojisindeki temel karşılığı şudur: Toplumsal dinsel dünya bireyler ve birey zihinlerince kurulur, inşa edilir. Onlar tarafından nesneleştirilir ve sonrasında içselleştirilerek bu kuruluş süreci durmaksızın devam eder.⁸⁶ Kısaca, öznel dünya dediğimiz, bireylerin kendi zihin dünyaları ve bu zihin ile ortaya koydukları dinsel dünyaları kendilerince inşa biçimleridir. Çünkü bireyler, kendilerince anlamlı bir dinsel dünya kurmakta özgürdürler.

Çalışmamızın başında öğrencilerle görüşmelerde üzerinde durduğumuz ana noktalardan birisi şudur: Amacımız onların anlamlı dini dünyalarını yıkmak değildir. Böyle bir durum her ne kadar Etnometodoloji için suçlanma konusu olsa bile sosyoloğun böyle bir görevi ya da hakkı yoktur.⁸⁷ Ama toplum içerisinde yaygınlıkla kabul edilen ve kabul gören toplumsal dinsel dünya ile birey zihninde var olan öznel dini dünya arasındaki çatışmayı hem açıktan dile getirmeye hem de sorularımızla sorunsal hale getirmeye çalıştık. Bu sorunsallaştırma ile amacımız, öğrencilerin dinsel dünyalarını nasıl kurduklarını ve dışa vurduklarını görmek, anlamak ve ikincil inşalarını⁸⁸ bulmaktır. Bu minvalle bireylerin dini dünyalarının sorgulanması ve sorunsal hale getirilmesi bireylerin dini dünya anlayışlarını dışa vurdurabilecektir.

Buradan yola çıkarak yaygın dini dünya ile aktörlerin zihin dünyalarının yani bilinçlerinin nasıl bir değişime uğradığını açıklayacağız. Geleneksel dini söylemler ve davranış kalıpları ile bireylerin gündelik hayat yapıp etmeleri arasındaki çatışma ilişkisini ortaya koyacağız. Bu da bilinç değişimi ve toplumsal değişimi anlamaktan geçer.

⁸⁵ Doğan Özlem, **Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi Dersleri)**, Cilt I-II, Inkılap Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 29.

⁸⁶ Adil Çiftçi, **Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması**, ss. 49-56.

⁸⁷ Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, s. 160.

⁸⁸ “İkincil inşa”dan kastımız “yeniden inşa”dır. Yani bireylerin yaşamış olduğu dünyayı kendilerince ve dil ile ifade etmiş olduğu ilk anlamdan (birincil inşa) sonra sosyoloğun, bireylerin söylemlerinden yola çıkarak bilim diliyle ifade ettiği yorumlar anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, s. 199.

II. BİLİNÇ VE DEĞİŞİM

İnsan, bilinci ile var olur, bilinci ile yaşar. Doğduğu ortam her ne kadar diğer bireylerce farklı olsa da zamanın geçmesi ile değişime uğrar.⁸⁹ Bundan dolayı “insan bilinci aynı ve durağan kalamaz. Değişip gelişebilir.”⁹⁰ Bunun temel dayanağı ise toplum içerisinde var olan çatışmaların ve bu çatışmalar sonucu ortaya çıkan yeni durumların zihni etkilemesidir. Bu etkileşim ve değişim aslında zihnin özgürleşmesidir. Dolayısıyla dışarıda var olan toplumsal dünyanın yani çevrenin etkisi, yaş, olgunlaşma, tecrübe, bilgi birikimi, toplumsal dünyadan alınan ve duyulan veriler bilinci etkiler. Bilincin değişimi ile ilgili olarak Walter J. Ong, var olan tarihsel süreç içerisinde artan tarih bilgisi ortaya koymuştur ki, kişinin benliği belli örüntüler ile var olan evren içerisinde değişime uğramaktadır. Bilinç, var olan bu dışsal nedenlerin etkisi ile değişir. Bu değişim hem bilincin özüne bağlı bir değişimdir hem de dışarıda nesnelleşen bilincin etkisine bağlı bir değişimdir. Bu değişim kendisi ile birlikte gelişimi de getirir. Bu, bilinçte var olanları zamanla dışa vurur. Dışa vurumlar diğer zihinlerce de mümkün olduğu için bilincin ve bilinçlerin nesnelleşmesi gerçekleşir.⁹¹

Artan ve değişen bilgi, bilincin, dışa yansımaları ve nesnelleşen bilinci etkilemesine, değiştirmesine bir başka yoldur. Dışarıda var olan nesnelleşmiş bilinç de değişir, gelişir, dönüşür. Zamanla bilinçler değişip geliştikçe toplumsal bilgi ya da nesnelleşmiş veriler de değişir, gelişir.⁹² Bunu hazırlık sınıfında okuyan öğrenciler ile üst sınıflarda okuyan öğrenciler arasında çok bariz bir şekilde görebiliriz.

Hazırlık sınıfı öğrencilerinin ilahiyat alanına ait bilgi birikimleri ve sorulan sorulara verdikleri cevaplar, gözlemlediğimiz kadarıyla yaygın dini görüşten duydukları ve okudukları kadardır. Nitekim verilen cevaplarda, söylem olarak

⁸⁹ Berger, bilincin değişimi ile ilgili olarak; bilincin ve mantık yapısının değişimi sosyal değişime bağlıdır ve bu değişim kaçınılmaz bir zorunluluktur. Doğal olarak modernleşme ilerledikçe ölmüş dedelerle konuşma olayından bahsedenler azalacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter L. Berger, Brigitte Berger ve Hansfried Kellner, **Modernleşme ve Bilinç**, Çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, İstanbul, 1985, s. 28.

⁹⁰ Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, s. 176.

⁹¹ Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, s. 176.

⁹² Adil Çiftçi, **Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması**, s. 17.

çatışma⁹³ halinde olduğu şu şekilde tespit edilmiştir: Modernitenin getirmiş olduğu yenilikler içerisinde gördüğü kredi kartına dair *“alışverişimi genellikle kart üzerinden yapıyorum. Çünkü günlük hayatta kullandığım kredi kartı bana kolaylıklar sunuyor”*⁹⁴ diyebilmiştir. Müdahale tekniği gereği bilinçli olarak teknik kısıktırma ile *“Allah’ın göndermiş olduğu emirler günümüz Müslüman toplumlarında yerine getiriliyor mu? Getirilmiyorsa sebebi nedir?”* diye sordüğümüzda ise *“sebebi modernitedir. Çünkü modernite bizim Allah’ın indirmiş olduğu emirleri yerine getirmemize bir engeldir. Şuan olduğu gibi engel oluyor. Biz şöyle yapıyoruz; Allah’ın ayetlerini bir kenara bırakıp moderniteyi uyguluyoruz. Yani rahatımıza geldiği gibi davranıyoruz...”*⁹⁵ Yani bir yandan modernitenin getirdiği kredi kartını yenilik görek kolaylık sağlama/rahatlık olarak ifade ederken diğerk yandan moderniteyi Allah’ın gönderdiği emirleri yerine getirmede engel teşkil ettiğini ifade ederek eleştirmektedir. Bu da söylem olarak bir çatışma halinde olduğunu ve eylem olarak ne moderniteyi bir kenara bırakabildiğini ne de emirleri görmezden gelerek konuştuğunu yansıtmaktadır.

Diğerk üst sınıf öğrencilerin söylemlerinde bir çatışma olsa bile bunu hemen bir başka soru veya örnek ile gidermeye çalışmaktadırlar. Bazıları bunun farkında olarak *“gerçi şimdi dediğim ile az önce dediğim arasında bir çelişki ortaya çıktı”*⁹⁶ diyerek zihinlerinde var olan çatışmayı dile getirebilmişlerdir.

Bilgi birikimi, zihnin değişimi ve gelişimi, şunu da gösterir ki geleneksel İslam düşüncesi çevresinde “dış dünya/maddi evren” ile “insan dünyası/insani evren” birbirine karıştırılmaktadır. Bu birbirinden ayırt edilemeyen dünyalar imam hatip, yaygın dini dünya görüşü söylemleri, ilahiyatın ilk yılları zaman dilimlerinden alındığına dair bir öğrenci *“bize imam hatipte hep böyle şeyler anlatıldı. Şimdiki hocalarımız da ilahiyatta bunları söylüyorlar”*⁹⁷ şeklinde dile getirmekten çekinmemiştir.

Bununla beraber, öğrenciler arasında şu da tespit edilmiştir ki bazı konularda değişimin mümkün olması imkânsız olsa bile bazı konularda açık bir şekilde

⁹³ Burada ve sırasıyla takip eden paragraflarda öğrencilerin çatışma halinde olduğu durumların ne olduğu ileride ayrıntılı bir şekilde açıklığa kavuşturulacağından dolayı şimdiden ayrıntıya girilmemiştir.

⁹⁴ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

⁹⁵ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

⁹⁶ C, 21 yaşında, erkek öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

⁹⁷ A, 21 yaşında, kız öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

değişimin mümkün olması gerektiği fikrini savunanlar mevcut. Özellikle günümüzle ilgili konularda yaygın dini dünyanın dışında yeni bir bakış açısıyla yeni bir yorum getirmeyi gerekli görenler de var. Fakat bu yeni yorum her konuda gereklilik olarak görülmemektedir. Vereceğimiz alıntı bunun temellerini açıklar: *“Yani mesela Müdâyene ayetinde iki erkek şahit getirmiş borç için, iki erkek olmasa bir erkek iki kadın getirmesi gerektiğini söylüyor. Bu ayet bugün inerse yazı olarak senet şeklinde iner. Bu da demektir ki Allah’ın göndermiş olduğu ayetler toplumun şekline göre değişiklik gösterebilir.”*⁹⁸ Yine Enfâl suresinde geçen “Allah’ın düşmanlarına karşı teçhizatlı atlar besleyin” ayetini nasıl anlıyorsun diye sorduğumuz soruya karşılık olarak *“Şimdi biz bu ayeti şu an bir savaş olduğunda askerimizi besleyeceğiz. Onun teçhizatını en iyi seviyeye çıkaracağız. Karşı düşmanla iyi savaşın hem de onlara üstün gelsin diye. Çünkü önemli olan at değil”*⁹⁹ cevabı verilmiştir. Bu da şunu gösterir ki, öğrenciler her ne kadar Kur’an ifadelerini göz önünde bulundurup savunsalar bile bazı konularda getirmiş oldukları yorumlar ile ayetin ne dediğini kendi tarihi içerisinde anlayarak mana itibari ile yeni bir yorum getirilmesini kabul etmektedirler.

Bazen de yorumlama ihtiyacı hissetmeden *“Allah’ın vardır bunda bir bildiği, bir hikmeti”*¹⁰⁰ diyerek kadın erkek, kölelik-cariyelik, boşanma, kadınların ev içi mi yoksa iş hayatı mı gibi konularda, kadınların örtünmesi meselesinde, erkeklere pozitif ayrımcılık yapılmıştır denilmiştir. Hatta başka bir öğrenci *“Allah bu konuda kadının örtünmesini emrederek aslında kadına pozitif ayrımcılık yapmıştır”*¹⁰¹ şeklinde yorum getirmiştir. Müdahaleci yöntem gereği teknik kışkırtmaya tabi tuttuğumuzda bile verdikleri cevap yine geleneksel İslam’ın verdiği mantığa dönmektedir.

Yine başka bir öğrenci değişimi, var olan iktisadi konuda, siyasi konuda, bazı sosyal olaylarda yeniden yorumlanması gerektiğini savunsa bile hak, hukuk, adalet bazında ele alınan konularda çekimser bir söylemle yeniden yorumlanması gerektiğini düşünmektedir. Mesela:

[Kadın] eğitimde gidebildiği yere kadar gitmelidir. Bu konuda kadın veya erkek arasında bir ayırım yapılmaması gerekir. Yani kadın erkek eğitimde eşittir.

⁹⁸ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

⁹⁹ A, 21 yaşında, kız öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

¹⁰⁰ A, 21 yaşında, kız öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

¹⁰¹ S, 23 yaşında, kız öğrenci, üçüncü sınıfta okuyor.

[Kadın] istediği kadar okuyabilir, görevlerde de bulunabilir. Ama şunu düşünüyorum bir kadın istediği görevi yapabilir, fakat ne zamanki ailenin o iç huzuruna ters bir yansıması olduğu zaman belki de o zaman kadın “bundan sonraki kariyerim ailem” diyebilmeli. Demesi daha uygundur. Atıyorum mesela çocuk mevhumu oluştuktan sonra kadın artık “akademik kariyerim değil de benim artık birinci görevim aile” diye direnebilmesi lazım.¹⁰²

Görüşme yaptığımız öğrencilerin genel zihin yapısını değişim, dönüşüm ve çatışma bağlamında açıklayarak öğrenciler ile yapılan görüşmelerde var olan değişimi alıntılar ile somutlaştırdık. Fakat bu değişimin ilahiyatın ilk yıllarında okuyan öğrencilerle ilahiyatın son yıllarında okuyan öğrenciler arasında farklı olduğunu belirtmeliyiz. Çünkü üçüncü sınıf ve son sınıfta okuyan öğrenciler değişime daha açık iken onlara oranla hazırlık, birinci sınıf ve ikinci sınıfta okuyan öğrenciler değişime daha kapalıdır. Bu tespitimizi söylem-eylem başlığı altında açıkça ayrıntılayacağız.

Buraya kadar, iki başlığımız altında öğrenciler ile yapılan görüşmeler neticesinde elde ettiğimiz yorumları, durumsal özellikleri, durum tanımlarını derinlemesine bir anlam döngüsü içerisinde hem Öznel Dünyalarını Sorunsal göstererek hem de Bilinç ve Değişim bağlamında anlatmış bulunmaktayız.

Öğrencilere sormuş olduğumuz sorular minvalinde takip eden başlıkta öğrencilerin dinsel dünyalarına yönelik durum tanımlarını ve zihin yapılarını sorunsallaştırmaya çalışarak temellendireceğiz. Dolayısıyla öğrencilerin ortaya koydukları her yorum birer ikincil inşa olarak da kabul edilecektir. Yaptığımız derinlemesine mülakatlar neticesinde ortaya çıkan veriler üzerinden yola çıkarak kurduğumuz genel kategoriler ve bu görüşmelerin örnekleri başlıklar ve konular bağlamında açıklanacaktır.

III. SÖYLEM-EYLEM ÇATIŞMASI

Bu başlık öğrencilerin söylem-eylemleri arasındaki çatışmaya dayanmaktadır. Burada geleneksel dini dünyaya ait yorumların (1) günümüz gündelik hayat içerisindeki varlığı, var olan değişimle birlikte bu yorumların sürdürülmesi ve yine değişime bağlı olarak yapılan yeni yorumlar neticesindeki söylemler ile (11) günümüz

¹⁰² K, 22 yaşında, erkek öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

gündelik hayat içinde değişime bağlı var olan yeni/modern eylemlerin çatışma hali sunulmaktadır.

A. Söylemde Çatışma

Söylem üzerinden yola çıkarak öğrencilerin geleneğe dayanan ve günümüzde var olan yorumlarını inceleyeceğiz. Ele aldığımız ve açışladığımız konular Boşanma, Giyim-Kuşam ve Cinsiyet üzerinedir.¹⁰³

1. Boşanma

Eşin ile problemler yaşadığın zaman boşanma yolunu mu seçersin?¹⁰⁴ İslam kadına boşama hakkı vermemiştir. Ancak erkek kadına dese ki, “ben boşama hakkımı sana veriyorum, istediğin zaman beni boşa” [o zaman kadın erkeği] boşayabilir. Erkek bu hakkı [kadına] vermemişse kadın boşanamaz. Ama şöyle bir şey de var; erkek kadına şiddet uyguladığında, kadını aç bıraktığında kadın bunları şikâyet edebilir ama boşayamaz. O zaman da şikâyet ettiği yer kocaya gereken takibatı verir ki, Peygamberimizin döneminde de böyle bir olay olmuş. Zihar ayetleri denilen ayetler var. Bir kadın peygamberimizin yanına gidiyor kaçarak. Diyor ki; eşim beni dövüyor. Peygamber de diyor ki “Allah’tan kork.” Allah’tan kork derken suçlusun demiyor. Yani boşama onu. Ve erkeğe de diyor ki “tövbe et.” Eşin için bilmem ne dağıt. “Bir daha öyle bir şey yapma.” Yani dolayısıyla İslam kadını insafsız bırakmamıştır. Doğrudan boşama hakkı vermemiştir ama kadına şiddeti de engellemiştir. Ve ben burada eşitsizlik olduğunu düşünmüyorum. Çünkü şöyle bir şey var. Kadın niye boşanır. Birincisi kocası ona bakmıyordur. Kocası onu aldatıyordur. Ki İslam’a göre kocası onu aldatırsa cezası var. Zina yapmış. İslam diyor ki eşini dövmeyeceksin. Onu aldatmayacaksın. Ona verdiği mehirde bir damla bile almayacaksın. Kur’an da diyor ki, sakın ha eşlerinize kötü davranmayın. Adam eşine kötü davranıyor eşi de diyor ki seni boşamak istiyorum. Ama [kadın] boşayamıyor. Adam diyor ki ben sana boşama hakkı tanıyorum ama sana verdiğim altınları bana ver. Kadın ne yapacak. Zayıf. Altın mehri ona veriyor. Erkek de diyor ki tamam git boşa beni. Ama mehri alıyor kadından. Kur’an ne diyor; sakın ha öyle bir şey yapmayın. Onlara verdiğiniz mehirleri almak için böyle yapmayın. Bak yani adalet var. Başka bir misal olarak erkek dışarıdan birini gördü sevdi. Eşi de var ve bunu hiç kimseye açıklamadı. Hiçbir problem olmasa bile boşama hakkı erkekte olduğundan dolayı erkek boşayabilir mi? İslam için konuşursak erkek bu durum için

¹⁰³ Bu konulara dayalı söylemleri ortaya çıkarmak için sorduğumuz yarı yapılandırılmış mülakat sorularımız EK’ler bölümünde topluca verilmiştir.

¹⁰⁴ Bütün görüşmelerimiz mülakat şeklinde olduğu için alıntılar, karşılıklı soru cevap şeklinde değil de muhatabın konuşmalarda söyledikleri bir bütün halinde tek paragraf şeklinde verilecektir. Sadece italikler ve altı çizili yerler vurgu ve dikkat çekmek için koyulmuştur. Köşeli parantezler bize aittir. Ayrıca soru cevap şeklinde yaptığımız görüşmelerde ise aldığımız yazılı cevaplar doğrudan buraya alınmıştır.

*bakarsak olay mahkemeye gider. Giderse avukat sebebini soracak. Ben artık eşimden hoşlanmıyorum. İlgisizim. Onun isteklerini karşılamak gelmiyor içimden diyorsa, Hukukta günümüzde boşayabilir. Kadının böyle bir hakkı var mı? dersiniz, Modern hukukta, laik hukukta yani günümüzdeki hukukta kadının böyle bir hakkı var. İslam hukuku ya da geleneksel İslam hukukuna göre yok. İslam hukukuna göre adamın boşamasına gerek yok. İslam ona birden çok evlilik hakkı vermiş. Yani ikinci, üçüncü eş hakkı. Ben bu açıdan bakıyorum.*¹⁰⁵

Özne-konumuz,¹⁰⁶ “İslam kadına boşama hakkı vermemiştir” ifadesiyle kadının erkek karşısındaki konumuna dikkatleri çekmektedir. Ve aslında kadının gelenekteki yerini dile getirmektedir.¹⁰⁷ Kur’an ifadelerinde boşama hakkı olmayan kadınların eşlerine karşı namussuzluk etmemeleri gerektiği açıkça ifade edilmektedir ama bunun sınırının neler olduğuyla ilgili herhangi bir ayrıntı sunmamaktadır. Öğrenci zihar ayetlerinden yola çıkarak kadının boşama hakkının olmamasına rağmen eşinin ona karşı tavrını şikâyet edebileceği mercilere de dikkat etmektedir. Asıl kastı ise şudur: İslam her ne kadar kadına boşama hakkı vermemişse bile kadını korumanın yollarını göstermiştir.

Özne-konumuz, eşler arasındaki ilişkide problemlili kadın ise şikâyet hakkının olduğunu ama boşama hakkının olmadığını ifade ederken problemlili erkek ise boşama hakkının olduğunu söylemiştir. Az ileride açıkça geleneksel İslam anlayışında mevcut olan ve geleneğin kabul ettiği dört eşle evlilik konusuyla meseleye çözüm getirmektedir. Günümüz hukuk sisteminde kadının boşama hakkının olduğunu her ne kadar ifade etse de, İslam hukukuna dayanarak, “İslam hukukuna göre adamın boşamasına gerek yok. İslam ona birden çok evlilik hakkı vermiş. Yani ikinci, üçüncü eş hakkı. Ben bu açıdan bakıyorum” görüşünü kabul

¹⁰⁵ H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

¹⁰⁶ Anlayıcı yaklaşım bireyleri tek tek birer özne olarak görmektedir. Ele aldığımız konu öğrenciler/bireyler üzerine olduğundan dolayı çalışmamızdaki öğrenciler birer özne-konudurlar. Dolayısıyla yer yer öğrenciler yer yer özne-konu olarak ifade ettiğimiz failler aynı anlama gelmektedirler.

¹⁰⁷ Kadının gelenekteki yeri, erkeğin bulunduğu yere göre şekillenmektedir. Boşanma yetkisinin Kur’an’da açıkça erkeğe aittir diye ifade edilmemesine rağmen bu konuyla ilgili ayetler ve hadisler yetkinin erkeğe ait olduğu sonucunu doğurmuştur. Her ne kadar açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa bile geleneksel İslam düşüncesinde boşama yetkisi öncelikli olarak erkektedir. Bu konuyla ilgili olarak ayrıntılı bkz. İbrahim Acar, **İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 2000, ss. 53-56. Yine kadının gelenekteki yeri ile ilgili bkz. Musa Carullah, **Hatun**, Haz. Mehmet Görmez, Otto Yayınları, Ankara, 2014. Kadının gelenekteki yeri ile ilgili sosyolojik yorumlar için bkz. Ali Coşkun, **Sosyal Değişme Kadın ve Din**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011. Ayrıca bkz. H. Şule Albayrak, “İslam’da Kadın Tartışmalarında Geleneğe Özcü Yaklaşımın Eleştirisi ve Alternatif Bir Gelenek Okuması”, **Kadın Olmak: İslam, Gelenek, Modernite ve Ötesi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 397-419.

etmektedir. Konu hakkında yine kadın-erkek arasındaki ayrımı fitrat üzerinden ele alan bir diğer öğrenci şunları dile getirmektedir:

Erkek kadından daha güçlü yaratılmıştır. Kadınlar zayıf yaratılmıştır diye erkeklere boşama hakkı verilmiştir. Eğer o toplumda, o zamanda kadına direk hak verilseydi [boşama hakkı], İslam'a kimse güvenemezdi. Çünkü kadınlar o toplumda baya aşağı bir konumda görülüyordu. Onun için [İslam kadının konumunu] direkt yükseltemezdi. Kademe kademe yükseltebildi. Mesela yirmi üç yıl içerisinde içki konusunu kademe kademe kaldırdı ama kadına boşama hakkı vermedi. Verseydi İslam'a böyle çağırıldığı zaman kimse kabul etmezdi. İnanmazdı.¹⁰⁸

Burada öğrenci, boşanmayı iki farklı şekilde ele almaktadır. İlk olarak kadının yaratılış itibarıyla erkeğe nazaran zayıf ve güçsüz olmasıdır. İkinci olarak da kadının nüfuz olarak erkeğe nazaran daha düşük bir konumda olmasından kaynaklı olarak kadına verilecek hakların İslam'ın kabul edilmesine engel teşkil etme ihtimalidir. Yine başka bir öğrenci boşama konusunda günümüz gündelik hayat içerisinde konuşarak:

Peygamber efendimiz "Allah'ın en sevmediği helal, boşanmaktır." Ben öncelikle o var olan sorunu çözmeye çalışırım. Toplumda da boşanmak mefhumu çirkin görüldüğünden elimden geleni yaparım ama "kırmızı çizgi" dediğimiz ortak yönler ihlal ediliyorsa helal olan boşanmayı gerçekleştiririm. Bir kadın ile empati kurduğum zaman ise kadın şöyle bir şey; kadın erkeğe oranla evliliği kurtarmaya daha meyillidir. Çünkü her halde toplumsal bir durumdur. Erkek boşandığı zaman hayatını yanlış bir şekilde devam etmekle birlikte kadın aynı alaka ve ilgiyi, saygınlığını görmüyor. Kadının saygınlığı, nüfuzu düşüyor. Erkeğin de düşmesi gerekir. Kadının aileyi koruma isteği daha çok olduğunu düşünüyorum. Ama kadın eğer çizgileri olan, kararları olan ve olmazsa olmazları olan biriyse ve erkek tarafından bunlar ihlal ediliyorsa burada boşanma yolunu tercih eder. Yani erkek namussuzluk yapıyorsa, kadın aileyi ayakta tutmalıdır. [Kadının] önce ıslah etmesi lazım ama bunu da yapamıyorsa kadının da boşama hakkı var diye düşünüyorum.¹⁰⁹

Yer yer empati kurarak kadının gözüyle söylemlerde bulunarak kadına 'haksızlık' edildiğine getirmeye çalışsa da ataerkil ve geleneksel yorumların ortaya koyduğu kadının ev içi ve sorumlulukları konusunda her alanda daha fazla sorumluluk taşıdığını yine gelenekteki gibi sürdürmektedir. Özne-konumuz günümüz gündelik hayat içerisinde kadının boşama hakkının olması gerektiğini empati kurup yeniden yorumlayarak toplumsal değişimi kabul etmektedir. Yine kadın erkek nüfuzundan yola çıkarak boşanma sonucunda toplumsal alanda erkeğin nüfuzunun da düşmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Fakat yine de kadının toplumsal alan

¹⁰⁸ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

¹⁰⁹ K, 22 yaşında, erkek öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

içerisindeki yeri ile ilgili olarak iş hayatı ve dışarıda çalışma imkânı vermesi bakımından yorumlarda kısa cümlelerle hak verse de eğitim ile ilgili yorumunda¹¹⁰ toplumsal alan içerisinde kadının ev içine dönüşüyle yorumunu sonuçlandırmaktadır.

Zaman olarak günümüz gündelik hayat içinden yola çıkarak toplumsal yapı içerisinde kadına verilen rol ve boşama hakkına dair öğrencinin yorumunu öğrenmeye yönelik “*sahne bozumu*” tekniği gereği soruyoruz: Kur'an ayetlerinde boşama ile ilgili “Eğer kadınları boşamaya karar verirlerse... Eğer erkek karısını boşarsa... Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman... Kadınları boşadığınız zaman...” şeklinde olduğu, İslam hukukunda ise öncelikli boşama yetkisinin genellikle erkekte olduğu ve erkek kadına boşama hakkını vermişse ancak o zaman kadının boşayabildiği şeklinde hatırlatmada bulunduğumuzda ise:

Ben şimdi bu ayetlerin normal şartlar altında gerçekleşen bir boşamadan bahsettiği kastını taşıdığını düşünüyorum. Şöyle ki mesela kadının boşama hakkı tamamen yoktur diyemeyiz bu ayetler üzerinden. Bir de erkeğin boşama hakkını kadına verdiği bir durum var. Onun dışında bunun normal şartlar altında bir boşamayı kast ettiğini düşünüyorum. Bence kadının boşama hakkı bazı yerlerde olabilir. Erkek bir ahlaksızlık yapıyorsa ve bunu düzeltmiyorsa, kadın evi terk etme ya da [erkeği] boşama yoluna gidebilmeli diye düşünüyorum. Ama ayetlere baktığımız zaman kadınların boşama yetkisinin olmadığını görüyoruz. Bu konuda şöyle düşünüyorum; gerek bu dönemde gerek o dönemde Kur'an hem zikredilen ayetleriyle hem de bütünlüğü içerisinde ve hadislerle birlikte anlaşılmalıdır. Kadınlara muhakkak [boşama] hak[kı] verilmiştir. [Kadınların] muhakkak [boşama hakkı] vardır. Biz bilmiyorsak ya da duymuyorsak yoktur diyemeyiz.¹¹¹

Tarihsel toplumsal şartları göz önünde bulundurduğunda özellikle günümüz toplumsal yapı içinde düşünüp, konuşmaya başlayınca “*Bence kadının boşama hakkı bazı yerlerde olabilir. Erkek bir ahlaksızlık yapıyorsa ve bunu düzeltmiyorsa kadın evi terk etme ya da boşama yoluna da gidebilmeli diye düşünüyorum.*” şeklinde ifadeler kullanırken, geçmişin tarihsel toplumsal bağlamını düşünerek konuştuğunda “*Ama ayetlere baktığımız zaman kadınların boşama yetkisinin olmadığını*

¹¹⁰ “...Ama ne zamanki ailenin o iç huzuruna ters bir yansıması olduğu zaman belki de o zaman kadın “bundan sonraki kariyerim ailem” diyebilir. Demesi daha uygundur. Atıyorum mesela çocuk mevhumu oluştuktan sonra kadın artık “akademik kariyerim değil de benim artık birinci görevim aile” diye direnebilmesi lazım. Burada çocuğu yetiştirmesi, ev içinde bakması, ev işleri yapması daha çok sorumluluğu kadındadır. Eve ekmek getirme hakkı babaya aittir. Tabiri caizse erkeğin babalık rolü vardır.” Özne-konumuz bu yorumunda da görüldüğü üzere kadına her ne kadar bir alanda yer açsa da (eğitim hakkı) yine kadına biçilen geleneksel toplumsal roller açısından geçmişin söylemini devam ettirmektedir. Günümüz gündelik hayat içerisinde bir kısıtlama alanı oluşturmaktadır. K, 22 yaşında, erkek öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

¹¹¹ K, 22 yaşında, erkek öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

*görüyoruz.” şeklinde yorum getirmektedir. Amacımız kadına hukuki anlamda hak verilip verilmediği üzerine değildir. Öğrencinin konuya bakışından yola çıkarak toplumsal alana ait durumları nasıl gördüğü ve geleneksel yorumları günümüz gündelik hayatta sürdürüp sürdürmediğini sosyolojik gözle tespitiye yöneliktir. Dolayısıyla görüldüğü üzere öğrenci günümüz şartları içerisinde konuşurken “*Erkek bir ahlaksızlık yapıyorsa ve bunu düzeltmiyorsa kadın evi terk etme ya da boşama yoluna da gidebilmeli*” şeklinde yeniden yorumlarken, geleneksel yorumları metin halinde kullanmaya yönelik “[Kadınların] muhakkak [boşama hakkı] vardır. Biz bilmiyorsak ya da duymuyorsak yoktur diyemeyiz.” şeklinde geleneksel olarak ifade edilen korumacı yaklaşımla söylemlerde de bulunmaktadır.*

Boşanma konusunda her ne kadar erkek öğrencilerin görüşleri bu minval üzere olsa bile kız öğrencilerin de bu konuda aynı görüşte olduklarına dair örnekler mevcuttur. Nitekim boşama hakkının öncelikli olarak erkeğe ait olduğu düşüncesine karşılık bir kız öğrenci:

Bir kere bizde evden gelinlikle çıkıyorsan kefeninle dönersin diye bir durum var. Yani boşanma gibi bir durum olamaz... İslam kadına boşama hakkı veriyor. İstisnalar var tabi ki de ama kadının boşanma davası açabileceği durumlar da var. Hatta o durumu istemese bile kadın boşar. Yani daha doğrusu şöyle bir şey var. Kadının boşama hakkı yoktur. İtiraz edebileceği durumlar var. Yani gider hâkime danışır, söyler, dile getirir. Boşama konusunda şöyle bir şey var: Erkek boşamada hâkime söylemeden direk boşayabilir. Kadının böyle bir hakkı yok. Kadının boşayabilmesi için belli araçlara ihtiyacı var. Gidip o şekilde boşar. Allah Teâlâ erkek egemen toplumda kadına Kur'an'da boşanma konusunda açık ifadelerle yer vermemiştir. Bence [bu konuyu] çok da sorgulamamak gerekiyor. Hatta ayetin devamında “Allah bilir siz bilmezsiniz” diyor. Yani Allah'ın burada bir hikmeti vardır diyebiliriz. Burada bence inanç devreye giriyor ve böyle şeyleri fazla zorlamamak lazım. Zorlayanların halini gördük. Sorgulanacak şeyler vardır, sorgulanmayacak şeyler vardır. İnsanın akıl edeceği şeyler vardır, etmeyeceği şeyler vardır. Bu da bence sorgulanmaması gerekiyor çünkü hayır zaten o dönemde Allah kadına birçok hak vermiş. Cahiliye döneminde kadının hiç hakkı yoktu. O durumda bile Allah dört eşle sınır getiriyor ve dört eşin de haklarını koruyacaksın diyor. Hatta dört eşe bile kızan kadınlar var. Onda da şey diyor, Allah tamam hani dört kişiyle evlenin demiyor. Adaletsizlik varsa birden fazla kişiyle evlenemezsin diyor. Yani onların ihtiyaçlarını maddi olarak karşılayabilirsin ama manevi olarak karşılayamazsın diyor. Karşılayamazsan evlenme diyor zaten Allah. Kadına hak veriyor bence. Günümüzde kadın boşanmak istediğinde, hâkim gayet güzel ayırıyor. Hani diyelim ki hukuk yok İslam şeriatı devam ediyor diye düşünürsek de şöyle bir şey bence; ayet onu açıklamamış ama ben şöyle düşünüyorum; kadın gerçekten kötü şartlar altında yaşıyorsa, kocasından ona çok haksızlık ediliyorsa zaten bence ayrılmaları farz oluyor. Öyle bir şey sanki yaşanmıştı. Zaten [boşanma] Allah'ın helal görmediği, kızdığı haklardan birisidir. Ama çok büyük zarar açacaksa boşanmalıdırlar ki bu boşanmaları farz oluyor. Tabi

*böyle bir durumda büyükler araya girer zaten onları boşar. Kadın bence yine haksız durumda kalmıyor.*¹¹²

Özellikle kız öğrencinin söylemi üzerinden konuyu açımamamız kadınların bugünün dünyası içerisinde kadınlarla ilgili durumlara nasıl baktıkları ile ilgilidir. Burada evlilik yaşına gelmiş ve evlenecek kızların evden çıkarken bir daha eve geri dönememesi durumu ya da kefeniyle dönmesi meselesi dini bir durum olarak görülmemelidir. Kültürel ve ataerkil toplumun ortaya koymuş olduğu evlilik ile ilgili bir durumdur. Ama kadınların boşama hakkının olmaması ya da danışma yoluyla olması durumu, kız öğrencinin söyleminde olduğu gibi, dini bir durum olarak görülmektedir.¹¹³ Nitekim kız öğrenci bu durumu “Allah Teâlâ erkek egemen toplumda kadına Kur’an’da boşanma konusunda açık ifadeler yer vermemiştir. Bence [bu konuyu] çok da sorgulamamak gerekiyor. Hatta ayetin devamın da “Allah bilir siz bilmezsiniz” diyor. Yani Allah’ın burada bir hikmeti vardır diyebiliriz. Burada bence inanç devreye giriyor” şeklinde yorumlaması onu teolojik bir durum olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu minvalle şunu da ifade edebiliriz ki özellikle geleneksel İslam düşüncesinde var olan dinin sorgulanmaması ve dini emirlerin olduğu şekliyle yerine getirilmesi anlayışının öğrencinin zihni arka planında var olduğunu söyleyebiliriz.

Yine öğrenci cahiliye dönemi ile Kur’an ifadelerinin oluştuğu peygamber döneminde kadının durumunu değerlendirerek kadına birçok hakların verildiği üzerinde durmaktadır. Burada da Allah’ın kadını erkek karşısında küçük düşürme ya da ikinci plana attığı gibi bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Son cümlede italikle vurgu yaptığımız yerde dile getirmiş olduğu “diyelim ki hukuk yok İslam şeriatı devam ediyor diye düşünürsek de şöyle bir şey bence, ayet onu açıklamamış ama ben şöyle düşünüyorum; kadın gerçekten kötü şartlar altında

¹¹² A, 21 yaşında, kız öğrenci, ikinci sınıfta okuyor. Ayrıca öğrenci, aşağıda Miras başlığı altında ayrıntısıyla ele alacağımız yorumunda “ben zaten şeriat gelsin isteyen birisiyim.” sözlerinde olduğu gibi günümüz gündelik hayat içerisinde geçmişte var olan ve şu an kaldırılmış olan Şeriatın geri getirilmesinden yanadır. Söylemlerinde Şeriatın geri gelmesi gerektiğini savunduğu halde burada gündelik hayat içerisinde kadının da boşama hakkı olması gerektiği yorumuyla bir çelişki içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Her ne kadar Şeriat istemesi ile ilgili olarak Miras konusu içerisinde yorum yapmış olsa bile bu görüşü diğer konularda farklı olarak Şeriatı istemediğini doğurmamaktadır.

¹¹³ Konuyla ilgili olarak Şaban Ali Düzgün, gelenekte ortaya koyulan “kadının evliliğini velisinin rızasına bağlama” düşüncesi ile “erkeğin iktidarsızlığı dışında var olan geçimsizlik, kötü muamele, nafaka bırakma vs.” gibi yorumlarda kadın adına sıkıntıların günümüz gerçek hayat realitesinde problemler doğurduğunu ifade etmektedir. Şaban Ali Düzgün, **Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar**, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s. 89.

yaşıyorsa, kocasından ona çok haksızlık ediliyorsa zaten bence ayrılmaları farz oluyor.” yorumu konumuz açısından mühimdir. Çünkü bu yorum öğrencinin günümüz gündelik hayat içerisinde olması gerektiğini düşündüğü şekliyle getirmiş olduğu yorumdur. Dolayısıyla her ne kadar söylem olarak geleneksel yorumları paragrafın girişinde ifade etmiş olsa bile, orta yerde tarihsel koşullara dönerek paragrafın sonlarına doğru günümüz durumunu ifade etmeye çalışmaktadır.

Çalışmamız genelinde dikkat edilirse öğrencilerin birçok yorumunda bu yöntem izlenebilmektedir. Yani geçmişteki olaylar önce geleneksel cevaplar şeklinde dile getirilmektedir. Fakat daha sonra bu olaylar tarihsel bağlamıyla ele alınıp günümüzde olan ya da bu tarihsel süreç içerisinde nasıl var olması gerektiği ile ilgili yorumlar yapılarak sonlandırılmaktadır.

Kadının erkek karşısında eğitim hakkı, boşama hakkı gibi durumlarının tek mercii erkek olarak belirlendiği Kur'an'da açık olarak belirtilmemesine rağmen geleneksel İslam anlayışında erkek egemen yorumlar ortaya koyulmuştur. Burada da her ne kadar kendileri ile ilgili durum göz önünde bulundurulunca kısmi olarak yeni yorumlar yapılsa da genel olarak ifade edildiği üzere gelenekte evlilik ve boşanma konusunda verilen fıkhi hükümler ve hukuki yorumlar¹¹⁴ geleneksel olarak devam etmektedir.

2. Giyim-Kuşam ve Cinsiyet

İslam'ın bizlere sunmuş olduğu herhangi bir giyinme tarzı var mı? Bence İslam'ın bizlere sunmuş olduğu giyinme tarzı kara çarşaf değil. Bu [kara çarşaf] Araplardan gelen bir giyim geleneğidir. O devirden bu devire bence biraz daha değişik bir örtünme şekli olabilir. Yani [giyinme tarzı] kara çarşaf, peçe olmak zorunda değil. [kara çarşaf] o dönemde Arapların geleneği idi, bugüne kadar sürdü geldi. Bugün zihin değişmiştir. Onun [giyinme tarzının] da kaldırılıp yerine yeni bir tarz getirilmesi gerekiyor. Kadınlar erkekleri böyle tahrik eden şeyleri giymemeliler. Serbest giyinebilirler. Aslında bu biraz giyinme sektörüne gider. Sektör olarak Müslümanların giyside hiçbir şeyi yok. Mesela LC Waikiki gibi markalar ithal mallar. Bir kere öyle bir [Müslüman giyim tarzı] alternatifimiz yok. O yüzden reklamlarda ve toplumdaki etkiden dolayı kadınlar da [tercih olarak] o giysileri seçiyor. Onları yakıştırıyor. Eğer bizim İslâmî giyim tarzımız olsaydı [o şekilde giyinebilirlerdi] bu olabilirdi bence. Mesela bizim Doğu'da, Hakkâri'de ben küçüklüğümde hatırlıyorum maalesef şimdi azaldı. Yani kültürel elbiseler giyinilirdi. Fistan dediğimiz, genç

¹¹⁴ Bu hükümler ve yorumlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fazlur Rahman, **İslâmî Yenilenme: Makaleler II**, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015. ss. 164-168.

*kızların da giyindiği, yaşlı kadınların da giyindiği bir giyim tarzı var. Bu bir örtünme şekliydi. Ta ki işte kızlar ya da erkeklerin okuma oranı arttı, dışarı ile etkileşimleri arttı o zaman terk edildi. Şu an işte herkeste kot pantolon var ve kimse de yadırgamıyor. Normal bir şey gibi görülüyor. Bir de mesela biz ellerimizi dirseklerimize kadar açabiliyoruz. Kadınlar da açmalı. Erkekler nasıl tahrik oluyorsa, kadınlar da tahrik oluyor bence. Kadınlar da kaslarını gördükleri, fiziksel özellikleri iyi olan erkeklerden tahrik oluyorlardır. Sonuçta erkekler artık fitness salonlarında spor yaparak vücut yapıyorlar. Kas yapıyorlar. Spor yapan erkeklerin de karşı cins etkilenmesin diye örtünmeleri gerekir. Bir de bence bu konuyu sadece sürekli tahrik üzerinden ele almamalıyız. Bu biraz geleneğe biraz psikolojiye biraz ahlaka dayanıyor.*¹¹⁵

Öğrenci, giyinme şeklini kültürel bir unsur olarak ele almaktadır. Geleneksel olarak devam eden ve zamanla değişmesi gerektiğini dile getirirken göz önünde bulundurduğu giyim tarzı peçe ve çarşaftır. Bunu “*bu [peçe ve çarşaf] Araplardan gelen bir giyim geleneğidir*” şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca kendi geleneksel giyim tarzının fistan olduğunu, değişim ve dönüşümün hızlı olduğu günümüz dünyasında fistanın kullanımdan kalktığını yakınmayla birlikte olağan karşılamaktadır. Modern dönemlerde değişimin yaşandığı günümüz gündelik hayat dünyasında yeni bir tarzın ve değişimin olmasına karşı değildir. Yani gündelik hayatta yeni ve yenilik olan/olabilen değişimlere itirazı bulunmamaktadır. Yeni olanı, değişimle birlikte ortaya çıkan olağan bir durum olarak görmektedir. Bu minvalde İslam’ın sunmuş olduğu bir giyim şeklinden bahsetmek öğrenci için mümkün görünmemektedir.

İslam’ın belirlemiş olduğu herhangi bir giyim tarzı ile ilgili erkek ya da kadın için açıktan ifade etmese de tesettürün, karşı cinslerin birbirlerine karşı etkileri bağlamında İslam’ın koyduğu bir gizlenme yolu olduğunu anlıyoruz. Bunu öğrencinin “*Kadınlar erkekleri böyle tahrik eden şeyleri giymemeliler. Serbest giyinebilirler... Bir de mesela biz ellerimizi dirseklerimize kadar açabiliyoruz. Kadınlar da açmalı. Erkekler nasıl tahrik oluyorsa kadınlar da tahrik oluyor bence. Kadınlar da kaslarını gördükleri, fiziksel özellikleri iyi olan erkeklerden tahrik oluyorlardır*” söyleminden çıkarıyoruz. Yani erkek veya kadın kültürel olarak ne giyerse giysinler, öğrenciye göre herhangi bir şey ifade etmemeli ve saygı duyulması gerekir. Sadece insanları etkileme ve duygularını harekete geçirme konusunda İslam’ın bir tesettürünün olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca toplum

¹¹⁵ C, 21 yaşında, erkek öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

içerisinde kadınların modaya ve modernitenin getirdiği giyim tarzına bağlı olarak yaşamalarını da eleştirerek İslâmî giyim yerlerinin olmamasından yakınmaktadır.

Görüldüğü üzere öğrenci, günümüz gündelik hayat bağlamında pratik olarak ortaya koyulan giyim kuşam ile ilgili gözle görülen somut örnekleri ele alırken yeni/modern olandan yana bir tercihte bulunmaktadır. Bununla ilgili her ne kadar Kur'an ifadelerinde açık bir durum görülme de, teolojik zorunluluk gibi açıklanan geleneksel yorumları bu minvalde burada ifade etmemektedir.¹¹⁶ Bir kız öğrenci başörtüsü ve giyinme ile ilgili olarak “başörtüsü ayetinde tam bir tanım yok. Mesela ben tunik giyiyorum. Başkası çarşaf giyer. Bir kişi o günümüze göre ne giyiyorsa giyinme tarzı onun için odur. [Buradaki] amacın şekil değil, içerik olduğunu düşünüyorum”¹¹⁷ açıklamalarında bulunmaktadır. Görüldüğü üzere giyinme ve başörtüsü konusunda gelenekten ve geleneksel söylemlerden ayrı olarak yorum getirilmektedir. Çünkü “gelenekçi zihniyet” tipolojisinde var olan geleneksel söylem ve bakış açısı giyinme ve başörtüsü konusunda -kadının doğası/fitratı gereği elleri ve yüzü dışında bütün bedeni “avret” olarak görüldüğünden dolayı- (bu iki yer dışında) her organın örtülmesi farzdır.¹¹⁸ Diğer iki kız özne-konumuz giyinme ölçütü üzerinden mahremiyet ile ilgili olarak:

*Giyinme tarzı yörelere göre ve milletlere göre çeşitlilik gösterir. Örneğin bir yörede kadınlar şalvar giyerken başka bir yörede etek giyerler. Biz buna giyinme tarzı değil de giyinme ölçütü desek daha doğru olur. İslam'a göre kadınların el ve yüzleri hariç vücudunun tamamı mahremdir. Ayaklar konusunda ihtilaf var. Erkeklerde ise göbek ve diz kapağı mahremdir. İslam'a göre tesettürün ölçütü, mahrem kısımların, bol ve içi göstermeyen bir kumaşla örtünmesidir. Bu ölçütü sağladıktan sonra kişi kendi yöresinin giyim tarzına göre giyinebilir.*¹¹⁹
İslam her zamanda her dönemde insanların giyimini belli kalıplara sıkıştırmamıştır. Kuran'ı Kerim'de Araf (7/26) “Ey Âdemoğulları size avret

¹¹⁶ Özne konumuz buna dair geleneksel yorumu miras konusunda şu şekilde ifade etmiştir: [kadınlar miras konusunda] Erkeklerle eşit hak bence almasınlar. Eğer evde kalmışsa alabilir. Ama eşinin evine babasının ve kardeşlerinin biriktirdiği mal varlığını miras olarak götürmesin. C, 21 yaşında, erkek öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹¹⁷ S, 23 yaşında, kız öğrenci, üçüncü sınıfta okuyor.

¹¹⁸ İhsan Şenocak, **İslâm'ın Kızına**, Hüküm Kitap Yayınları, İstanbul, 2017, s. 85; Ekrem Doğanay, **İslam'da Tesettür ve Zinanın Hükümü**, Milli Gençlik Vakfı İlmi Yayınlar Serisi I, Ankara, 1992, s. 174. Ayrıca bu konuda Bullock, Batı'da tesettür ile ilgili yaptığı çalışmalarda görüştüğü öğrencilerin söylemlerinde var olan kadın-erkek arasındaki farklılığın fitrat ile açıklandığını söylemektedir. Gerek Türkiye gerek diğer ülkelerde örtünme, tesettür ya da kadın-erkek giyimiyle ilgili tartışmalar ve bu konular ile ilgili yorumlar genel olarak fitrat üzerinden ele alınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Katherine Bullock, **Müslüman Kadınları ve Tesettürü Yeniden Düşünmek: Tarihsel ve Modern Klişelere Meydan Okumak**, Çev. Muhammet Şeviker, Karakalem Yayınları, İstanbul, 2005, s. 133.

¹¹⁹ H, 19 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise bahsettik. Takva elbisesi ise daha hayırlıdır.” Bu ayette apaçık belirtilmektedir ki mahrem olan bölgelerin kapatılması önce gelir. Ancak bundan daha üstün olanı takvadır. Yani sorumluluk bilincidir. Bunun farkında olup öncelikle kalbimizdeki kötülükleri örtmek, yok etmek gerekir. Muhammed Lütfi’nin de dediği gibi “Ziynet olan elbise, aslında pak olan ruhun giydiği manevi kaftandır.”¹²⁰

Öğrenciler her ne kadar teorik kısımda ele aldığımız yorumlarında¹²¹ ve söylemlerinde “*gelenekçi zihniyet*”e yakın olsa da, değişimin hızlandığı modernite ile birlikte günümüz gündelik hayat pratiklerinde somut örnekleriyle¹²² modern olanı kabul etmektedir. Burada, yani gündelik hayat eylemleri bağlamında, öğrencilerin pratikte yaygın dini dünyanın söylemlerini davranışlarında sergilememekte olduğunu ve bu konuda söylem-eylem çatışması yaşadıkları, tutarsızlık gösterdikleri gözlemlenmektedir denilebilir.

Bu konu ile ilgili aynı şekilde yönelttiğimiz sorumuza gelen başka yorumlar da mevcuttur. Nitekim bir öğrenci İslâmî giyim tarzının Kur’an’da ve Gelenekte var olduğunu dile getirerek şunları demiştir:

Yani İslam’ın bizlere sunmuş olduğu bir giyim tarzı tabi var. Genel itibariyle işte cilbab diyoruz. Peçe, çarşaf, o tarz şeyler. Kur’an’da da geçiyor zaten. Ferace... Ama İslam’da örtü şu şekildedir. Birincisi kadın vücudunu göstermeyecek bir şekilde giyinmek zorunda. Çok çok açık renk ve cilveli giyinmemek zorundadır. Yani açık renk giyinmemeli. Baş kapalı olacak. Saçlar çok önemli gerçekten. Yani saçlar ok gibidir. Kesinlikle. Gözler... Saçlar... Yüzü açık olacak. Eller açık olacak. Ayaklar açık olabilir. Veya dediğimiz gibi ferace giyecek. Bu

¹²⁰ M, 20 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹²¹ Mesela miras konusunda yukarıda yorumlarına yer verdiğimiz özne-konumuz “kardeşler karşılıklı anlaşırılar ya da kura çekerler. Artık insanlar İslamiyet’ten öyle uzaklaşmışlar ki İslami hükümlere göre hareket eden pek fazla insan yok.” ifadelerinde bulunmaktadır. Öğrencinin gelenekte var olan İslami hükümlerin günümüzde varlığı devam etmediği için bir yakınma durumu içerisinde olduğu görülmektedir. Bu da bizleri geleneksel söylemin sürdürülmesi gerektiğine çıkarmaktadır. Yani öğrenci miras konusunda geleneksel söylemde bulunmaktadır. Fakat kendisi burada Giyim-Kuşam konusunda yeni bir yorum getirmektedir. Bu da öğrencinin bazı konularda gelenekçi söylemi devam ettirdiğini ama pratikte bunu sergilemediğini göstermektedir. Dolayısıyla öğrenci, bir söylem-eylem çatışması içinde bulunmaktadır. H, 19 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹²² Burayı biraz daha açacak olursak her iki öğrenci de gündelik hayat içerisinde hem giyim-kuşam olsun hem de yeni/modern olarak görülen telefon kullanma, alışverişte kredi kartı kullanma, sosyal medya hesapları kullanma vs. gibi yeni olanı tercih ettikleri gözlemlenmektedir. Her iki öğrenciden biri alışveriş ile ilgili sorduğumuz soruya yorum olarak “İnternet yoluyla alışveriş yapmak caizdir diye fetva verildiği için hem internet üzerinde hem de normal alışveriş yapmaktayım.” H, 19 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor. Diğer öğrenci ise “Ben alışverişimi genel olarak faizsiz yapmaya özen gösterir, evde tükenmeye yakın olanları satın alırken de israftan kaçınırım. Genelde indirim günlerini bekler maliyetine satın alırım ve pazarlığı ihmal etmem.” ifadelerinde bulunmaktadır. M, 20 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

*İslam'ın çizmiş olduğu çerçevedir. Hatta topuklu ayakkabı giyinmemesi gerekiyor. Baş mesela, saç bağlandığında deve hörgücü gibi olmamalı.*¹²³

Öğrenci kadın ile ilgili örtünmesi gereken yerlerin neler olduğunu ayrıntısıyla ortaya koymaktadır. Ona göre cilbab¹²⁴ ile ilgili olarak Kur'an'da açık ifade yer almaktadır.¹²⁵ Nitekim bir kız öğrencinin “İslam'ın bizlere sunmuş olduğu bir giyinme tarzı değil de başörtümüzü yakalarımızın üzerinde bağlamak, cilbab giymek şeklinde bize öğrettiği ilkeler vardır”¹²⁶ yorumu bu özne-konumuz destekler niteliktedir. Ama öğrencinin peçe ve çarşaf, ferace gibi örneklerini vermiş olduğu örtünme ile ilgili giyim şekillerinin Kur'an ifadelerinde açıkça zikredilmemesine rağmen dile getirmesi, gelenekte bu konuyla ilgili ortaya koyulmuş görüşleri dile getirdiğinin göstergesi olarak ifade edilebilir. Kur'an ifadelerinde yer almamasına rağmen öğrencinin “baş mesela saç bağlandığında deve hörgücü gibi olmamalıdır” görüşünü vaz edilen hadislerle¹²⁷ dayandırarak ifade ettiği görülmektedir. Erkeklerin giyinmeleri ile ilgili görüşünde ise:

*Erkeklerle gelecek olursak, erkeğin giyinme tarzı Kur'an'da tam olarak bilmiyorum ama hadislerde belli edilmiştir. Hadislere baktığımız zaman göbek bağı açık olmayacak. Göbek bağı ve diz kapağı arası örtülmesi gereken yerlerdir.. İmam Şafi diyor ki diz kapağının üstü de açık olabilir. İmam Ahmet b. Hanbel daha da arttırmış ve diyor ki kalça kısmına kadar da açık olabilir. Ama ben bunun [erkeklerle ilgili hükmün] değiştirilmesinden yanayım. Çünkü biz diyoruz ki kadın şöyle giyinmesin işte erkeği cezbediyor. Ama erkek günümüzde vücut yapıyor. Kas yapıyor. Değişik şeyler yapıyor. Erkek kas yapmasa da bir kadın cezp olabilir ya da hoşlanabilir ama bu olduğunda da daha farklı şeyler olabilir.*¹²⁸

¹²³ Gelenekçi zihin yapısına sahip özne-konumuzun söylemleri arasındaki çatışmanın nedenleri dışarıdan alınan verili metinler ve dini dünya görüşleridir denilebilir. Çünkü öğrenci söyleminde açık bir şekilde geçmiş yorumları kabul etmekte ve bu söyleminin dışına çıkmamaktadır. Nitekim bu konuyla ilgili yorumu da şudur: “Binaların çoğalması”, “cehennemde en çok yer kaplayacak olanlar kadınlardır” gibi hadisler de gayri matluv vahiydir. Ve ben hadislerin de vahiy olduğunu düşünüyorum... Hırsızlık yapanın cezası el kesmedir ve bu hiçbir zaman değişmez. Asıl olan hırsızlık olsa bile Kur'an'da belirttiğinden dolayı değişmez. Hatta bu konuda yorum da yapılamaz çünkü peygamberimizin hırsızlık yapan kızım Fatıma bile olsa elini keserim demekle bunun değiştirilemez olduğunu kesinlikle belirtmiştir. H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

¹²⁴ Cilbab, kadının dışarıya çıkarken üzerine aldığı ve elbiseleri üzerine giyindiği dış elbise anlamında kullanılmaktadır. Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular**, Etüt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 283.

¹²⁵ “Ey peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemekte” el-Ahzab, 33/59.

¹²⁶ E, 20 yaşında, kız öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

¹²⁷ Kadınların başlarını deve hörgücü yapmaları ile ilgili hadisler kaynaklarda Müslim şerhi, Nebevi ve Camiü's-Sağır şerhlerinde bulunmaktadır. Ayrıca ilgili hadislerin içeriği ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. Ekrem Doğanay, **İslam'da Tesettür ve Zinanın Hükmü**, ss. 158-160.

¹²⁸ H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

Erkeklerin giyinmeleri ile ilgili olarak da Kur'an ifadelerinde açıkça herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Öğrenci burada erkeklerle ilgili olarak hadislerle ve mezhep imamlarının görüşlerine dayanarak yorumda bulunmaktadır. Kadının örtünmesi ile ilgili yorumlarından sonra kadınların nasıl giyinmeleri gerektiği fikrini de Geleneğe yaslamaktadır. Her iki ifade biçiminde karşı cins ile olan cinsellik ve şehvet üzerinden konu ele alınmış olsa bile, hadisler ve gelenekle açıklanmıştır. Ama konuşmanın devamında öğrenci, kadın erkek üzerine ortaya koyduğu yorumları her ne kadar ifade etmiş bulunsada, kadın ile ilgili günümüze kadar gelen yorumların sabit olması gerektiği; erkek ile ilgili hükümlerin ise birer yorum olduğunu ve değiştirilebilir olduğunu “*Ama ben bunun değiştirilmesinden yanayım.*” şeklinde dile getirmektedir. Hadis, mezhep ve gelenek üzerinden yola çıkarak ifadelendirdiği başka bir yorumu ise:

*Genel olarak [erkekler ile ilgili] bu görüşler mezheplerin görüşleridir. Bu din değildir. Ama kadınların bu şekilde giyinmesi dindir. Çünkü bunlar hadislerde de gelenekte de mezheplerde de geçiyor. Ki mezheplerin bu şekildeki açıklamalarının da din olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü niye? Bu söylediğim erkek giyinme tarzı hadislerde geçiyor. Erkekler ve kadınlar arasındaki bu örtünme tarzı herhalde vücut ve şehvetle ilgili bir durumdur. Ben buna yorumlayacağım...*¹²⁹

Öğrenci, kadınların giyinmeleri ile ilgili hükmü “*kadınların bu şekilde giyinmesi dindir. Çünkü bunlar hadislerde de gelenekte de geçiyor*” sözlerinde olduğu gibi geleneğe ve hadise dayandırmaktadır. Erkeklerin giyinmeleri ile ilgili hükmü “*genel olarak [erkekler ile ilgili] bu görüşler mezheplerin görüşleridir. Bu din değildir*” sözleriyle mezheplere dayandırmaktadır. Öğrenci, kadınlar ile ilgili hükümleri Kur'an, hadis, gelenek ve mezheplere dayandırarak değerlendirmektedir. Kadınlar ile ilgili açıklamaları yaptıktan sonra kadınlar ile ilgili durumun din olduğunu da sözleriyle vurgulamaktadır. Hemen üstte ifade etmiş olduğu erkekler ile ilgili durumda mezheplerin görüşlerini din olarak görmediği halde kadınlar ile ilgili açıklamaların olduğu yerde mezheplerin görüşlerinin din olduğunu dile getirmektedir. Burada kadın erkek arasında açıktan bir ayırım dile getirildiği görülmesi bile öğrencinin bizzat söylem olarak ifade ettiği ve zihninin arka planında var olan yorumların etkisiyle bu çatışmaya düştüğünü ifade edebiliriz. Bir kız öğrenci:

¹²⁹ H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

*İslam'ın bize sunmuş olduğu bir giyim tarzı vardır. Bu tarza uyan kimsenin dışarıdan bakıldığında Müslüman olduğuna kanaat getirilir. Müslüman bir kadın vücut hatları belli olmayacak şekilde temiz giyinir. Başına ise türbanını takar. Bu türban bir kadının Müslüman olduğunu şeklen bize gösterir ve gören herkes onu Müslüman olarak bilir.*¹³⁰

Şunu da ekleyebiliriz ki, öğrencilerin yer yer kadın-erkek gündelik hayat davranışları bağlamında bu çatışmalar içinde kaldıkları gözlemlenebilmektedir. Bu öğrencilerin kadın ve erkek ile ilgili olarak söylediği görüşlerin “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisi ile aynı olduğunu ifade edebiliriz. Bir önceki paragrafta düşüncelerine yer verdiğimiz öğrencinin söylediklerini (H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.) başka bir soru için verdiği cevap ile bir karşılaştırdığımızda gündelik hayat içerisinde kadınlar hakkında var olan geleneksel yorumların aynı kaldığını, erkeklerle ilgili görüşlerde ise bir değişimin olması gerektiği anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu öğrenci, erkekler ve kadınlar ile ilgili yorumları “*gelenekçi zihniyet*” ile aynı olarak ifade ederek geleneğe dayanmaktadır. Fakat erkeklerle ilgili olarak “*Ama ben bunun [erkeklerle ilgili hükmün] değiştirilmesinden yanayım. Çünkü biz diyoruz ki kadın şöyle giyinmesin işte erkeği cezbediyor. Ama erkek günümüzde vücut yapıyor. Kas yapıyor. Değişik şeyler yapıyor. Erkek kas yapmasa da bir kadın cezp olabilir ya da hoşlanabilir ama bu olduğunda da daha farklı şeyler olabilir.*” yorumunda bulunmaktadır. Buradaki amacımız, erkeğin ya da kadının vücudunu açması veya kapatması ile ilgili hukuki bir görüş belirtmek değildir. Sadece kadınlar ile ilgili herhangi bir hükmün değiştirilemeyeceği savunulurken erkeklerle ilgili bir yorumun din/yorum/mezhebi görüş olarak görülmesi ve bunun değiştirilebilir olabilmesine dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere zihinsel olarak geçmiş ve günümüz gündelik hayatta söylemlerinde “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisinde var olan dünya görüşü söylem olarak devam etmekte ve zikredilmektedir. Fakat her ne kadar söylemlerinde geleneksel cevaplar verilse bile bir yerden sonra günümüz gündelik hayat bağlamında değişimin imkânı üzerinde durulmaktadır. Sonradan ele aldığımız ve vermiş olduğu cevaplarda öğrenci, her ne kadar İslam geleneğinde oluşmuş olan cevapları vermiş olsa bile, sonuçta bir değişimin olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu soru altında örtünme ile ilgili olarak ele almış olduğumuz ve örnekleri ile

¹³⁰ R, 23 yaşında, kız öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

sunduğumuz yorumlarda öğrenciler söylem olarak geleneği devam ettirseler de yer yer değişimi ve yeni olanı günümüz gündelik hayat içerisinde savunmaktadırlar. Bazı öğrenciler bu başlık altındaki ilk yorumlarda görüldüğü gibi örtünmenin kültürel bir durum olduğu üzerinde durarak değişimi mümkün görmektedirler.

Mezheplerin görüşlerinin din olarak görülmesini burada açarsak; din ile ilgili yorumların tarihsel bir ortamda ve toplumsal-tarihsel şartlar göz önünde bulundurularak oluştuğu fikrini savunan tipoloji “İslâmî yenilikçi zihniyet” tipolojisidir. Buna karşılık sadece dinin değil dini yorumların/mezheplerin her dönem ve koşulda geçerli olabileceğini savunan tipoloji ise “gelenekçi zihniyet” tipolojisidir. Öğrencinin söyleminde “gelenekçi zihniyet” tipolojisine ait düşünce dünyasını görebilmekteyiz. Dolayısıyla öğrenci her ne kadar günümüz gündelik hayatta geleneksel cevaplar ile birlikte değişebilir yorumları savunmuş olsa da, söylemlerinde “gelenekçi zihniyet”e yakın durmaktadır.

Kadınların örtünme-giyim ile ilgili sormuş olduğumuz ve öğrencinin de geleneksel dini dünya görüşünün ortaya koymuş olduğu yorumların kadınları nasıl kısıtladığını ve sınırlandığını başka bir özne-konumuzun şu şekilde ifade ettiğini görebiliriz:

Burada bir haksızlık var. Kısıtlama var ama Allah Teâlâ tarafından o kadar da büyük bir kısıtlama yok. Az önce yüz, el ve bilekler açık olacak diğer yerler kapalı olacak dedim. Bu konuda Kur'an'da açık bir ifade yok. Bu da demektir ki, başkalarının söyledikleri var işin içinde. [soruyoruz: Niçin peki Allah'ın vermiş olduğu bir hakkı başkaları kısıtlıyor ve bunu din olarak ortaya koyuyorlar.] İşte insanlar dini bilmiyor. Onun için bunları ortaya koyuyorlar. Âlimler birçok konuda bilgi sahibiler. Bunları bilmelerine rağmen bu kadar kısıtlama getirmeleri de haksızlık. Ve biz hala onların fikirleriyle yaşıyoruz. Çünkü araştırıp bakmıyoruz. Öğrenmeye çalışmıyoruz.¹³¹

Öğrenci, bu konuyla ilgili daha önceki konuşmalarında her ne kadar kadınların giyim tarzında geleneksel cevapları verse de burada bir ‘haksızlığın’ ve kısıtlamanın olduğunu belirterek geleneksel görüşleri “âlimler...” diye başlayan ifadesiyle eleştirmektedir. Yakındığı durum ise tarihin belli bir döneminde/geçmişte örtünme ile ilgili ortaya koyulan yorumların günümüzde hala devam ettiğini ve bu konuda yeni yorumlar getirmeyen, geçmişte var olan geleneği bilmelerine rağmen devam ettiren “âlimler...”ın fikirleriyle devam edilmesi ve yaşıyor olunmasıdır. Kısaca anlatmak istediğimiz, öğrencinin geleneksel olarak dile getirilen ve aslında

¹³¹ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

Kur'an'ın temel gaye ve mesajıyla asla bağdaşmayacağını düşündüğü yorumların toplumda sanki Metin'de varmış gibi algılanıyor olması ve günümüzde bunun dini bir hükümmüş gibi devam etmesidir.

Gündelik hayat pratiklerine dair bir öğrenci modernite ile birlikte var olan değişimin göz ardı edilemeyeceğini, Giyim-Kuşam konusunda Türkiye'deki bireylerin nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşadıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

İnsanımız, Avrupa'da olsun Türkiye'de olsun ya da daha Doğu'da olsun, giyiniş ve tıraş itibarıyla modernitenin ya da Avrupa'nın belirlediği kriterlere göre giyiniyor. Bunun herhangi bir dini gereklilik olduğunu düşünmüyorum. Tamamen kültürel bir durum olduğunu düşünüyorum. Avrupa belirledi diye Avrupa'ya özenmek de gerekmez. Avrupa bunu yaptı diye kaçınmak da doğru değil. Eğer İslam'a ters değilse giyinebilir. Ama ben şunu düşünüyorum; pantolonu giyiyoruz diye Avrupa'nın belirlediği ya da bu saç tarzımızı Avrupa belirledi diyemeyiz. Bu bizim de yaşam tarzımız olabilir. Türkiye'de alışlagelmiş bir durum var "işte biz Avrupa'ya özeniyoruz, biz Avrupa'ya benziyoruz gibi." Aslında biz yıllarca pantolon giyen bir nesiliz. Avrupa'dan geldi diye giyinmemek yanlışdır diye düşünüyorum.¹³²

Öğrencinin, ifade ettiği şekliyle, gündelik hayat eylemlerinde bir değişim dönüşüm yaşanmaktadır. Bu değişim dönüşümün kökenlerini Batı'da aramamız gerekmediği, Batı bir değişim yaptı diye biz yapamayız, biz Batı'dan bir örneğini alamayız gibi bir düşüncede olmamamız gerektiği fikrindedir.

Bu değişimin gündelik hayat bağlamında araştırmamıza konu olan Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde de açıkça gözlemlenmektedir. Sadece giyinme ve başörtüsü bağlamında kadınlar üzerinden konuya değinsek bile erkeklerin giyim tarzında da büyük bir değişim gözlemlenmektedir. Mesela Fakültede öğrenim gördüğümüz 2011-2019 yılları arasında geleneksel olarak var olan kültürel kodlara bağlı imam hatipli veya ilahiyatçı prototipi ile kendini ifade eden erkek öğrenciler mevcuttur. İlahiyat fakültesinde eğitim gördüğü sırada sosyal medya ve okuldaki sohbet aralarında yapılan konuşmalarda "gelenekçi zihniyet" ile aynı görüşü savunan hatta yeri geldiği zaman daha sert yorumlara sahip olan öğrencilerin mezun olunca resmi olarak devlet kadrosuna girdiklerinde sakallarını kesip dar pantolonla dolaştıkları gayet normal bir şekilde görülmekte ve gözlemlenmektedir.

Öğrencilerin dile getirmiş olduğu şekliyle gelenekte var olan yorumların günümüz gündelik hayatta söylemsel olarak devam ettiğini ve savunulduğunu ortaya

¹³² K, 22 yaşında, erkek öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

koymuş bulunmaktayız. Dolayısıyla bu bağlamda öğrenciler söylem olarak “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisine yakın durmaktadırlar. Fakat her ne kadar Söylemde Çatışma ana başlığı altında incelediğimiz Boşanma konusunda açık geleneksel yorumlar mevcut olsa da özellikle Giyim-Kuşam ve Cinsiyet konusunda da geleneksel yorumlar görebilmekteyiz. Ayrıca geleneksel yorumlar yanında gündelik hayat içerisinde yeni/modern yorumlar da mevcuttur. Sonuç olarak ve kısaca diyebiliriz ki, günümüzde bu konulara getirilen yorumlar geleneksel yorumlardır. Fakat bu yorumlar aynı minvalde ilerlese de yeni konulara açık yeni yorumlar da mevcuttur. Bu da söylem olarak hem geleneksel hem de yeni söylemlerin ifadesi bakımından çatışma halinin olduğunu resmetmektedir.

Buraya kadar öğrencilerden aldığımız verilerden hareketle geçmiş ve günümüz bağlamında yaygın dini ve dinsel dünyaların öğrencilerin zihnindeki karşılığını ve söylemde çatışmayı örnekleriyle somutlaştırmış bulunmaktayız. Yani öğrencilerin Kur'an ifadelerini nasıl gördükleri, bu konuyla ilgili ortaya koyulmuş yorumların günümüz ile ilişkisinin nasıl olduğu ve buna bağlı olarak da değişim ile birlikte yeni yorumlarının ve görüşlerinin olup olmadığı ile ilgili örnekleri anlatmış bulunmaktayız.

Öğrencilerin gündelik hayatla da bağlantılı olarak ortaya koydukları bu yorumlarını gündelik hayatta nasıl işlevsel hale getirdiklerini, ne kadar uyguladıklarını ve bunu nasıl uyguladıklarını, pratik olarak ortaya koyup koymadıklarını gelen başlıkta ayrıntılamaya çalışacağız. Dolayısıyla gerek geçmişte var olan yorumlar gerekse günümüz gündelik hayattaki yorumlar bakımından öğrencilerin söyleminden yola çıkarak “eylemde çatışmayı” Alışveriş-Borç ve Şahitlik, Miras, Teçhizatlı Atlar konularında örnekler üzerinden somutlaştıracamız.

B. Eylemde Çatışma

Söylem üzerinden yola çıkarak öğrencilerin gündelik hayat davranışlarında var olan çatışmayı eylemleri bağlamında inceleyeceğiz. Ele aldığımız ve açışladığımız konular Alışveriş-Borç ve Şahitlik, Miras ve Teçhizatlı atlar üzerinedir.

1. Alışveriş-Borç ve Şahitlik

Boşanma, Giyim-Kuşam ve Cinsiyet başlıkları altında ele alınan ve örneklerle açıklanan konu, burada alışveriş bağlamında değerlendirilecektir. Yukarıda ifade edildiği gibi burada öğrencilerin geleneksel söylemlerinden çok gündelik pratikleri üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla alışveriş ile ilgili olarak sorulan sorular tamamen gündelik hayat eylemlerine yöneliktir.

Alışverişini genel olarak nasıl yaparsın?

Alış verişimi internet üzerinden yaparım. Genelde mobil ya da alış veriş merkezlerini tercih ederim. Bunu da banka kartı kullanarak hallediyorum. Yetmezse kredi kartı kullanıyorum. Ya da arkadaşlarımdan borç alıyorum. Tabi [borcu] defterime yazdıklarım oluyor ama genelde yazmam. Genel olarak şahit de tutmam sadece alıyorum.¹³³

İnsanların gündelik hayat pratiklerinden biri olan alışveriş insanların birbiri ile iletişimde ortaya koydukları davranışları açık bir şekilde göstermektedir. Bir alışveriş merkezinde birbirleri ile hiç tanışıklığı olmayan insanlar bir eşya üzerine muhabbet açabilir, sanki geçmişe dayalı bir tanışıklıkları varmış şeklinde konuşabilmektedirler.

Gündelik hayatta yeni olarak görülen ve insanların hayatına dâhil olan kredi kartı, banka kartı kullanılmakta hatta teknolojinin gelişimiyle birlikte internet alışveriş yapılmaktadır. Burada kredi kartı ve bankaların faiz oranlarına ve İslam hukukuna göre caiz olup olmama konusuna girmeyeceğiz. Amacımız gündelik hayata moderniteyle birlikte giren ve modernitenin doğurduğu bir yenilik olarak görülen araçların kullanımının yukarıda geleneksel söylemde bulundukları halde günümüz gündelik hayat içerisinde öğrencilerin pratik eylemlerinde var olup olmadığını burada somutlaştırmaktır.

Moderniteyle birlikte ortaya çıkan ve teknolojiyle birlikte kullanımı artan internet üzerinden alışverişlerin yapılması gittikçe yaygınlaşmaktadır. Televizyon programlarında, reklamlarda ya da internet sitelerinde herhangi bir durum için gezindiğimizde her an karşımıza çıkan satış linkleri gözlemlenebilmektedir. Öğrenci

¹³³ C, 21 yaşında, erkek öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

de var olan bu modern durumu hayatında “*Alışverişimi internet üzerinden yaparım*” şeklinde dile getirmektedir. Diğer iki kız özne-konumuz:

Alışverişi gezip görerek ve yalnız yapmayı daha çok seviyorum ama maalesef kıyafet alışverişinde interneti daha çok kullanıyorum çünkü fiyatları çok daha ucuz oluyor. Ödeme şekliyse duruma göre bazen kartla bazen nakit yapıyorum. Mesela alacağım şey pantolon, ayakkabı, eşarp ise kesinlikle dükkândan deneyerek alıyorum ama tunik veya elbise tarzında olunca internetten alıyorum. Onun haricindeki her şeyi dükkânlardan alıyorum... Market ve AVM tarzı yerler aşırı soğuk ve robotik geliyor bana. Kendimi buralarda daha gergin hissediyorum. O yüzden çok tercih etmemeye çalışıyorum.¹³⁴ İnternet yoluyla alışveriş yapmak caiz diye fetva verildiği için hem internet üzerinde hem de normal alışveriş yapmaktayım.¹³⁵

Özne-konularımız internet alışverişi ve kart alışverişini kullanmakla birlikte ilk özne konumuz konuyu “değer” üzerinden daha ucuz/uygun olması bakımından ele almaktadır. Modern olanı kullanmasına rağmen modern olanın sunmuş olduğu market ve avm gibi alanların “soğuk” (asıl kasıt ruhsuz denilebilir) olarak niteleyerek bir eleştiri de yapmaktadır. Bu daha çok kapitalizm üzerinden değerlendirilebilir fakat konumuzun çerçevesi gereği girmeyeceğiz. İkinci özne-konumuz daha çok dini yönüne değinerek “*caiz diye fetva verildiği için*” yorumunda bulunmaktadırlar. Fakat her ikisi de modernitenin sunmuş olduğu yeni olanı tercih etmektedirler. Bu konuyla ilgili olarak bir diğer özne-konumuz “[*Alışverişimi*] genellikle kart üzerinden yaparım. Yani bu zaten yeni olan bir şeydir. Ve modernitenin sunmuş olduğu kredi kartını hayatımda kullanıyorum”¹³⁶ diyerek kredi kartını modernitenin sunmuş olduğu bir yenilik olarak görmektedir. Bunu açıkça ifade ederek gündelik hayatta kullandığını göstermektedir.

Öğrencilerin Kur’an ifadelerinin pratik hayattaki karşılığı yani gündelik hayattaki yeri bağlamında alışveriş ve borç bağlamında yeni bir söylem geliştirdikleri aşikâr. Söylem olarak dile getirmiş olduğu yeni/modern olan ile ilgili öğrenci “*modernitenin sunmuş olduğu kredi kartını kullanıyorum*” ifadesini kullanmakla birlikte “*sahne bozumu*” tekniği gereği “*Kur’an ifadelerinin günümüzde uygulan(a)mamasının sebebi nedir*” diye sorduğumuzda şunları ifade etmektedir:

Allah’ın göndermiş olduğu emri yerine getirmememizin sebebi modernitedir. Modernite bizim Allah’ın indirmiş olduğu emirleri yerine getirmemize bir

¹³⁴ R, 23 yaşında, kız öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

¹³⁵ H, 19 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹³⁶ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

*engeldir. Şuan olduğu gibi engel oluyor. Ve biz Allah'ın ayetlerini bir kenara bırakıp moderniteyi uyguluyoruz. Yani rahatımıza geldiği gibi davranıyoruz.*¹³⁷

Öğrencinin verdiği cevapta görülen o ki, Kur'an ifadelerinin gündelik hayat ilişkilerinde faal hale sokul(a)mamasının sebebi modernitedir. Modernite bu minvalde ele alındığında yeni olanı uygulama olarak görüldüğü gibi geçmişte var olan bir durumun bugün sürdürülmesine engel teşkil edici unsur olarak da görülmektedir. Dolayısıyla öğrenci söylemsel olarak ifade etmiş olduğu ifadeyle çatışma halindedir. Yani öğrenci eylemsel olarak modernitenin getirdiği yeni olanı hayatında uygulamakta bir problem görmemektedir. Söylemsel olarak gelenekle ve geçmiş tarihsel bağlamlarda oluşan yorumlarla çatışmasından kaynaklı olarak ikinci bağlamda moderniteyi problem olarak görmektedir. Kısaca söylemsel olarak “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisinde olan görüşleri savunduğu halde eylemsel olarak yeni/modern olanı tercih etmektedir.

Öğrencilerin eylemlerine yönelik ortaya koyacağımız şimdiki sorumuz ise borç ile ilgilidir. Buradan yola çıkarak şimdiden ifade edeceğimiz genel çıkarım, öğrencilerin bu yorumları, kabul ettikleri değişimi Kur'an ifadelerinden ve geleneğin ortaya koyduğu zihinsel formülasyondan bağımsız yapmalarıdır. Aksi halde zikrettiğimiz zihin yapısı göz önünde bulundurulmuş olursa gündelik hayat eylemlerinde bir çatışmanın olduğu kabul edilemezdi.

Öğrencilerin konuyu daha iyi anlayabilmesi ve meramımızın anlaşılması için sorumuz şu şeklide sorulmuş ve kısaca başlık halinde de sunulmuştur: Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi'nde borç ile ilgili: “Borç yazım sırasında içinizden iki erkeği şahit tutun. İki erkek bulamadığınız zaman dürüstlüklerinden emin olduğunuz bir erkek iki kadın şahit bulundurun ki kadınlardan birisi şahitlik ettiği şeyi tam hatırlayamazsa diğeri ona hatırlatsın...”¹³⁸ Bu ayet bağlamında,

Borç yazım esnasında bir erkek iki kadın şahitliğini nasıl buluyorsun?

Bu ayet geçmişte Abbasiler döneminde olsun, Osmanlılar döneminde olsun hatta son yüzyılda Oryantalistler tarafından olsun İslam'a karşı öne sürülen ayetlerden bir tanesidir. Hz. Ayşe'nin evliliği gibi, bu da öne sürülen delillerden bir tanesidir. Şimdi bu ayette şöyle bir durum var, az önce şöyle dedim: Sonuçta bu inkâr edilmez bir şey ki Kur'an özelde Araplara inmiştir. Genelde bütün dünyaya inmiştir. Bu benim kişisel inancımdır. Ona tabi olan Müslüman oluyor. Şimdi bu ayetlere

¹³⁷ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

¹³⁸ el-Bakara, 2/282.

baktığımızda, Araplar o dönemde kadına gerçekten fazla önem vermiyorlardı. Yani düşünsenize kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı. Kadınların okuma gibi bir şeyi [şansları/hakları] yoktu. Ticaretle genel itibariyle erkekler uğraşırdı. Her ne kadar Hz. Hatice örneği olsa da, erkekler baskındı ve ataerkil bir toplumda yaşanılıyordu. Dolayısıyla iki kadın bir erkek anlayışı oradan gelmektedir. Yani kadınlar ticaretten (o borçlanmadaki şahitlik konusundaki kasıt ticaretteki şahitliktir) anlamadığı için iki kadın bir erkek [şahitliği ayette] zikredilmiştir. Günümüzde ise artık yani öyle bir şeye gerek kalmadı. Borçlanıyorsunuz. Kameraya çekiyorsunuz. Al sana bu senet. Ve ya senet mi kaldı? İnternet var[internetten kasıt mail ya da e-fatura sistemi]. Yani dolayısıyla bunların uygulanma lüksü yok: Bir erkek iki kadın şahitliği gibi. O zaman şöyle bir şey oluyor; ayetler inmiş olduğu dönem bağlamında indiğinden dolayı bazı ayetler tarihsel oluyor. Bazı ayetler tarihseldir. O dönemin bağlamı, koşulları içerisinde oluşmuştur. Hatta bu gibi bazı ayet[ler] Afrika'nın ilkel topluluklarında uygulanabilir. Bazı kabilelerde uygulanabilir. Eğer peygamberimizin yaşadığı topluma yakın bir yaşantı içerisinde yaşayan bir toplum varsa, günümüzde, o toplumda aynen bu şekilde uygulanabilir.¹³⁹

Öğrenci ayeti yerel oluşu bağlamında açıklamaktadır. Yerelliğinden kastı ayetin inmiş olduğu toplumsal koşullara bağlı olmasıdır. Bunu da “Kur'an özelde Araplara inmiştir” şeklinde ifade etmektedir. “Özelde Araplara inmiştir” ifadesi ayetin ve ayetlerin genelinde Araplara dair kültürel kodların, zihin yapısının, hayat tarzının mevcudiyetinin var olduğunu kabul etmek demektir. Öğrencinin ifadelerinde var olan “şimdi bu ayetlere baktığımızda Araplar o dönemde kadına gerçekten fazla önem vermiyorlardı. Yani düşünsenize kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı. Kadınların okuma gibi bir şeyi [şansları/hakları] yoktu. Ticaretle genel itibariyle erkekler uğraşırdı. Her ne kadar Hz. Hatice örneği olsa da erkekler baskındı ve ataerkil bir toplumda yaşanılıyordu” gibi ifadeler de bu yorumumuzu destekler niteliktedir.

Yine öğrenci borçla, şahitlikle ilgili konularda bazı Kur'an ifadelerinin tarihsel olduğunu “o zaman şöyle bir şey oluyor; ayetler inmiş olduğu dönem bağlamında indiğinden dolayı bazı ayetler tarihsel oluyor. Bazı ayetler tarihseldir. O dönemin bağlamı, koşulları içerisinde oluşmuştur” şekliyle ifade etmektedir. Özne-konumuzun toplumsal bağlamda değerlendirdiği bazı Kur'an ifadelerinin günümüzde aynen uygulanamayacağını, günümüzde Peygamber dönemine yakın bir yaşantı içerisinde olan toplumlarda geçerli ve yaşanılabilir olduğunu yukarıdaki sözlerinde

¹³⁹ H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

görebilmekteyiz. Bu yorum, Kur'an ifadelerinin bir zaman ve mekân diliminde yer aldığı, imkân bulduğu ve bu zamana, mekâna bağımlı olduğu anlamını doğurmaktadır. Yani öğrencinin tarihsellikten anladığı ya da kendisinin tarihsel(cil)ikten kastettiği, Kur'an'ın bazı ifadelerinin inmiş olduğu dönemin koşullarına bağlı olduğudur. Bu koşullar sağlandığı müddetçe ayetlerin faal olabileceği, bu koşullar sağlanmadıkça da ayetlerin o dönemin tarihselliğinde kalacağıdır. Başka deyişle, öğrencinin zihninde Kur'an'ın tarihselliğinden, bazı ayetlerin o dönemde kaldığı, günümüze hitap etmediği anlayışı olduğu sonucuna varılabilir.

Burada öğrencinin kastettiği tarihsellik anlayışı ile “İslami yenilikçi zihniyet” tipolojisinin serdettiği tarihsellik düşüncesi birbirinden ayrıldığı gibi günümüzde “gelenekçi zihniyet” tipolojisinde olanların tarihsellikten anladığı öğrenciyle aynılık göstermektedir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı teorik temelleri Birinci Bölümde “İslâmî Modernizm ya da İslâmî Yenilenme” başlığı altında ilgili sayfalar (26-28) arasında inceledik.

Her ne kadar bu öğrenci bazı Kur'an ifadelerinin sadece kendi tarihselliği bağlamında bir anlam ifade ettiğini dile getirirse de, öğrenci bu ifadelerin günümüzde uygulanabilirliğini şahitlik ve borç konusunda “*borçlanıyorsunuz. Kameraya çekiyorsunuz. Al sana bu senet. Ve ya senet mi kaldı? İnternet var [internetten kasıt mail ya da e-fatura sistemi]. Yani dolayısıyla bunların uygulanma lüksü yok: bir erkek iki kadın şahitliği gibi*” şeklinde farklı bir yorumda bulunmaktadır. Anlaşılaçağı üzere öğrenci tarihsellik konusunda bir kavram karmaşası yaşadığı gibi gündelik hayat yapıp-etmelerinde bir çatışma halindedir. Burada da görüldüğü üzere öğrenci bir yandan kendi ifadeleriyle anlatmış olduğu tarihsellik ile günümüz gündelik hayata bazı ifadelerin yorumlanması konusunda bir çatışma içerisinde. Bu konuyla ilgili olarak her ne kadar bu öğrenci ifadelendirmiş olduğu şekilde bir tarihsellikten bahsetse de tarihsellik konusunda farklı görüşler serdeden öğrenciler de mevcuttur. Konuya dair bir diğer öğrenci:

Günümüzde bu ayetin doğrudan hitap edeceği bir zemin olmasa bile (atıyorum borç meselesinde ya da alışverişte böyle bir ayetin uygulanabilirliği olmamakla beraber) ayetin kastettiğini günümüzde de bulabiliriz. Bir alış veriş yapıyorsanız onu emniyete alın. Onu daha sonra birbirinizi üzmemek için ya da birbirinizin hakkını yememek için sağlama alın mesajını alabiliriz. Doğrudan ayetin lafzını uygulamaya almasak bile. Bu günkü alışverişimle kıyasladığım zaman bir erkek iki kadın ya da iki erkek şahitliği olmasa bile bugün kredi

kartından çıkan fiş, fatura ya da borç alındığında yapılan senet bunun yerine geçer. Mesela buna Mecellenin “ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz” ilkesi de diyebiliriz. Bu da o ilke kapsamında olabilir. Şahit olmasa bile yazıyoruz diyebiliriz. Ama dediğim gibi mesajı alabiliriz.¹⁴⁰

Toplumsal-tarihsel bağlamların farklılığı üzerinde duran öğrenci, günümüze ayetin ahlaki yönünün hitap ettiğini dile getirmektedir. Öğrenci, ifadenin var olan lafzi yönünün günümüze hitap etmese de daha çok ahlaki yönü üzerinde durmaktadır. Değişimin varlığını yine gelenekte mevcut olan “ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz” Mecelle kaidesini göz önünde bulundurarak ifade etmektedir.¹⁴¹ Yine özne-konularımızdan olan bir kız öğrenci:

Borç yazımı konusunda iki kadının şahitliğini o dönemin yöntemi olarak görüyorum. Çünkü o zamanlarda iş hayatında olan kadın sayısı çok sınırlıydı ve [kadınlar] genellikle parasal mevzuların dışındaki meselelerde çok daha aktiftiler. [bu durum] o zaman için işlev görmüş bir meseledir. Çünkü şuan kendimden biliyorum asla verdiğim ve aldığım borcu unutmam ve kesinlikle yazarım. O zamanın genel olarak kadını hesap konusunda yetersiz olmuş olmasından dolayı iki şahitlik şart olmuş olabilir ve ayetler borç yazmayı herkes için sorumlu tutmuştur.¹⁴²

Özne-konumuz, konuyu tarihsel-toplumsal şartlara bağlı bir durum olarak yorumlamaktadır. Kur'an ifadelerinde geçen borç ve şahitlik gibi konuların günümüz gündelik hayatta doğrudan uygulama alanı bulmadığını, dolayısıyla bunun sosyolojik bir konu olduğunu dile getirerek yorumlamaktadır. Çünkü geçmişin tarihsel-toplumsal şartlarında toplumsal alan içinde ticaretle uğraşanın erkek olduğu ve erkeğin bu tecrübesi kadından daha fazla olduğundan şahitlik konusunda eşitliğin olmadığı şeklinde olmuştur. Fakat günümüz toplumsal alan içerisinde toplumsal rol değişiminden dolayı iş hayatında bulunan kadınlar, tecrübesi gereği en az bir erkek kadar görevini yerine getirebileceğinden denkliğin sağlanabileceğini özne-konumuzun yorumundan anlıyoruz. Geçmiş gündelik hayat içerisinde konuyla ilgili olarak kadın-erkek arasında hak ve korumacı yaklaşım şeklinde yorum yapan diğer iki öğrenci ise şunları söylemişlerdir:

Yüzeysel olarak baktığımızda adaletsizlik gibi görünse de meselenin iç yüzüne baktığımızda hiç de öyle değil. İslamiyet şahitlik konusunda kadına erkek kadar mükellefiyet yüklemeyip iki kadının şahitliğini bir erkekle denk tutmakla kadının hakkını zayi etmemiş aksine onu korumuş, bir günaha düşmesini önlemiştir.

¹⁴⁰ K, 22 yaşında, erkek öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

¹⁴¹ İlgili Mecelle maddesi için bkz. Mustafa Yıldırım, **Mecelle'nin Küllî Kâideleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2012, ss. 112-114.

¹⁴² R, 23 yaşında, kız öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

Çünkü şahitlik büyük mesuliyet gerektiren bir iştir, ağır bir vazifedir. İslamiyet kadını büyük günaha düşmekten korumuş, onun bazı zaaflarına kapılıp heyecanlanarak yahut hissi davranarak yalancı şahitlik gibi bir günaha girmesine mani olmuştur. Yanında bir yardımcı kadın vererek bunun tedbirini almıştır. Kaldı ki zaten şahitlik meselesinde bazı konularda 4 erkeğin şahit olması, bazı konularda 2 erkeğin şahit olması gerekir. Sütkardeşlerin tespiti gibi bazı konularda da tek kadının şahitliği yeterlidir. Yani bu durum kadın ve erkek arasında ayrımcılığın olduğunu adaletsizliğin olduğunu göstermez.¹⁴³ Şahitlik konusunda şöyle düşünmekteyim: o dönemde erkekler şahitlikten kaçmaktadırlar ve ayette üç defa bu durumdan bahsetmektedir. Kaçınılan şahitliği Allah tamamen erkeklere yüklemektedir yani burada aslında kadına pozitif bir ayrımcılıktan bile söz edebiliriz. Kadına baskıyla şahitliğinin değiştirilmesinin bir yerde önüne geçilmektedir.¹⁴⁴

Özne-konularımız, konuya adalet ve kadına pozitif ayrımcılık bağlamında değinmektedirler. Öğrencilerin şahitliğe dayalı durumları yerine göre kadına yerine göre de erkeğe konumları gereği verildiğini belirtmişlerdir.

Bu ifadelerde görüldüğü üzere öğrenciler Araplarda kadının durumunu, şahitlik ve borç ile ilgili zihin yapılarını ve kadınlara verilen değeri kendi tarihsel bağlamında açıklamaktadırlar. Kur'an ifadelerinin günümüze bakan veçhesini ise tarihsel-toplumsal şartlara bağlı görerek kısaca “*bu benim kişisel inancımdır*”, “*...diye düşünüyorum*” yorumunu getirmektedirler. Bu sosyolojik durumları göz önünde bulundurmalarına rağmen Söylemde Çatışma başlığı altında çoğu özne-konumuz durumu yerellikle değil “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisine uygun ifadelerle yorumlamışlardır.

2. Miras

Sizin oralarda biri vefat ettiğinde miras konularında nasıl bir taksim yapılır?

Miras bakımından kadın, [mirası] eşten de alıyor, babadan da alıyor. Erkeğe iki, kadına bir [pay] var. Bundan dolayı ikisi de aynı [payı] almış oluyor. Mesela miras ile ilgili ayetlerde¹⁴⁵ bir eşitsizlik yoktur. Allah burada kadınlara haksız davranıp zulüm etmiyor. Çünkü kadın evlendiğinde kocası ona bakmakla sorumludur. Kadının mirasa fazla bir ihtiyacı yok gibi. Yani erkek mirastan pay aldığı için evi geçindirmeli. Kadına az bir hak veriliyor. Kadın mahrum edilmiyor. Ama erkek kadar verilmiyor. İkisi de aynı ailenin, anne babanın

¹⁴³ H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

¹⁴⁴ M, 20 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹⁴⁵ “Allah miras konusunda çocuklarınızın payları ile ilgili olarak şunu size emreder: Erkeğin miras payı kızın alacağı payın iki katıdır. Eğer ölen kişinin çocukları sadece kız olup ikiden fazla iseler bunlar mirasın üçte ikisini alırlar. Şayet mirasçı konumunda tek bir kız varsa mirasın yarısı ona aittir.” en-Nisâ 4/11.

*çocukları. Erkeğe fazla hak verilmesinin sebebi erkeğin bakmakla sorumlu olduğu bir eşi, çocukları olduğu için erkeğe fazladan hak veriliyor.*¹⁴⁶

Özne-konumuz, yorumunda, kadın ve erkeğin toplum içinde var olan rolleri üzerinden hak paylaşımında bulunmaktadır. Buna bağlı olarak da kadının yerinin evin içi olduğu, erkeğin ise evi geçindirmekle sorumlu olduğu kanaatine sahiptir. Dolayısıyla kadının ev içi işlerle meşgul olması, erkeğin de evi geçindirmesi, kadına ve çocuklarına bakması vs. sorumluluklarından dolayı erkeğe mirastan daha fazla hak alması gerektiği ilkesini çıkarmaktadır. Bu bağlamda başka bir özne-konumuz:

*Bu, biraz Kur'an-ı Kerim'de geçen o dönemin kültürü, biraz da bizim kültürden kaynaklı bir durumdur, imam anlatır, halk da uyar. Mesela bizim orda bir kadın evlendiği zaman bir şeye pek bir ihtiyacı yoktur. Sonuçta evleniyor. Eşi oluyor. Paraya ihtiyacı kalmıyor. Eşi bakıyor. Geçen sene Hakkâri'deyken artık kadınların böyle iş hayatına karıştıklarını ve ekonomik olarak durumlarının olduğunu ve onlarında paraya ihtiyacı olduğunu gördüm. [kadınlar miras konusunda] Erkeklerle eşit hak bence almasınlar. Eğer evde kalmışsa alabilir. Ama eşine gidiyor ve babasının kardeşlerinin biriktirdiği mal varlığını miras olarak eşinin evine götürmesin. Biraz bu kültürden kalmış düşünce var kafamda.*¹⁴⁷

Özne-konumuz, “[kadınlar miras konusunda] Erkeklerle eşit hak bence almasınlar. Eğer evde kalmışsa alabilir” diyerek bugünün tarihi içerisinde yaşayan kadın ve erkeğin toplumsal rollerine bağlı olarak haklarının taksim edileceğini ifade etmektedir. Yani gelenekte de kabul gören kadın erkek toplumsal rol ayrımının öğrencinin zihni arka planında durduğunu göstermektedir.¹⁴⁸ Ayrıca yorumlarda “gelenekçi zihniyet” tipolojisi anlayışında var olan teolojik zorunluluğun izleri de görülebilmektedir. Çünkü teolojik zorunluluk atfedilmeyen bir metnin değişimi ya da yorumlanması, o konunun ‘pek de itibarının olmadığı’ anlamını doğurmaktadır. Yine böyle bir durumun sosyolojik zorunluluk olarak kabul edilmesinin yarattığı etki ile teolojik zorunluluğun yarattığı etki toplumsal alanda farklı olabilmektedir.

¹⁴⁶ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

¹⁴⁷ C, 21 yaşında, erkek öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹⁴⁸ Kadın ve erkeğin gelenekte var olan toplumsal yapıya bağlı rolleri günümüz gündelik hayat içerisinde de sürdürülmektedir. Modernite ile birlikte daha hızlı değişim dönüşümün yaşandığını Birinci Bölüm Modernite ve Sekülerleşme başlığı altında kaynakları ile ifade etmiştik. Dolayısıyla değişim dönüşümün daha hızlı yaşandığı modern dönemde kadının ve erkeğin toplumsal değişime bağlı rolleri de farklılaşmaktadır. İfade etmek istediğimiz nokta gündelik hayat bağlamında değişimin olmasına rağmen geleneksel söylemlerin devam etmesidir. Geleneksel olarak kadın erkek rollerinin aile içerisinde cinsiyet üzerinden belirlenirken modernite ile birlikte aile dışına çıkmıştır. Gülay Günay, Özgün Bener, “Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılamaya Biçimleri”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 15, Sayı: 3, Ankara, Aralık 2011, s. 159.

Burada da görüldüğü üzere öğrenci, kadın-erkek konusunda ve miras taksiminde yaşadığı yerin ve kültürün toplumsal-tarihsel durumu ve etkisini göz önünde bulundurmaktadır. Yaşadığı yer itibariyle konuyu az biraz daha irdelediğimizde Hakkâri’de ve ona yakın doğu bölgelerinde kadın ve erkeğe miras hakkının, bırakın eşit dağılımı, Kur’an’da belirtildiği şekliyle (erkeğe iki kadına bir pay verilmesi) taksimi bile neredeyse uygulanmamaktadır. Miras hakkı kadın ve erkeğe kanunen eşit taksim edilmesi gerekirken, kadın kendi hakkını vekâleten erkek kardeşine vermektedir. Ve mirasın tamamı erkek kardeşlere kalmaktadır. Diğer bir öğrenci miras konusunda verdiği cevapta konuyu Doğu-Batı üzerinden ele alarak şu şekilde değerlendirmektedir:

[İç geçirerek] bizim oralarda [Ağrı] pek adaletli bir sistem yoktur. Benim şaşırdığım iki durum vardı. Eskiden [kadına miras konusunda] Doğu’da adaletli davranılmıyor, Batı’da adaletli davranılıyor, diye düşünüyordum. Hâlbuki batıdaki arkadaşları tanıdıkça her iki muhitte de adaletin olmadığını düşünüyorum. Şöyle ki bizim doğuda genelde [mirasın tamamını] hepsini erkek alır, kızlara [mirastan] bir pay verilmez. Yani gönül hoşnutluğuyla bir şeyler belki verilir. Batı’da bildiğim birkaç arkadaşla konuştum. [Miras taksiminin] yarı yarıya yapıldığını öğrendim. Hâlbuki ikisi de İslam hukukuna pek uygun değil. Hatta [İslam Hukukuna] ters düşüyor. Yani mirasın Doğu’da ya da Batı’da genellikle hakkıyla uygulandığını düşünmüyorum. Kur’an-ı Kerim’de mirasla ilgili ayetlere baktığımız zaman bu ayetler ışığında kadın ve erkeğe miras konusunda eşit taksim yapılmıyor. Erkeğe mirastan iki ya da üçte iki pay veriliyor. Ama kadın arka planda görülüyor. Hatta erkek kardeş olmadığı zaman bile mirasın yarısı kıza veriliyor. Ayete zahiren baktığımız zaman matematiksel olarak bir adaletsizlik görülüyor. Şahsi kanaatim anne ve baba erkeğin yanında yaşadığı için, ailesinin iâşesini karşılaması düşüncesiyle hareket edildiği için ve yine kadın evlendiği zaman o kadın da bir erkeğin yanına gideceği için onun kocası da mirastan iki pay aldığı düşüncesiyle erkeğe fazla bir pay verilmiş olabilir. Benim yaşadığım yerde kadın ve erkeğin mirastan pay almaları konusunda eşitsizlik mevcut. Bizde [kadına] hiç hak verilmiyor. [Bu ayetlerde] en azından kadının gideceği kocasından her ne kadar yarısı kadar ya da üçte iki pay alsa bile, en azından fakir olur düşüncesiyle belki kadına bir pay veriliyordur ama Doğu’da hiç verilmiyor. Günümüzde uygulanabilirliğine gelince bence bu ayet günümüzde uygulanabilir bir ayettir. Toplumun uygulamaması ayetin uygulanmamasına bir engel değildir diye düşünüyorum. Yani toplum kabul etmese bile ayetin uygulanmayacağı anlamına gelmez. Çünkü her ne kadar Doğu’da alışlagelinmiş bir durum olsa bile ayetin uygulanabilir bir alt yapısının olduğunu düşünüyorum.¹⁴⁹

Her ne kadar “gelenekçi zihniyet” tipolojisiyle aynı ya da yakın cevaplar verilse bile kendileriyle ilgili duruma getirilen cevaplar yeni/modern olanı tercih etme ya da yeni/modern olana uygun yorumlar getirmeye yöneliktir. Yani öğrenciler

¹⁴⁹ K, 22 yaşında, erkek öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

Kur'an ifadelerinin her döneme hitap ettiğini dile getirmektedirler. Ama geçmişe dair yorumda bulundukları zaman, geçmişin tarihsel-toplumsal bağlamını göz ardı etmeyen yorumlar da yapmaktadırlar. Buna kendi toplumsal-tarihsel şartlara bağlı oluşum olarak ifadelendirdikleri tarihsellikle açıklamaktadırlar. Buradaki tarihsellik “İslami yenilikçi zihniyet” tipolojisinde bulunan bakış açısı şeklindeki bir tarihsellik değildir.¹⁵⁰ Çünkü “İslami yenilikçi zihniyet”in tarihsel-toplumsal duruma göre, şartların değişimi ve uygulanabilirliği ile ilgili olarak¹⁵¹ toplumsal düzen ve ahlakilik üzerinde durmaktadır. Nitekim iki diğer özne-konumuz:

Ben Doğu’da, Mardin’de yaşıyorum. Mardin birazcık daha geri kalmış bir yer. Yani nasıl geri kalmış? Kime göre geri kalmış? Yani doğu toplumudur. Benim 9 amcam ve 7 halam var. Dedem vefat ettiğinde mal taksimi yapılacaktı. Babam da yaş itibariyle diğer kardeşlerine nazaran en küçüklerinden. Dedem 3 defa evlenmiş. Babam büyük abisine demiş ki “kız kardeşlerimize de mirastan hak verelim”. Büyük amcam demiş ki; “sen kimsin neyin kafasını yaşıyorsun. Bu çevrede kim kadınlara mirastan hak vermiş biz de verelim.” Bizdeki miras paylaşımı bu şekildedir. Yani bizim orda (Mardin’de) kadınlara mirastan hak verilmiyor. Ama son zamanlarda hak verilmeye başlandı. Yani özellikle okuyan kadınlar hukukta böyle bir şey (mirastan kadınlara hak verildiğinin) olduğunu bildiği için hak talebinde bulunuyorlar hukuki yoldan. Ama genel itibariyle az veriliyor. Verilse de erkeğe verilen hak kadar verilmiyor.¹⁵² Öncelikle miras taksimi bölgeden bölgeye, yöreden yöreye farklılık arz etmektedir. Kültürel bir bakış açısıyla bakmak gerekirse Doğu Anadolu bölgesinde erkek mirasçılara eşit bölüştürülürken kadın mirasçılara hak ettiği miras verilmez. Bu durumda tamamen kültürel normlardan kaynaklanmaktadır.¹⁵³

Bölgesel ve kültürel (örfi) bir durum olarak kadınlara hak verilmediği yorumunu yapmaktadır. Ama yine de öğrenciler tarafından, konuştukları yer itibariyle (günümüz) Kur'an'ın lafzen ifade ettiği anlamı devam ettirmek için ilgili ayetin hem manen hem de lafzen gündelik hayat içerisine tekrardan sokulmasını makul görülmektedir. Hemen üstte yorumunu verdiğimiz öğrenci “günümüzde uygulanabilirliğine gelince bence bu ifade günümüzde uygulanabilirdir. Toplumun uygulamaması ayetin uygulanmamasına bir engel değildir diye düşünüyorum” diyerek ifadenin günümüz için bir çözüm olduğunu söylemektedir.

¹⁵⁰ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi Birinci Bölümün 36. sayfasında işlenmiştir.

¹⁵¹ “İslami yenilikçi zihniyet” tipolojisinde var olan tarihsel-toplumsal şartların göz önünde bulundurulması ve Kur'an'ın indirilmiş olduğu dönemin bağlamından ayrı anlaşılamayacağına kısa bir açıklama olarak şunu eklemek gerekir ki “Kur'an'ın tarihselliği, Kur'an'ın çevre şartları tarafından belirlendiğinin değil, bu şartları göz önünde bulundurduğunun, dikkate alındığının ifadesidir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Özsoy, **Kur'an ve Tarihsellik Yazıları**, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s. 100.

¹⁵² H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

¹⁵³ M, 20 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

Öğrenciler, genel olarak Gelenek'te bu konuya getirilen cevapları kabul ederek tekrar dile getirmektedirler. Bu da “*gelenekçi zihniyet*”in ifade ettiği Kur'an anlayışıyla aynı kapıya çıkmaktadır. Bu zihniyetle ilgili açık bir şekilde bir kız öğrenci:

*Miras ile ilgili konuda da eşitsizlik var diyemeyiz. Çünkü Allah'ın gerçekten bir bildiği vardır ve buna bizim aklımız ermeyebilir. Bu zaten yakınımından şöyle duymuştum; sanırım abim açıklamıştı; şimdi orda erkeğe iki katı kadına da bir kısmını veriyor. Zaten erkek sonra evlenecek. Evlendiği için çoluk çocuğu olacak. Bu iki katı dediğimiz mal ailesini geçindirmesi için zaten gerekiyor. İslam hukukuna göre ya da ayetlere baktığımız zaman kadın bir, erkek iki alıyor. Ama burada bir eşitsizlik yok. Yani tabi nefis ister ki eşit olsun. Bu konuda modern hukuka daha çok gönül kayıyor ama şimdi düşünüyorum ben mesela Müslümanım yani. Madem Müslümanım, içini doldurmak gerekiyor o yüzden. Bir de ben zaten şeriat gelsin isteyen biriyim. O yüzden İslam hukukunu benimseyen biriyim ben. Zaten Allah her şeyi insanın fitratına göre yerli yerinde yaratıyor. Yani evren olsun, gezegenler olsun, sistem olsun her şey insanın fitratına o kadar uygun ki. Bir namazda bile bunu görebiliyoruz. İnsan belki namazın faydasını bile bilmiyordur. Hani biz ne için namaz kılıyoruz diye sorgulamıyoruz. Bilim açıklama getirdi, sağlığa çok faydası var, psikolojik faydası var. Yani her şeye kadına, insana faydası olduğu için ben o zaman anladım hani bazen delillerle desteklenince iman daha çok kuvvetleniyor. Öyle düşünüyorum, hani namaz kıl diyor Allah, evet ama ne faydası var diye, her insanın aklına geliyor tabi. İşte ben bu delilleri öğrendikçe; vay be Allah gerçekten her şeyi insan fitratına göre yaratıyor bilsek de bilmesek de. O yüzden ben Allah'ın dediği her şeyi harfî harfine yerine getirmek isteyen biriyim. Kur'an'ı Kerim'de gönderilen ayetlerin hepsini de şeriat olarak kabul ediyorum. Her zaman her şekilde insanların fitratına uygun bir şekilde kabul edilmesi gerektiğini savunuyorum.*¹⁵⁴

Miras taksimi konusunda özne-konumuz kadın ve erkeğin eşit olmaması durumunu “*Allah'ın vardır bir bildiği*”, kendisinin geçmişten beri süregelen Şeriat'ı savunuyor olması, kadınların *fitrat* gereği erkeklerden ayrıldığını ve mirastan az pay almalarını *fitri* olduğu ile açıklamaktadır. Ayrıca öğrenci kadın-erkek eşitliği bağlamında ayette geçen eşitsizliğin eşitsizlik olarak görülmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Kur'an'ın miras ile ilgili ifadesini “*Ama burada bir eşitsizlik yok.*” şeklinde söyleminde ifade ettikten sonra günümüz gündelik hayat içerisinde kendisi ile ilgili hak talebinde bulunduğu ise “*Yani tabi nefis ister ki eşit olsun. Bu konuda modern hukuka daha çok gönül kayıyor.*” şeklinde yorumlamaktadır. Fakat bu yorumu cevabının bütünlüğüne bakılacak olunursa sadece bir “nefis arzusu” olarak dışa vurmakta, öğrencinin görüşlerinde farklı bir söyleme kaydığını göstermemektedir. İlk ifadesi söylem olarak “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisiyle aynılık

¹⁵⁴ A, 21 yaşında, kız öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

gösterirken, ikinci ifadesinde de farklı bir söylemde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü öğrencinin söylemi her ne kadar farklı bir söylem gibi görülse de, cevabının bütünlüğünden kastı yine geleneksel olanı tercihtir. Yine başka bir özne konumuz:

*Yani eşitlik tabi her zaman onun yanındayım [eşitlikten yanayım]. Ama [miras konusunda] eşitlikten daha ziyade [Kur'an'ın] adaletli olduğunu düşünüyorum. Zaten Kur'an'ın geneli de bu şekilde, eşitlikten çok adalet üzerinde durur. Öyle bir amacı vardır. Ama miras bana ne kadar düşer gibi bir ilgi alanım olmadığı için açıkçası tam bir şey diyemeyeceğim. Günümüzde yani belki eşit verilebilir. Bilmiyorum şimdi. Böyle konular pek dikkatimi çekmediği için hiç böyle bunlar üzerine şimdiye kadar düşünmedim. Eşit olunması lazım. Öncelikle böyle bir şey başıma gelse önce ayetlerin tefsirlerine bakarım. Yorumları okurum. Ondan sonra öyle bir karar veririm.*¹⁵⁵

Günümüz gündelik hayat içerisinde “belki eşit verilebilir. Bilmiyorum şimdi.” şeklinde çekimser bir şekilde yorum getirmektedir. Bir diğer özne-konumuz ise:”Bizim oralarda İslami kurallara göre değil de kadın ve erkek eşit olacak şekilde miras taksimi yapıldığını görüyorum. Zaten bu yüzdendir ki Kur'an-ı Kerim'deki miras taksimi genel olarak garipsenir ve haşa adaletsiz bulunur.”¹⁵⁶,

Bulunduğu yer itibariyle Kur'an ifadesinin yanlış hatta adaletsiz olarak görüldüğünü ifade ederek toplumsal yapının Kur'an'daki kadın-erkek miras dağılımını eşit bir şekilde olmadığı için garipsediğini ifade etmektedir.

Özne-konularımızın çoğu “miras” konusunda söylem olarak geçmiş dönem yorumlarında bulunurken sosyal değişimi göz önünde bulundurmamaktadırlar. Fakat geleneksel söylemleri devam ettirenler olduğu gibi günümüz gündelik hayat içerisinde konuşurken günümüzde var olan değişime bağlı olarak yeni/modern olanın tercih edilmesi gerektiğini az da olsa savunanlar da mevcuttur.

Başka deyişle özne konularımızın miras konusunda herhangi bir söylem-eylem çatışması içerisinde olmadıklarını söylemek de mümkündür. Fakat burada, miras konusunun onların gündelik hayatlarında doğrudan karşı karşıya oldukları bir mesele olmamasının etkisi vardır. Dolayısıyla mirasın kendileri için “şu anda” varoluşsal bir konu olmaması onların bu konuda çok rahat bir şekilde geleneksel söyleme tabiri caizse kelimesi kelimesine sarıldıkları ve hatta bunun uygulanmamasının sebebini günümüz toplumsal yapısı ile ilgili olduğunu dile getirebilmektedirler. Bu da varsayılan söylem-eylem çatışmasının aslında özne konularımızın gündelik hayatta devamlı karşılaştıkları hususlarda daha fazla ön plana

¹⁵⁵ S, 23 yaşında, kız öğrenci, üçüncü sınıfta okuyor.

¹⁵⁶ E, 20 yaşında, kız öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

çıkıldığını göstermektedir. Çalışmamızda özne konularımızın yaş aralığı 18-24 itibariyle gündemlerinde miras konusunun doğrudan yer almamasını en azından tecrübe etmiş olmaktadır.¹⁵⁷

Eylemde çatışma bağlamında ele aldığımız konuyu buraya kadar miras üzerinden açıklamış bulunmaktayız. Bu çatışmayı ayrıca Enfâl Suresi 60. ayetinde geçen “teçhizatlı atlar” örneğini ele alarak biraz daha açmaya çalışacağız.

3. Teçhizatlı atlar

Enfâl suresi 60. ayetinde “Onlara karşı teçhizatlı atlar besleyin.” ifadesini nasıl anlıyorsun?¹⁵⁸

Şimdi biz bu ayeti şöyle anlamalıyız: Şu an bir savaş olduğunda askerimizi besleyeceğiz. Onun teçhizatını en iyi seviyeye çıkaracağız. Hem karşı düşmanla iyi savaşın hem de onlara üstün gelsin diye. Çünkü burada önemli olan at değildir. Mesela Kur'an-ı Kerim deveyi örnek verir. Arabistan'da mevzu bahis konu deve ise Türkler için attır. Göçebe kabile oldukları için. Yani [asil olan orada atlar değil] savaş aracı ve geçim kaynağı olarak o dönemde ne kullanılıyorsa [asil olan] odur...

Ayrıca biz nasıl teçhizatlı atlar yerine savaş malzemeleri değişebilir dediysek el kesme yerine de başka bir şey getirilebilir. Hırsızlık yapanın cezasının el kesme olduğu uygulanması günümüzde de hırsızlığın caydırıcılığı bakımından uygulanabilir. Ama o toplumun yapısı da önemli. Fakir bir toplum mu? Bunlar göz önünde bulundurulmalı ve kurallar (el kesme) uygulanabilir. Diyelim ki Hırsızlık yapanların elini kesiyorsun. Ve ne kadar anlatsan anlat hırsızlığı önleyemiyorsun? O zaman yönetimde bir sıkıntı var demektir. Ya da ekonomide bir sıkıntı vardır. Yönetim ve ekonomi de iyiye ve hırsızlık hala sürüyorsa bu sefer ayette değil de keyfi bir duruma dönüşmüş olur. Devreye eğitim de girer. Eğitime rağmen hırsızlık devam ediyorsa (bunu hiç düşünmedim ama) biz nasıl ki teçhizatlı atlar yerine savaş malzemeleri değişebilir dediysek el kesme yerine de başka bir şey getirilebilir. Bunu çok çekinceyle söylüyorum. Eğer gerçekten

¹⁵⁷ Yapmış olduğumuz bu tespit, günümüzde gündelik hayat üzerine yapılacak çalışmalarda da bizlere nelere dikkat etmemiz gerektiğine ışık tutmaktadır. O da, gündelik hayat üzerine yapılan saha araştırmalarının, potansiyel özne-konuların bizzat kendilerinin gündelik hayatta devamlı surette karşılaştıkları meseleler etrafında düzenlenmesi gerekliliğidir. Bu konuda miras ve teçhizatlı atlar gibi konuların onların gündelik hayatlarında çok da yeri olmayan hususlar olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı verilen cevapların araştırma konumuz açısından, yani söylem-eylem çatışmasını göstermesi adına, çok da nitelikli olmadıkları söylenebilir. Bununla birlikte öğrencileri doğrudan ilgilendirmeyen meselelerde bir ata sözünde dile getirildiği üzere “bekâra karı boşamak kolaydır” şeklinde çok daha rahat ve kendilerini dışarıda bırakacak şekilde geleneksel söyleme sıkıya sarılmalarına zemin hazırladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun sebeplerine şu anda konumuz olmadığı için derinlemesine girmeyeceğiz.

¹⁵⁸ Kısa halini burada zikrettiğimiz ayetin tamamı şu şekildedir: [Ey Müminler!], Allah'ın düşmanlarını ve aynı zamanda sizin düşmanlarınızı, ayrıca sizin bilmediğiniz ama Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup caydırmanız için elinizden geldiğince güç kuvvet ve teçhizatlı atlar (savaş atları) hazırlayın. [bilin ki] Allah yolunda harcadığınız her şeyin mükâfatı size eksiksiz verilecek ve bu hususta en küçük bir haksızlığa uğramayacaksınız. el-Enfâl, 8/60.

*bir şeyler değişebilecekse ve hırsızlığın önüne geçilebilecekse (hüküm) değişebilir ama ayet yine kalsın. Ama uygulama kısmı değiştirilebilir. Ayetin orada değiştirilememe sebebi ise bize rehber oluyor. Mesela Musa kavminden hep örnekler verir. Ya da peygamberlerden [haberler verir]. Biz buna göre yolumuzu belirliyoruz. Bize örnek olsun diye yani. Başka bir sebebi yok.*¹⁵⁹

Özne-konumuz “teçhizatlı atlar” ayeti bağlamından sonra “hırsızlık yapanın cezası” ayetini zikrederek ve çekinceyle ifadelerde bulunarak ayetin yeniden yorumlanması günümüz gündelik hayatı bağlamında hayata sokulması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ayetin yorumlanması ile ilgili olarak ise zeminde yeteri kadar ön hazırlık şartlarının olması gerektiğini dile getirerek önce hükmün uygulanmasına yönelik zeminin hazırlanması gerektiğini, ardından zemin hazırlanamıyorsa ayete uygun anlamlar verilerek yeniden yorumlanabilme imkânı sunmaya çalışmaktadır. Öğrenci bunu sonuç odaklı çözüm getirme ile doğrudan orantılı olma şartı ile “*Eğer gerçekten bir şeyler değişebilecekse ve hırsızlığın önüne geçilebilecekse değişebilir ama ayet yine kalsın.*” şeklinde ifade etmektedir. Romantik hermeneutik yöntem gereği öğrencinin söyleminden yola çıkarak onun zihninden ve zihni ile devam ettirecek olursak özne-konumuz Kur’an ifadelerinin günümüz bağlamında hayata sokulması için hükmün cezai kısmının değiştirilebilir olduğu sonucuna vardır. Yani kısaca asıl olan zikredilen ceza değil ahlaki ilkedir.

Değiştirilmesi gerektiği kısmına geri dönecek olursak, öğrenci, tikel bir durum olarak teçhizatlı atlar yorumunda “*burada asıl olan at değildir*” şekliyle açıkça ifade etmektedir. Hırsızlık yapanın cezasının da teçhizatlı atlar ile ilgili yorumda olduğu gibi değiştirilebileceğini açıkça söylese bile “*bunu çok çekinceyle söylüyorum*” diye ifade etmektedir. Arada var olan açıkça ifade edilme ile çekince ile ifade edilme söylemlerinin altında yatan sebebin ise geleneksel yaygın dini dünya görüşünün bu konulardaki yorumu ile ilgilidir. Devamında ise yorum getirilen konuların gündelik hayatla bir bağlantısını kurmaya çalışsa da Kur’an’da var olan haliyle durmasını ve değiştirilemez olduğunu da “[hüküm] *değişebilir ama ayet yine kalsın*” diye belirtmektedir. Sebebinin ise “*bize rehber oluyor*” olmasına bağlamaktadır. Konuyla ilgili bir başka özne-konumuz:

Yani savaşı kalemle de yapabilirsin. Şimdi karşında bir düşman ya da Allah’ın düşmanı varsa ben hem fiziksel anlamda hem de stratejik anlamda ne kadar kendimden emin ve mantıklı hareket edebilirsem, onun karşısında herhangi bir noksanlık göstermezsem, o benim davamı veya doğruluğumu daha sağlam

¹⁵⁹ C, 21 yaşında, erkek öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

gösterir... Günümüzde bunu daha farklı şekillerde yorumlayabiliriz. Mesela buradaki teçhizatlı atlar yerine günümüzde büyük savaş araçları kullanılabilir. Bu sadece bu ayetle ilgili değil mesela hukuki konularda ortaya koyulmuş cezalar, mesela hırsızlık yapanın elinin kesilmesi. Bunlar da günümüze göre yeniden yorumlanabilir. Ya zaten o dönemde de ortaya çıktığı zaman ilk hırsızlık yapanın elini, bileğini, kolunu, keselim muhabbeti değil. Daha caydırıcı şeyler yapılabilir. Yani önemli olan elin kesilmesi değil. Çünkü mesela açlıktan bir şeyler yapamayacak, mecbur kalıyor. Bir şeyler çalıyor. Keyiften hırsızlık yapmakla mecburiyetten hırsızlık yapmak aynı şeyler değil.¹⁶⁰

Her ne kadar Kur'an ifadelerinin gündelik hayat içerisindeki yeri meselesinden başlamamıza sebep olsa da konu, (ı) toplumsal değişime bağlı olarak değişebilmekte, (ıı) Fenomenin/Öznenin/Öğrencinin dünyaya bakış açısına göre değişebilmekte, yeni bir yorum haline gelebilmektedir. Nitekim diğer üç özne-konumuz:

Enfâl savaş ganimetleri demektir. Enfâl suresinde de bedir savaşından bahsedilmektedir. Buna göre bu ayette Allah müminleri uyarıyor ve kâfirlere karşı tedbirli olmamızı öğütüyor. İslamiyet'i bütün dünyada hâkim kılan kadar gerekli tedbirleri alıp cihat etmemiz gerekiyor. “Teçhizatlı atlar besleyin” ifadesini yüzeysel olarak düşünmemeliyiz. Günümüzde bunu silah teknolojisi olarak düşünebiliriz. Yeni silahlar geliştirerek sadece siyasi değil bilimde de diğer alanlarda da aynı şekilde gelişerek tedbir almamız, hazırlık yapmamız. Bu konuyu geniş düşünmek gerekiyor.¹⁶¹

Enfâl suresinin bu ayetini ben bu şekilde yorumlarım: öncelikle ayetin siyak ve sibakını incelerim ayette hazırlıklı olmak ve düşmanlardan bahsedilmektedir her durumda her olasılıkta genele indirgemek gerekirse hayata karşı kendimizi hazırlamamız yani teçhizatlı olmamız gerektiğinin vurgulanmış olduğunu düşünüyorum. Ancak özel anlamda düşünürsek ayet Mekke müşriklerden sakınmamız gerektiğini Bedir'de olduğu gibi savaşa hazırlıksız yakalanmamamız gerektiğinin de öğüt vermektedir.¹⁶²

“Onlara karşı teçhizatlı atlar besleyin” genel olarak anladığım savaş durumlarında siz de donanımlı olmalısınız. Hatta sadece savaş sırası değil her zaman devleti koruyacak güvenlik güçlerimizin hali hazırda bulunması gerektiğini anlıyorum. Ama daha da iyi anlayabilmek için ayetin siyak ve sibakına da bakmak gereklidir.¹⁶³

Özne konularımız, konuyu tikel durum olan Bedir savaşı üzerinden ele alarak günümüz koşulları içerisinde sosyolojik bir durum olarak gelişen ve değişen teknolojiyle birlikte savaş araçlarında bir değişim olduğuna dikkat çekerek ‘güç’, ‘donanma’ ile ilgili kullanmaktadırlar. Ayrıca sadece savaş üzerinden ele alınmaması gerektiğini “sadece siyasi değil bilimde de diğer alanlarda da aynı şekilde gelişerek

¹⁶⁰ S, 23 yaşında, kız öğrenci, üçüncü sınıfta okuyor.

¹⁶¹ H, 19 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹⁶² M, 20 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹⁶³ R, 23 yaşında, kız öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

tedbir almalıyız, hazırlık yapmalıyız”, “her olasılıkta genele indirgemek gerekirse hayata karşı kendimizi hazırlamamız” gerektiğini belirtmektedirler. Bu durumu sürdürerek daha da genelleştirirsek öğrencilerin niyetlerinden anlaşılan bir durum olarak sadece teknoloji veya savaş değil, eğitim, ekonomi, bilim, sanat, vd. alanlarda da toplumsal değişimle birlikte gelişimin olması gerektiğidir. Bir başka özne-konumuz:

Kur'an'ın geneline baktığımız zaman Kur'an'ın şiddete meyilli bir yapısı, din algısı olmadığını anlayabiliyoruz. Dinimizde önce davet sonra tehlike oluşturmuyorsa savaş yapılmaması emrediliyor. İslam'ın savaş dini olmadığını Kur'an'dan çıkarabiliyoruz. Ama eğer savaş durumu olacaksa da Müslümanın muhakkak kazanabilmesi düşüncesiyle tedbirli davranması hasebiyle böyle bir şey gerekiyor. O dönemin içinde savaşta atlar olduğu için teçhizatlı atlar besleyin deniliyor. Şu an olsa belki de jet ve uçaklar üretin derdi. Amaç güçlü olmaktır.¹⁶⁴

Özne-konularımızın, var olan ifadeyi günümüz gündelik hayatta yeniden yorumladıkları görülmektedir. Toplumsal-tarihsel şartlar içerisinde sosyolojik olarak değişim ile ilgili günümüz dünyasında bir özne-konumuzun yorumu şu şekilde olmuştur:

Enfâl Suresi 60. ayetinde onlara karşı teçhizatlı atlar besleyin. Yani böyle savaşta kullanabileceğiniz iyi atlar besleyin deniliyor. Biz bu ayeti nasıl anlayacağız. Bugün savaşlarda at yok. Ve [atlar] savaş aracı olarak kullanılmıyor. Silahlar var. O zamanda silah falan yoktu. Atlar vardı onun için öyle denilmişti. Bugün Allah Teâlâ bu ayetleri indirse kendinizi savunun diyecek. Kendinizi savunacak kadar yani. F-16'lar, nükleer silahlar, atom bombaları hazırlayın bile diyebilir. Yani Allah Teâlâ her toplumsal bağlamda o toplumda kullanılan araç gereçler üzerinden örnekler vermiş oluyor. O toplumun olanakları ve imkânları dâhilinde ayetler inmiş oluyor.¹⁶⁵

Özne konumuz kesin ve net ifadelerde bulunduğu bu soruya karşılık günümüz gündelik hayat içerisinde var olan değişim ve şartlara bağlı konuşmaktadır. “*Sahne bozumu*” tekniği gereği müdahale ederek ve teknik kışkırtmaya tabi tutarak soruyoruz: “*Ne yapmamız lazım peki? Var olan ifadeyi sosyolojik gerçeklik gereği nereye koymamız gerekir?*”

Daha çok modern çağa göre düzenlememiz lazım. Dediğimiz gibi daha çok böyle silah ya da onlara karşı f-16'lar hazırlayın diyecek. Dolayısıyla bu ayetin bugün teçhizatlı atlar besleyin kısmıyla ilgili hiçbir hükmü yoktur. Çünkü bugün hiçbir gerçekliği de geçerliliği de yok. Geçerliliği olmayan ayeti atamıyoruz da. Çünkü Allah göndermiş diye. O zaman Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetleri o

¹⁶⁴ K, 22 yaşında, erkek öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

¹⁶⁵ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

*döneme bazı ayetleri de bu döneme işaret ediyor diyeceğiz. Bu şekilde yaptığımız zaman Kur'an'ın birçok ayeti boşa gitmiş gibi oluyor.*¹⁶⁶

Özne-konumuz sormuş olduğumuz soruya karşılık “*daha çok modern çağa göre düzenlememiz lazım*” şeklinde yorum getirmiştir. Yukarıda Alışveriş-Borç ve Şahitlik başlığı altında ele aldığımız ve öğrencinin var olan Kur'an ifadelerinin günümüz gündelik hayatta uygulanmamasının sebebini “*Allah'ın göndermiş olduğu emri yerine getirmememizin sebebi modernitedir. Modernite bizim Allah'ın indirmiş olduğu emirleri yerine getirmemize bir engeldir.*”¹⁶⁷ cevabını vermiştir. Bu da özne-konumuzun günümüz konularında eylem ile ilgili konularda bir çatışma yaşadığını göstermektedir. Bu konuyla ilgili bir diğer özne-konumuz yine aynı sonuçlara varacak benzer cevaplar vermiştir:

*Şöyle düşünüyorum. O dönemde teknoloji yoktu ve imkânlar kısıtlıydı. Kılıç var. At var. Yay var pek bir alternatifleri de yok. O dönemin ileri teknolojisi attı. Ve at güçlü bir hayvan ve gücü temsil ediyor. Ne kadar iyi atların varsa savaşları daha iyi kazanabilirsin. Atın olmasa neyle savaşacaksın. Kuran bugün inseydi teçhizatlı atlar mı besleyin demezdi. Bunu güncelleyip şey derdi. Füze F-16lar falan atom bombalarını çoğaltın derdi. İnsana çok zararı olanları demezdi ama teknolojik olarak üstün bir gücü vurgulardı. İstihbaratınızı arttırın küçük böceklerinizi arttırın derdi. Çünkü ayetin vermek istediği bir amaç bir mesaj var. Bu mana etrafında insan bundan nasibini alır. Kendine çeki düzen verir. İbret alır.*¹⁶⁸

Bu özne konumuz yukarıda Miras başlığı altında ele aldığımız söyleminde “*ben zaten şeriat gelsin isteyen birisiyim.*” yorumunda bulunmuştur. Özne-konumuz bazı söylemlerinde olduğu gibi kadınlara dair hak ihlali olduğunu düşündüğü geçmiş dönemlerde var olan yorumlar dışında günümüz gündelik hayat içerisinde “*Yani tabi nefis ister ki eşit olsun. Bu konuda modern hukuka daha çok gönül kayıyor*” şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Buradan da şunu diyebiliriz ki özne-konumuz yerine göre yeni/modern olanı tercih etmekte fakat bir yandan da Şeriatın gelmesi gerektiğini savunabilmektedir.

Birinci Bölümde geleneksel dini dünya görüşüne bağlı zihin yapısının ve yorumların günümüzde var olan değişimle birlikte modernite ile çatışma halinde olduğunu ele almıştık. Bu bölümün başından beri öğrencilerin geleneksel dini dünya görüşüne yakın ya da aynı söylemlerinin olduğunu da ifade ettik ve bunun kanıtlarını

¹⁶⁶ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

¹⁶⁷ N, 20 yaşında, erkek öğrenci, hazırlık sınıfında okuyor.

¹⁶⁸ A, 21 yaşında, kız öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

öğrencilerin söylemleriyle örnekledik. Bu başlık altında da öğrencilerin söylemlerinde daha önce var olan yaygın dini dünya görüşünden farklı bir söylemlerinin olduğunu gördük. Günümüz gündelik hayatta gelenek ile modernite arasında kalan özne-konularımızın bu çatışma alanında nasıl bir söylem geliştirdikleri ile nasıl bir eylem ortaya koyduklarını inceledik. Şimdiki başlığımızın altında ise öğrencilerin var olan eylemlerini nasıl meşrulaştırdıklarını ele alacağız.

IV. GÜNDELİK HAYAT DAVRANIŞLARINDA ÇATIŞMA VE MEŞRULAŞTIRMA

Bu başlık altında ele alacağımız gündelik hayat davranışlarının meşrulaştırılmasına dair öğrencilerin yorumlarına girmeden önce meşrulaştırma konusu üzerine durmamız gerekmektedir. Buraya kadar ele almış olduğumuz konunun açılımı ve temellendirmeleri gereği sorularımız ve verilen cevaplar önem arz etmektedir. Çünkü derin anlamaya tabi tuttuğumuz metinlerden/cevaplardan hareketle gündelik hayat çatışmasının nasıl giderildiğine yönelik açıklamalar ortaya koyulacaktır. Dolayısıyla konumuz gereği meşrulaştırma kavramının açıklanması gerekmektedir.

Meşrulaştırma, “bir düşünce, inanç, nesne, davranış, olay ve benzerlerini gerekçelendirme, onlar için bir neden ya da sebep gösterme, onları anlamlandırma, anlamlı kılma ve haklılaştırma gibi manalara gelmektedir.”¹⁶⁹ Dolayısıyla meşrulaştırma, bir toplumda veya toplumsal alanda var olan ve süre gelen durumun sekteye uğraması sonucu ortaya çıkan kriz durumunun kontrolünü sağlama vasıtasıdır. Modern öncesi dönemlerde toplumda değişime uğramadan süre gelen yapıyı meşrulaştıran vasıta dindir. Din bu minvalde kurulan kurumlar ve bu kurumların sürdürülüşünde en etkin meşrulaştırma vasıtasıdır.¹⁷⁰ Yani kısaca meşrulaştırma, “olan bitenlerin ya da olmayıp bitmeyenlerin niçinlerine verilen dinsel cevaplardır.”¹⁷¹

Konumuz gereği sormuş olduğumuz sorular minvalinde öğrencilerin söylemleri üzerinden yola çıkarak gündelik hayat eylemlerinin nasıl

¹⁶⁹ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklerle Ağıt*, ss. 27-28

¹⁷⁰ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklerle Ağıt*, s. 14

¹⁷¹ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklerle Ağıt*, s. 27

meşrulaştırıldığını ayrıntılamaya geçerse konu daha geniş perspektifte anlaşılır hale gelmiş olacaktır. Hem din hem de moderniteyi ele alan bir öğrenci meşrulaştırma aracı olarak:

Her reklamda kadın var. Ve kadın bu reklamlarda satılan, teşhir edilen taraf konumundadır. Mesela inşaat gösteriliyor ama yataktan kalkan kadın var. Burada modernite ya da kapitalizm kendi malını satmak için kadını kullanıyor. İslam'ın dediği o şey yapılırsa daha iyi değil mi? Çünkü burada kadın haklarından bahsedemeyiz. Peygamberimiz zaten kadın haklarından bahsetmiş. Ben peygamberimizin bahsettiği kadın haklarından başka kadın hakları aramam. Avrupa'nın kadın haklarını kabul etmiyorum.

Modern zamanda kadın pazarlanıyor. Türbanlı kadın pazarlanıyor... Din önemli bir pazarlama aracı olmuş. Dolayısıyla insanın malını satması için giremeyeceği kılıf yoktur. Ben dinin pazarlama aracı olduğuna katılmıyorum. Din, pazarlama aracı olarak kullanılıyor. İşte bu ferace olsun, kadın dış giyimi, başörtüsü, Armine, bilmem ne gibi, değişik değişik markalarla tesettürlü giyim satıyorlar. Dolayısıyla din bir pazarlama aracı olarak kullanılmaktadır...

Bir din var. Birileri bu dini, ahlaki kriteri meşrulaştırıcı araç olarak kullandığından dolayı bu durumlar oluyor. Ama verilmiş olan elbise tarzı, giyinme tarzı tamamen Kur'an'da belirtildiği şekilde. O elbise satılırsa günah değildir. Yani adam ticaretini yapıyor. Elbisedir, feracedir, başörtüsüdür, satıyor. Birincisi yöntem problemli, ikincisi ise bu adam bunu niye yapıyor? Adamın belki derdi ticaret, para kazanmak. Diyor ki; ferace olsun, başörtüsü olsun bunlara önem veren ve satın alan bir kitle var. Bu feraceyi İzmir'deki mini etekli bir kız satın almıyor. Ferace giyen bir kız alıyor. Onun için o camiadan satın alan birisini satış elemanı, pazarlamacı, model olarak almam lazım diyor. Bu elbiselerin alıcısı var. Toplum içerisinde alıcısı var. Yani görüyoruz. Adam çıkıyor Kur'an pazarlıyor. Ve yahut adam çıkıyor diyor ki Mekke'den seccade gelmiş. Ya Mekke'den gelse ne olur. Medine'den gelse ne olur. Ki zaten Çin'den Mekke'ye satmışlar. Oradan alıp bize getiriyorlar. Yani burada din bir para kazanma aleti olmuş.¹⁷²

Öğrenci burada bir esnafın sadece dini değil kapitalizm ve modernizmin kendilerini nasıl meşrulaştırdığını ve mallarını pazarlamak için yerine göre kadını, yerine göre dini, yerine göre var olan kutsal değerleri kullandığını belirtmektedir. Bir inşaat reklamında yataktan kalkan kadın örneğini, kapitalizmin kadını bir eşya olarak görmesi ya da malını satması için cazibeli bir neden bulması gerektiği için kadını kullandığını göstermeye çalışmaktadır. Öğrenci “burada modernite ya da kapitalizm kendi malını satmak için kadını kullanıyor” ifadesiyle de bariz bir şekilde modernitenin bu yönünü eleştirmektedir.

Diğer yönüyle öğrenci, dinin toplumsal zeminde, toplumsal alan içerisinde meşrulaştırıcı araç ve ‘kılıf uydurma’ olarak kullanıldığını ifade etmektedir. “Din önemli bir pazarlama aracı. Dolayısıyla insanın malını satması için giremeyeceği

¹⁷² H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

kılıf yoktur. Ben dinin pazarlama aracı olduğuna katılmıyorum. Din, pazarlama aracı olarak kullanılıyor” ifadesinde davranarak din ile moderniteyi aynı kefeye koymadığı görülmektedir. Yani modernite toplumda var olan değerleri kendi için kullanırken; din toplumsal alanı ihya, inşa etmek için vardır. Özne-konumuza göre dinin meşrulaştırma aracı olması özünde var olan bir durum değil, insanların onu kendi istek ve arzuları çerçevesinde kullanmasından kaynaklıdır.

Gündelik hayat davranışlarının meşrulaştırılması ile ilgili olarak bir kız öğrencinin söylemlerinden vereceğimiz şimdiki alıntı, her ne kadar biraz uzun olsa da meşrulaştırmanın nereye ve nasıl dayandırıldığını açık bir şekilde ortaya koyacaktır:

[Kadın erkek] eşitlik konusunda ayeti cımbızlamak bir kere çok yanlış. Hepsini [bütün ayetleri] öncesi ve sonrasıyla birlikte anlamak gerekir. [Ayetleri] bağlamdan çıkarmak çok yanlış bir durumdur. Yani bir insanı ortadan ikiye böl at gibi bir durum. Böyle bir şeye ben karşıyım. Oryantalizm o yüzden var. Cımbızlayarak ayeti almak harici zihniyetidir. Bu, İslam düşmanlarının yaptığı bir şeydir. [Eşitsizliğe geleceksek] bu eşitsizlik eşitsizlik değildir. Şimdi zaten Kur'an o dönemde indiği için bu ayetin öncesine bakmamız lazım. Allah neden iki kadın bir erkek demiş? Onu da şöyle açıkladı bizim hocalar, ben şunu anladım diyor ki: O zamanlarda kadının zaten hiçbir değeri yok. Kadının değeri sıfırdır. Tamamen erkekler üst konumda. Bir durum oluyor yine bu borçla ilgili. Ticari bir mesele sanırım. Onda diyor ki iki erkek şahit tutun, çünkü ticaretten en çok anlayan erkekler. Erkekler zaten ticaret yapıyor, kadın ticaret yapmıyor. Ticaret yapan [kadın] var, o da çok sayılı. Onlar da zaten o zamanın elit diyeceğimiz kadınları. Erkekler de ticaretten çok iyi anladıkları için ve bu işin içinde oldukları için iki erkek denilir. Eğer iki erkek yoksa bir erkek iki kadın bulun demesinin sebebi ise kadınların ticaretten anlamıyor olmasıdır. Bir de kadınlar o zamanda güvenilir miydi o da bilinmez. Zaten orda güvendiğiniz iki tane kadın demiş. Bir de şöyle, kadınlar şimdi fitrat olarak kararsızdır belki de bir şeye şahit olacaktır veya duygusaldır, duygusuna göre hareket edebilir, yanlış karar verebilir. Burada kadını kötülemiyorum asla ama fitri olan bir şey söylüyorum. Hani böyle olduğu için kadınlar diğeri diğeri destekler yani daha çok güven duyar. Çünkü tek başına bir insan (kadın) çok doğru bir karar veremeyebilir. Günümüze bakarsak yine bu şekilde, o ehliyetli kimse, bence öncelik onundur. Bu benim şahsi görüşüm. Kadın olsun erkek olsun fark etmez, o işin ehli kişi kimse ona verilir. Ama şartlar eşitse hiç kimse şey [tecrübeli] değilse şimdi erkek akıl olarak daha doğru kararlar verebileceği için yine iki erkek bir kadın derim ben çünkü Kur'an da bunu diyor. Yani Kur'an'a bağlı kalmaya çalışırım. Miras ile ilgili konuda da eşitsizlik var diyemeyiz. Çünkü Allah'ın gerçekten bir bildiği vardır ama bizim aklımız ermeyebilir... İslam hukukuna göre ya da ayetlere baktığımız zaman kadın bir erkek iki alıyor. Ama burada bir eşitsizlik yok. Yani tabi nefis ister ki eşit olsun. Bu konuda modern hukuka daha çok gönül kayıyor ama şimdi düşünüyorum ben mesela Müslümanım yani. Madem Müslümanım, içini doldurmak gerekiyor o yüzden. Bir de ben zaten şeriat gelsin isteyen biriyim. O yüzden İslam hukukunu benimseyen biriyim ben. Zaten Allah her şeyi insanın fitratına göre yerli yerinde yaratıyor...

*O yüzden ben Allah'ın dediği her şeyi harfî harfine yerine getirmek isteyen biriym. Kur'an'ı Kerim'de gönderilen ayetlerin hepsini de şeriat olarak kabul ediyorum. Her zaman her şekilde insanların fıtratına uygun bir şekilde kabul edilmesi gerektiğini savunuyorum.*¹⁷³

Öğrenci, kadın ve erkeğin şahitlik konusundaki eşit olma durumu, mirasta hak paylaşımında var olan “denge/sizlik” durumu üzerinden, gündelik hayatta ve günümüz dini dünya görüşü bağlamında meşruiyetini açıklamaktadır.

Kadın ve erkeğin şahitlik konusunda eşit olma durumu ile ilgili olarak öğrenci bazı temel nedenler saymaktadır. Bunlar; bu konu ile ilgili Kur'an ifadelerinin kendi bağlamından koparılarak *Oryantalistler ve Harici zihniyetin* Kur'an'a bakış açısı olduğunu dile getirmektedir. Ortaya koyduğu diğer yorumunu *hocaların açıklamaları* diye ifade etmesi ve dile getireceği görüşüne temel dayanak bulmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Yine bu konuda *kadınların güvenirliliğini sorgulaması, duygusal olmalarından kaynaklı olarak eşitliğin olmaması ve erkeklerin de olaylara daha realist/akılcı bakmaları* ile açıklamaktadır.

Miras taksimi konusunda ise öğrenci kadın ve erkeğin eşit olmaması durumunu *Allah'ın vardır bir bildiği*, kendisinin geçmişten beri süregelen *şeriatı* savunuyor olması, kadınların *fıtrat* gereği erkeklerden ayrıldığını ve mirastan az pay almalarının *fitri* olduğu ile açıklamaya çalışmaktadır. Öğrenci Kur'an'daki ifadelerin manen ve lafzen günümüzde yaşatılmasını dile getirmektedir. Bunu da şeriatı savunduğuna ve Müslüman olduğu görüşüyle temellendirerek meşrulaştırmaktadır.

Ayrıca öğrencilerin günümüz gündelik hayat içerisinde İslami hükümler ile yeni/modern olan arasında kaldıklarında yaptıkları yorumlar ve genel olarak tercih ettikleri eylemler ilgili olarak şu yorumlarda bulunmuşlardır:

Gündelik hayatta İslam'ın hükümleri ile çatıştığınız zaman ne yaparsınız?

[Günümüzde] Fıkhi hükümlerin uygulanabilmesi için önce toplumun olması gerekir. Yani şu anda ne deniliyor mesela fıkhi hüküm olarak; hırsızlık yapanın eli kesilir. Hâlbuki öyle bir şey yok ki. Peygamberin döneminde olabilir. Ama şu an yok. Nasıl olacak peki? İlk önce hırsızlığın nedenini araştıracaksınız. Birisi aç mı, işsiz mi ve yahut dinden bîhaber mi; onları hallettikten sonra hırsızlığı halledersiniz. Dinle ilgili sıkıntıları halledersiniz. Bilgisizliği yani cahilliği halledersiniz. Toplumu düzeltirsiniz ve hırsızlığın kötü bir şey olduğunu insanlara, beyinlerine kazırsınız. İşte ondan sonra o kişi hırsızlığı yapıyorsa gereken cezayı uygularsınız. Yani elini kesersiniz. İşte o zihniyet, o anlayış yerleştirilirse yani İslâmî toplum düzeni kurulursa o ayet uygulanabilir. İslam

¹⁷³ A, 21 yaşında, kız öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

ayetleri uygulanabilmesi için toplumun ona hazır olması gerekir. Toplum ona hazır olduğunda ayetleri uygulayabilirsiniz. Ha hırsızlıkla ilgili bütün sorunlar anlatıldı. Hırsızlığın tamamen kötü bir durum olduğunu herkese eğitim yoluyla verildi. Hırsızlıkla ilgili her konu anlatıldı. Ve bugün hırsızlık ile ilgili ceza olarak el kesme uygulandı. Binlerce el kesildi. Ama hırsızlık önlenemedi. (Çekinceyle söylüyorum) Ceza değişebilir. Ya da şöyle el kesme yönünden sıkıntım yok. Dediğim gibi siz şunu söylediniz: Hırsızlıkla ilgili gereken eğitim verilmiş. Ben buna katılmıyorum. Verilmemiş. Ama nasıl verileceği ile ilgili fikrim yok. Bunu açıkça söyleyeyim. Gereken eğitim verildiğinde hırsızlığın düşeceğine inanıyorum ve bu hüküm değiştirilemez. Sebebini söyleyeyim mi? Beni Mahmud Oğulları Medine’de yaşayan bir kabile. Onlardan bir kadın hırsızlık yapmış ve Peygamberimize getirilmiş. Sahabeler ve oradaki topluluk kendi aralarında tartışıyor. Bunlar önemli bir kabile affedemez miyiz? Para verelim halledelim. Peygamberimiz de şu sözü söylüyor. Diyor ki: Muhammed’in kızı Fatıma da olsa o el kesilecek. Bundan şunu çıkarabiliriz: (i) ilkesel olarak duruşu, (ii) bir cezanın değiştirilemeyeceğini görüyoruz burada. Yani ben hırsızlık yapan kişinin cezasının el kesme olduğunu ve değiştirilmemesi gerektiğini savunuyorum. Ama şimdi uygulayamıyoruz. Çünkü zemini yok. Bu ayetlerin yeniden hayata sokulması için yeniden zemini o dönemin zemini gibi bir duruma getirmemiz gerekiyor. Bakın mesela İzmirli bir arkadaşımıza el kesme dediğimiz zaman sıkıntı yaşıyor. Ama ben Mardin’de yaşıyorum. Mardin’de el kesme problemli görülüyor. Neden? O ailede yaşadığım için. Yani mesela kadının öldürülmesi... Zina yaptığı kadının öldürülüyor bizim orda. Evlilik dışı ilişki olduğunda kadın öldürülüyor. Ve ben bunu kötü bir şey olarak görmüyorum. Açık ve net konuşayım. Öldürme nedeni namustur. Ve yahut dinin etkisi var. Ama İzmirli bir arkadaş için bu çok vahşice bir şey. Ve işte sıkıntı şu ki çözüm bulamıyoruz. Onun için el kesme ile ilgili ayetlerin yine de uygulanması için zemin gerekiyor. O zemini nasıl inşa edeceğiz, o zemini nasıl oturtacağız onu ben bilemiyorum ama zemini bir daha Peygamber dönemindeki zemin gibi yapmamız gerekiyor. Ve bunu çekinceyle de söylemiyorum. Rahat söylüyorum. Çünkü biz peygamberimizin yolundayız ve o yol nasılsa bu dönemde de o yol uygulanabilir. O zemin yeniden getirilebilir.¹⁷⁴

Özne-konumuzun söylemlerine bütüncül bir bakış ile bakıldığı zaman yer yer çelişkilerin olduğu görülebilmektedir. Bu çelişkiler sınama amaçlı değil, konunun izahı açısından elzemdir. Özne-konumuz her ne kadar geçmiş döneme ait yorumlarda bulunurken tarihsel-toplumsal koşullar göz önünde bulundurmaktan söz etmezken günümüz tarihsel-toplumsal bağlamda konuşurken bugünün toplumsal bağlamında bölgesel ve kültürel farklılıklardan bahsetmektedir. Örneğin “İzmirli bir arkadaşımıza el kesme dediğimiz zaman sıkıntı yaşıyor. Ama ben Mardin’de yaşıyorum. Mardin’de el kesme problemli görülüyor.” Görüldüğü üzere özne-konumuz, açıklamalarında bir tarihsel-toplumsal bağlam içerisinde konuşmaktadır. Bulunduğu yer günümüz modern dünyasıdır. Kendi kültür ve zihin farklılığını göz ardı etmeden bugünün tarihinde farklı zihinsel yapıları kendisi ifade etmektedir. Yine

¹⁷⁴ H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

“kadının öldürülmesi... Zina yaptığında kadın öldürülüyor bizim orda. Evlilik dışı ilişki olduğunda kadın öldürülüyor. Ve ben [böyle bir durumda kadının öldürülmesini] bunu kötü bir şey olarak görmüyorum. Açık ve net konuşayım. Öldürme nedeni namustur. Ve yahut dinin etkisi var. Ama İzmirli bir arkadaş için bu çok vahşice bir şey.” Aynı tarihsel bağlam içerisinde bölgelere göre ceza sistemi farklılaşmakta hatta zihniyet farkı denebilecek derecede bir değişim mümkündür. Nitekim bir bölgenin gayet kabul edebileceği bir ceza başka bir bölgede ‘vahşi’, ‘insan onurunu zedeleyici’ olarak görülebilmektedir.

Aynı tarihsel zamanlarda aynı sınırlar içerisinde bulunan ve birbirleriyle kaynaşmaları geçmişe dayanan farklı kültürlerin birinde bir durum normal karşılanırken diğerinde ‘insanlık dışı’, ‘vahşi’ görülebilmektedir. Bu da insan unsuru, sosyal unsur, kültürel unsur, siyasi unsur gibi pek çok sebepten kaynaklanıyor olabilmektedir. Söylemek istediğimiz şu; aynı tarihsel bağlamda ve aynı toplumsal zeminde bir durum, iki farklı zihin yapısınca farklı anlaşılabilirdiği halde nasıl olur da aradan bin dört yüz yıl geçmesine rağmen hala aynı ceza sistemi ve hukuk sistemiyle devam edilmektedir? Bu bir soru olarak burada değerini korumaktadır. Amacımız bir eleştiride bulunmak değildir.

“Gelenekçi zihniyet”’in ortaya koymuş olduğu genel zihin yapısında geçmiş günümüzde yaşatma faaliyeti olduğunu daha önce açıklamıştık. Bugünün tarihi içerisinde konuşan öğrencinin yaptığı açıklamalarda *“gelenekçi zihniyet”* ile zihinsel olarak aynı olduğunu da örnekle izah ettik. Ayrıca birinci Bölümde *“gelenekçi zihniyet”*’in Müslüman toplumlarındaki yorumlarından bahsederken Seyyid Hüseyin Nasr’ın Asl olan ile ona bağlı ortaya koyulan Geleneğin ezeli Hakikat olduğunu dile getirdiğini ifade etmiştik.

“Gelenekçi zihniyet”, günümüz modern dünya içerisinde geçmişin tekrardan yaşatılması gerektiği ve peygamber döneminde yaşanan asr-ı saadete dönülebilme imkânını toplumun eğitim yoluyla bilinçlendirilmesine dayandırmaktadır. Bu eğitim anlayışı ise geçmişte var olan İslam eğitim anlayışının günümüz modern dünya anlayışını yıkabileceğini dile getirmektedir.¹⁷⁵ Metn’in yapısında öğrencinin başta değişebilirliğini (yorumlanabilirliğini) çekinceyle kabul ettiği (*“Çekinceyle söylüyorum, ceza değişebilir”*); sonra kesinlikle değişmez ve değiştirilemez diye

¹⁷⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, **Modern Dünyada Geleneksel İslam**, ss. 119-144.

ifade ettiği hükümlerin günümüz modern dünya içerisinde yeniden hayata sokulması gerektiği fikrinin eğitim yoluyla gerçekleşebileceğini dile getirmektedir. Dolayısıyla *“Gereken eğitim verildiğinde hırsızlığın düşeceğine inanıyorum ve bu hüküm değiştirilemez... Bu ayetlerin yeniden hayata sokulması için yeniden zemini o dönemin zemini gibi bir duruma getirmemiz gerekiyor”* düşüncesini savunmakla Kur’an ifadelerinin her zaman ve zeminde yeniden hayata sokulması için ifadelerin nüzul sebebi, nüzul ortamı ve bağlama bakılmadan günümüz gündelik hayat zemininin hazır hale getirilmesi gerektiği öne sürülmektedir.

Zemin ve zaman konusu üzerine kullandığımız *“sahne bozumu”* tekniği gereği konuyu kölelik ve cariyelik üzerinden devam ettirmemiz daha elzem görülmüştür. O an, ara bir soru ile sorduğumuz *“kölelik ve cariyelik ile ilgili hükümlerin günümüz açısından hayata sokulması için zemini yeniden o dönemin zemini gibi bir duruma mı getirmemiz gerekiyor”* diye sorduğumuzda ise:

Kölelik cariyelik Kur’an-ı Kerim’de var. İslam geleneğinde var. Ama bugün günümüzde cariyeliğin bir karşılığı yok. Cariyelik konusu Osmanlı’nın son dönemine kadar uygulanmıştır... İslam’ın genel bir özelliği olan tedricilik. Mesela içki konusu en bilinen konudur. İslam, cahili asabi bir toplumda indi. Yani asabiyetin üst düzeyde olduğu, köleliğin üst düzeyde olduğu bir dönemde geldi. Çok eşliliğin olduğu bir topluma indi. Dolayısıyla öyle bir toplumda direk bunu kaldıramayız. Tedrici olarak yani şöyle bir açıdan baktığımızda İslam’ın çizmiş olduğu kölelik ve cariyelik çerçevesinde ve cahiliye toplumunun cariyelik, kölelik çerçevesine bakmamız gerekiyor. Dolayısıyla İslamiyet’in 10-15 yılda bunu kaldırması zor gibi geliyor. Köleliğe geldiğimizde ise kölelikte inanç açısından köle ile sahabe arasında fark yoktur. Mesela sahabe bir hata yaptığında ve efendi bir hata yaptığında ahirette bunun bir karşılığını görecekler. Kesinlikle eşitler. Kadın olsun erkek olsun eşitler. Ama toplumsal düzende ve toplumsal statü olarak birazcık farklılar. Ama bizim toplumda da bu var. Mesela bir kaymakam ile halktan biri arasında fark var. Ki olmalı da. Kesinlikle. Yani sosyal statüler her dönemde de varmış. O dönemde de hür köle ayırımı vardı. Ama şu anda uygulayamayız. Ve uygulanmaması da gerekir.¹⁷⁶

Öğrenci hırsızlık yapanın cezasının el kesme olduğunu ve bu ayetin hayata sokulması için tekrardan zaman-zemin uygunluğu üzerinde durmuştur. Bu görüşün *“gelenekçi zihniyet”* tipolojisiyle aynı olduğunu ifade etmiştir. Konu kölelik ve cariyelik olunca öğrenci konunun kendi tarihinde okunması gerektiğini ve tedricilik ilkesine dayanarak cariyeliğin uygulanmaması gerektiğini savunmaktadır.

Görüldüğü üzere öğrenci hırsızlık yapanın durumu ile ilgili geçmiş kendi tarihsel bağlamında yorumlamadığı halde, var olan hükümler ve yorumlar hakkında

¹⁷⁶ H, 21 yaşında, erkek öğrenci, ikinci sınıfta okuyor.

söylemde bulunduğu zaman ve zeminin geçmişte olduğu gibi sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Fakay kölelik ve cariyelik konusunda yeni bir yorum ile kaldırılmasını uygun görmektedir. Dolayısı ile öğrencinin hırsızlık ile ilgili yorumu ile “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisinde var olan dünya görüşü ve geçmişin günümüz gündelik hayatta devam ettirilmesi yorumu aynı fikirde olduklarını göstermektedir. Bu görüşümüzü destekler nitelikte bir özne-konumuz:

*Evet, gündelik hayatta çatışmış gibi görünen ama aslında çatışmadığımız meseleler karşımıza çıkıyor. Bu da şundan kaynaklı: o dönemde inen Kur'an'ı Kerim'in evrensel mesajını bu dönemde adapte etmeye çalışmadığımızdandır. Veya önce o zamanın koşullarını değerlendirip daha sonra ayetleri algılamadığımızdandır. Örneğin kadınlarınızı dövün ayetinde geçtiği gibi ama biz bunu insanlara aktarırken o zamanın şartlarına göre değerlendirip anlatıyoruz yani genelde Kur'an'ı Kerim'in tarihselcilik anlayışını kullanıyoruz.*¹⁷⁷

Özne-konumuzun yorumunda görüldüğü üzere günümüz gündelik hayat davranışlarında gerek Kur'an'a bakış açısı ile gerekse geçmişte ortaya çıkmış bir konu hakkında geçmişin sosyal ortamı göz önünde bulundurulmazken günümüz sosyal ortamında var olan değişme göre toplumsal şartlar göz önünde bulundurulmaktadır. Yine başka bir özne-konumuz geçmiş ve günümüz gündelik hayat davranışları ile ilgili olarak:

*İslam'ın hükümlerinin amacı insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Allah'ın koymuş olduğu büyük günahlar da bellidir. Bir konuyla çelişki yaşayacak olsam büyük ihtimal fikhî konularda olur. Çünkü İslam ilmi halinde günümüze hitapta yetersiz kalan problemler görülüyor. Mesela kadının tek başına yolculuğu yetersizdir. Ben kalkıp tek başıma Mekke'ye gidemem yanımda bir erkeğin olması gerekiyor. Artık insanlar eskisi gibi kervanlarla uzun yolculuklar yapmıyor ya da şuan yolumuz eşkıyalar tarafından kesilmiyor. Ben kendim de gidebilirim ve böyle söylemiş olduğum için günah işlemiş de değilim. Şuan bile hala bir bayanın adetli olduğu zaman camiye girmesi yasak ve Kur'an'a dokunması da yasak olduğuna dair bir görüş var. Kur'an bu konuda bize yasak getirmiyor. Ama toplumun kabulü olduğu için İslam'ın emri diye karşımıza çıkıyor. Bu yüzden kültürle dini ayırt edebilirsek çelişki gibi görünen şeylerin çelişki olmadığını görebileceğimizin kanaatindeyim. Kur'an'ın kesin emrettiği yasaklardan kaçınmaya çalışırım ama en nihayetinde insanız işimi daha kolaylaştıracak şeylere yönelirim.*¹⁷⁸

Konuyu Özne-konumuzun zihni ile devam ettirecek olursak; özne-konumuz var olan değişimin ve geçmişte ortaya koyulmuş yorumların günümüz koşullarında problem oluşturduğu ve yeniden yorumlanması gerektiği fikrindedir.

¹⁷⁷ M, 20 yaşında, kız öğrenci, birinci sınıfta okuyor.

¹⁷⁸ R, 23 yaşında, kız öğrenci, dördüncü sınıfta okuyor.

Buraya kadar gündelik hayat davranışlarının meşrulaştırılması konusunda yapılan yorumlar ve temellendirmelerini verdik. Gündelik hayat ilişkilerinde öğrencilerin dini bir meşrulaştırma aracı olarak kullandığını tespit ettik. Dolayısıyla öğrencilerin söylem-eylem çatışmasını dine dayandırarak giderdiklerini belirtmek gerekir. Kısaca bazı öğrenciler gelenekte var olan bazı yorumların günümüzde sürdürülmesi gerektiğini savunarak bir çatışma içinde oldukları ve bu çatışmayı da yine din ve din üzerine yapılan yorumlarla meşrulaştırdıkları tespit edilmiştir.

DEĞERLENDİRME:

Bu bölümde ele alınan ve Birinci Bölümde teorik yönü epeyce anlatılan konu, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerine Etnometodolojik bir deneme olarak ortaya koyulmuştur. Öğrencilere yöneltilen sorular müdahaleci yöntem gereği yer yer teknik kışkırtma ve sahne bozumu ile de desteklenmiştir.

Özne-konularımız, gündelik hayat içerisinde yorumlarda bulunurken özellikle Söylemde Çatışma başlığı altında ele aldığımız Boşanma, Giyim-Kuşam ve Cinsiyet konularında söylem olarak “*gelenekçi zihniyet*” tipolojisinde dile getirmiş olduğumuz söylemleri sürdürmektedirler. Yer yer günümüzle ilgili olarak yeni söylemler de mevcuttur. Fakat Eylemde Çatışma başlığı altında ele aldığımız ve geçmiş dönemlere ait yorumlarda bulunurken geleneksel yorumlar dile getirilse bile günümüz gündelik hayat içerisinde eylemsel olarak yeni/modern olanı tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Bu yorumlar genelde ayetlerin günümüz ile bağlantısının olduğu noktalarda bulunmaktadır.

Bu Bölüm genelinde öğrenciler tarafından ve öğrencilerin zihinlerince söylemsel olarak ortaya koyulan yorumların öğrencilerin eylemlerinde görülüp görülmediği üzerinde de durulmuştur. Burada ise öğrencilerin gündelik hayatta modernite ile karşı karşıya kaldıkları ve bu modernite içerisinde ortaya çıkan yenilikleri kabul ettikleri ve hayatlarında uyguladıkları gözlemlenmiştir. Derinlemesine mülakat yaptığımız öğrencilerin gündelik hayatta modernitenin getirdiği yenilikler arasında gördükleri televizyon, bilgisayar, fatura, senet, kredi kartı, alışverişte büyük ve modern mağazaları/avm'leri kullanma, giyimde ortaya çıkan yeni tarzlara uygun giyinme gibi modernitenin ortaya koyduğu yeni olanları tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Ayrıca kendimizin de sekiz yıllık Dokuz Eylül İlahiyat öğrencisi olarak gözlemlediği ve öğrencilerde pratik eylem olarak ortaya koyulabilecek yenilenme bağlamında gözlemlediğimiz davranışlar bulunmaktadır. Hazırlık sınıfına başlayan bir öğrencinin beş yıl içerisinde İzmir’de var olan hayata nasıl adapte olduğuna ve değişimle birlikte nasıl değiştiğine bizzat şahit olduk. Gelenekçi zihniyeti benimseyen hocalar etrafından ayrılmayan ve bu zihniyeti benimseyen öğrencilerin ilk yıllarda, bu hocalarla birlikte ilk zamanlarda şalvar giyme, sarık ve takke ile ilahiyat bahçesinde dolaşma ve derslere girme, sakal uzatma, kızlarda kara çarşaf ve peçe takma ve bunların da İslam’ın ortaya koyduğu giyim tarzı olduğunu savundukları görülmüştür. Son iki üç yılda ilahiyat son sınıflara doğru geçerken ise pratikte gittikçe bu tür giyim ve davranışlar sergilenmediği gözlemlenmektedir. İlk yıllarda hocaların dizinin dibinden ayrılmayan öğrenciler son sınıflara doğru okul bahçesinde, kantinde, ayak ayaküstüne atarak sigara içtikleri, bazılarının şalvardan dar paçaya geçtikleri gözlemlenmiştir.

Her ne kadar pratikte var olan davranışlar yeniliği yaşadığını gösterse de sosyal medya ya da okul bahçesinde var olan öğrenciler arasındaki tartışmalar minvalinde gözlenen durum, bu öğrencilerin zihinsel olarak yeniliği savunmadıkları fakat pratik olarak yeniliği yaşadıklarıdır.

SONUÇ

Birinci Bölüm’de ele aldığımız konu araştırmamızın teorik temellerini oluşturduğundan dolayı üç zihniyet tipolojisi etrafında şekillenmiştir. Bu zihniyet tipolojileri “*Gelenekçi zihniyet*”, “*Modernist zihniyet*” ve “*İslami yenilikçi zihniyet*” tipolojileridir. Bunların Geleneğe (geçmişe) bakışı ile günümüz gündelik hayata bakışı birbirinden farklıdır. “*Gelenekçi zihniyet*” geçmişini günümüz gündelik hayat koşulları içerisinde değiştirilmeden yaşatılması gerektiğini savunmaktadır. “*Modernist zihniyet*” günümüz gündelik hayat koşulları içerisinde Geleneği bir problem olarak gördüğünden dolayı kaldırılmasını ifade etmektedir. “*İslami yenilikçi zihniyet*” ise günümüzü anlamak için geleneği, geleneği de anlamak için geçmişin tarihsel-toplumsal koşullarına bakılması gerektiğini savunmaktadır; böylece günümüzde geleneği yeni bir bakış açısıyla yorumlayarak gündelik hayata İslami bir mukabelede bulunulmasının gerekliliğini ifade etmektedir.

Çalışmamızın varsayımı, söylemlerinde gelenekçi söyleme sahip bireylerin eylemlerinde modern olanı tercih ettikleri düşüncesine dayanmaktaydı. Bu bireylerin geleneksel dini yorumlara bakışı, geleneksel dini dünyanın Kur’an ve Hadis’e bakış açısıyla aynılık göstermektedir. Çünkü geleneksel dini dünyanın Kur’an ve Hadis’e bakış açısı insan zihninden bağımsız “işte orada var olan” din ve dini metinlerin lafzen dahi değiştirilemez ve bugün de aynı şekilde sürdürülebilir olması mantığına dayanmaktadır. Yani bu öğrenciler, gelenekte kurumsallaşmış dinsel dünyanın sürdürülmesi gerektiği fikrini benimsemektedirler. Söylem olarak her ne kadar modern olana karşı olsalar bile, eylem olarak yeni/modern olanı davranışlarında sergilemektedirler.

Etnometodolojik denemenin sonucuna varmadan önce görelî ve çekimsel bir dille ifade edersek; mülakat yaptığımız öğrencilerin çoğu geleneksel dini dünyaya ait durum tanımlarını kabul etmektedirler. Onlara göre Kur’an, tarihin belli bir döneminde nazil olmuş, olduğu dönemde vaaz ettiği her ne ve neler varsa her döneme hitap ederek günümüze kadar bir gelenek yoluyla ulaşmıştır. Günümüz ve gelecek için de bu gelenek varlığını sürdürecektir. Allah’ın, peygamberin bin dört yüz yıl önce (miladi 7. Asır) Mekke-Medine toplumu üzerinden bütün zaman ve mekânlara konuştuğunu dile getirmektedirler. Geçmişten günümüze kadar devam

eden kurumsallaşmış dini dünya görüşünün bugün ve gelecekte de devam edip sürdürülmesi gerektiği fikrine dayanmaktadırlar. Onlara göre Kur'an ifadelerinin belirli bir kısmının o dönemin olayları üzerine inmiş olması ayetlerin nazil olmasına bir vesile olarak kabul edilişinden kaynaklıdır. Dolayısıyla onlara göre nazil olan ayetler her dönemde ve mekânda geçerlidir. Ama günümüz dünyasında karşılık bulmayan ya da uygulan(a)mayan ayetlerin/ifadelerin yorum ile uygulamaya koyulabileceği fikrine de sahiptirler. Bunun da günümüz zihin ve zihniyeti ile anlamlı hale getirilmek için yapıldığı gözlemlenmektedir.

Geleneksel söylemlere sahip öğrencilerin kurumsal dini dünyaya ait görüşlerinin yanı sıra farklı davranış kalıplarına sahip olması söylem-eylem çatışmasının temel noktasını oluşturmaktadır. Özne-konularımız geleneksel yorumları günümüzün gündelik hayatı bağlamında dile getirmektedirler. Fakat bunu dile getirdikleri halde geleneksel dini dünya görüşüne dair birçok konuda davranış sergilememektedirler. Gündelik hayatta modern dönemde ortaya çıkmış yenilikleri davranışlarında sürdürmektedirler ama işlerinde yine de salt bir modernite yaşamamakta hatta salt modern dünya görüşünü reddetmektedirler.

Buna bağlı olarak toplumda yaygın olarak kabul gören toplumsal dinsel dünya ile özne-konularımızın zihninde var olan dinsel dünya arasındaki ilişkide söylem olarak bir paralellik gözlenmiştir. Etnometodolojik yöntem gereği yaygın dini dünya görüşü ile özne-konularımızın dinsel dünyaları sorunsal görülerek sorguya açılmıştır. Sorgulama bağlamında çıkan veriler metin içinde işlenmiştir. Öğrencilerin değişime yönelik eğilimleri bağlamında kısaca denilebilir ki hazırlık sınıfı, birinci sınıf ve ikinci sınıf öğrencilerde daha net gözlemlendiği gibi üçüncü sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerde de yeni yorumlarla birlikte gözlemlenmektedir.

Özne-konuların görüşleri bağlamında sorduğumuz sorular üzerinden açıklarsak: Söylemde çatışma konusunda; (1) geçmiş dönemlerde var olan ve süregelen yorumlar hala devam etmektedir; (11) Günümüz gündelik hayat içerisinde bu söylemler savunulduğu gibi olsa da yeni/modern olan yorumlar da ifadelerinde gözlemlenmiştir.

Boşanma konusunda gelenekte var olan yorumlarda boşanma hakkının öncelik olarak erkekte olması anlayışı hem erkek hem de kız öğrenciler tarafından savunulduğu gibi bunun temel açılımı *fitrat* üzere yapılmaktadır. Bununla beraber

kadına boşama hakkının bir şekilde günümüze uyacak tarzda verilmesini de söylemektedirler.

Mülakat yaptığımız öğrenciler Giyim-Kuşam ve Cinsiyet konularında kültürel kodlar üzerinden yorumlarda bulunarak modernitenin getirmiş olduğu giyim tarzını eleştirmektedirler. Bunun yanında söylemde İslam'ın sunmuş olduğu örtünme tarzının cilbab olduğu ve vücudu saran geniş bir elbise şeklinde tarif ediyor olsalar da, erkek öğrencilerin kot pantolon, kısa kollu ve dar elbiseler giyindiği, kız öğrencilerin ise pantolon, gömlek ya da bu tarz elbiseler giyindiği gözlemlenmiştir.

Davranış kalıplarına baktığımız zaman her ne kadar gündelik hayat içerisinde mesela alışverişte kredi kartı kullansalar bile işin faiz ile ilgili kısmına bulaşmamaya çalışmaktadırlar. Alışverişte elbise mağazaları tercih edilse de çoğu zaman internet üzerinden alış-veriş yaptıklarını ve bunun da daha ucuza mal olduğunu belirtmektedirler. Gündelik hayat içerisinde Kur'an'da var olan borç sisteminde uygulanması gereken kuralları savunsalar bile, uygulamada bunu görememekteyiz. Yani aldıkları borçları yazdıklarına dair herhangi bir davranışta bulunmadıklarını ifade etmişlerdir. Borç yazımının yerine günümüzde modernitenin getirdiği yenilikler olarak kabul ettikleri senet, fatura gibi belgeleri kabul etmektedirler ve bunları bizzat kullanmaktadırlar.

Miras taksimine gelince Kur'an'da var olan ayetler ile gelenekte bu konuya dair yorumları aynen dile getirmektedirler. Var olan bu ifadelere mukabil olarak günümüzde özellikle kız öğrenciler az sayıda olmakla beraber “*yani tabi nefis ister ki eşit olsun*”, “*belki eşit verilebilir*” gibi yorumlarda bulunmaktadır.

Kısaca bazı konularda mesela; Boşanma, Giyim-Kuşam ve Cinsiyet, Alışveriş-Borç ve Şahitlik, Miras, Teçhizatlı Atlar gibi konularda Kur'an'da var olduğu şekliyle uygulanması gerekir deseler bile, gündelik hayatta buna uygun bir davranış kalıbı öğrencilerde görülmemektedir. Bunları sadece söylemsel olarak devam ettirdiklerini söyleyebiliriz. Bu görüşleri devam ettirmelerinin sebeplerini ise, özel olarak konular içinde “*Şeriatı isteyen biriyim bundan dolayı*”, “*Allah'ın vardır bir bildiği*”, “*fitrat gereği böyle olmalıdır*”, “*bizim aklımız her şeye ermeyebilir*”, “*her işte bir hikmet vardır*”, “*değer olarak daha uygun ve ucuz olduğu için*” şeklinde yorumlar getirerek meşrulaştırmaktadırlar. Dolayısıyla öğrenciler her ne kadar geçmişte var olan dini ve dinsel yorumları söylemlerinde açıkça ifade etseler bile,

yeni/modern olanı kendi durumlarında ve davranış şekillerinde tercih etmektedirler. Açıkça ifade edecek olursak, öğrenciler eylemlerinde modern olanı kullanma ya da sergilemekten çekinmemektedirler.

Sonuç olarak öğrencilerin gündelik hayat söylem-eylem çatışmasını zihniyetler tipolojisi bağlamında ifade edecek olursak: Öğrenciler gündelik söylemlerinde geleneksel olanı dile getirmektedirler fakat gündelik hayat davranışlarında doğrudan deneyimledikleri meselelerde/hususlarda modern olanı tercih etmektedirler. Dolayısıyla tam olarak “*modernist zihniyet*” ya da “*İslâmî yenilikçi zihniyet*”e dâhildirler gibi bir sonuç cümlesi kuramamak da, eylem olarak yeni/modern olanı tercih ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü çalışmamızın tamamında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrenciler araştırmaya özne-konu olduklarından, seküler anlamda “*modernist zihniyet*” tipolojisinde olduğu şekliyle öğrenciler bulunmadığı gibi “*İslami yenilikçi zihniyet*” tipolojisinde var olan bakış açısıyla konulara yorum getiren öğrenci de bulunmamaktadır. Bununla birlikte burada kesin ve açık olan durum ise öğrencilerin açık söylemlerinde “*gelenekçi zihniyet*”in görüşlerini savunuyor olmalarına rağmen gündelik hayat davranışlarında “*gelenekçi zihniyet*”in ortaya koyduğu yapıp-etme tarzlarını sergilememeleridir.

KAYNAKÇA

Acar, İbrahim. **İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 2000.

Alatlı, Alev. **Ben Böyle Düşünüyorum Demekle Olmuyor**, Everest Yayınları, İstanbul, 2018.

Albayrak, H. Şule. “İslam’da Kadın Tartışmalarında Geleneğe Özcü Yaklaşımın Eleştirisi ve Alternatif Bir Gelenek Okuması”, **Kadın Olmak: İslam, Gelenek, Modernite ve Ötesi**, (Ed. H. Şule Albayrak), İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, ss. 397-419.

Alexander, James. “A Systematic Theory of Tradition”, **Journal of the Philosophy of History**, Cilt 10, Sayı 1, 2016, ss. 1-28.,
https://brill.com/view/journals/jph/10/1/article-p1_1.xml (24.10.2019)

Aron, Raymond. **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, çev. Korkmaz Alemdar, Kültür Yayınları, Ankara, 1986.

Atay, Tayfun. “Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk “Gelenek-çi” Muhafazakârlığı”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Muhafazakârlık**, 5. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 154-178.

Berger, Peter L., Brigitte Berger ve Hansfried Kellner, **Modernleşme ve Bilinç**, Çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, İstanbul, 1985.

Berger, Peter L. **Melekler Hakkında Söylenti: Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi**, Çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012.

Birand, Kâmiran. **Kâmiran Birand Külliyyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

Bilgin, Vejdi. “Popüler Kùltür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, Bursa, 2003, ss. 193-214.

Bottomore, Tom., Robert Nısbet, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Haz. Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997.

Brown, Daniel. **İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.

Bullock, Katherine. **Müslüman Kadınları ve Tesettürü Yeniden Düşünmek: Tarihsel ve Modern Klişelere Meydan Okumak**, Çev. Muhammet şeviker, Karakalem Yayınları, İstanbul, 2005.

Carullah, Musa. **Hatun**, Haz. Mehmet Görmez, Otto Yayınları, Ankara, 2014.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2017.

Coşkun, Ali. **Sosyal Değişme Kadın ve Din**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.

Coulon, Alain. **Etnometodoloji**, Çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2015.

Çakır, Ruşen. **Ayet ve Slogan**, Metis yayınları, İstanbul, 2014.

Çelik, Celalettin. “Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım”, **İslâmiyât Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, Ankara, 2005, ss. 71-90.

Çiftçi, Adil. “Kuran’ı Bir Metin Olarak Antropolojik Gözle Okumak”, **Kur’an’ı Anlamada Tarihsellik Sorunu**, Kurav Yayınları, Bursa, 2005, ss. 176-182.

Çiftçi, Adil. **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve Modernlik: Toplumbilim Yazıları I**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve Yöntem: Toplumbilim Yazıları II**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve İslâmî Modernizm: Toplumbilim Yazıları III**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları: Toplumbilim Yazıları IV**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklerle Ağıt**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Çiftçi, Adil. **Erol Güngör: Sen öldün  l m Güzel Demektir**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.

Çiftçi, Adil. **Fazlur Rahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Çiftçi, Adil. **Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiğdem, Ahmet. **Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Dalgın, Nihat. **Gündemdeki Tartışmalı D n  Konular**, Etüt Yayınları, İstanbul, 2004.

Doğanay, Ekrem. **İslam'da Tesettür ve Zinanın Hükümü**, Milli Gençlik Vakfı İlmi Yayınlar Serisi I, Ankara, 1992.

Düzgün, Şaban Ali. **Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar**, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

Düzgün, Şaban Ali. **Dini Anlama Kılavuzu**, Otto Yayınları, Ankara, 2018.

El-Attâs, M. Nakib. **İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi**, Çev. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

Ertit, Volkan. **Endişeli Muhafazakârlar Çağı**, Orient Yayınları, Ankara, 2016.

Esgin, Ali., Güney Çeğin, (Ed.), **Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2018.

Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Fazlur Rahman, **İslâm**, Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Fazlur Rahman. **İslam ve Çağdaşlık: Fikrî Bir Geleneğin Değişimi**, Çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Fazlur Rahman. **İslâmî Yenilenme: Makaleler I**, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Fazlur Rahman. **İslâmî Yenilenme: Makaleler II**, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Fazlur Rahman. **İslâmî Yenilenme: Makaleler III**, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Fazlur Rahman. **İslâmî Yenilenme: Makaleler IV**, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Garfinkel, Harold. **Etnometodolojide Araştırmalar**, Çev. Ümit Tatlıcan, Heretik Yayınları, Ankara, 2014.

Gezer, Süleyman. **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an**, Ankara Okulu Yayınları Ankara, 2015.

Göle, Nilüfer. **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

Göle, Nilüfer. **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme**, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Göle, Nilüfer. **Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

Guenon, Rene. **Modern Dünyanın Bunalımı**, Çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018.

Güler, İlhami. **Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu: Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Güler, İlhami. **Realpolitik-Muhafazakârlık Karşısı Yazılar**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.

Güler, İlhami. **Sabit Din Dinamik Şeriat**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.

Günay, Gülay., Özgün Bener, “Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 15, Sayı: 3, Ankara, 2011, ss. 157-171.

Günay, Ünver. **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.

Hanefi, Hasan. **Gelenek ve Yenilenme**, Otto Yayınları, Ankara, 2011.

Hume, David. **Din Üstüne**, Çev. Mete Tunçay, İmge Yayınları, Ankara, 2004.

İrem, Nazım. ““Bilme İsteği” Olarak Tarih, Muhafazakârlık ve Gelenekçilik”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 8, Bahar 2006, ss. 61-78.

Karadeniz, Sıtkı. “Gelenek Üzerine Bir Okuma Denemesi: Geçmişle Gelecek Arasında Gelenek”, **Milel ve Nihal Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, İstanbul, Mayıs-Ağustos 2007, ss. 29-47.

Kirman, Mehmet Ali. **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.

Kotan, Şevket. **Kur'an ve Tarihselcilik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011.

M. Poloma, Margaret. **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

Mardin, Şerif. **İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Nasr, Seyyid Hüseyin. **Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi**, Çev. Osman S. Gündoğdu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.

Nasr, Seyyid Hüseyin. **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, Çev. Sara Büyükduru, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.

Nasr, Seyyid Hüseyin. **Modern Dünyada Geleneksel İslam**, Çev. Sara Büyükduru, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

Öçal, Şamil. “Gelenekçilik ve İslam Düşüncesinde Gelenek”, **Eskiye Dergisi**, Sayı: 16, 2010, s. 19.

Özcan, Zeki. **Teolojik Hermenötik**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Özlem, Doğan. **Tarihselci Gelenek: Dilthey-Weber-Gadamer**, Notos Yayınları, İstanbul, 2018.

Özlem, Doğan. **Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi Dersleri)**, Cilt I-II, Inkılap Kitapevi, İstanbul, 1996.

Özsoy, Ömer. **Kur'an ve Tarihsellik Yazıları**, Otto Yayınları, Ankara, 2015.

Öztürk, Mustafa. **Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Öztürk, Mustafa. **Kur'an ve Tarihsellik Üzerine: Çerçeve Yazılar, Örnek Konular**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.

Öztürk, Mustafa. **Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak: Tefsirde Anakronizma Ret Yazıları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Pişkin, Mücahit. “Tüketim Toplumu'nda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı”, **İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2016, ss. 131-154.

Ringer, Fritz. **Weber'in Metodolojisi: Kùltür Bilimleri ile Sosyal Bilimlerin Birleşimi**, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

Sevil, Muharrem. **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

Sifil, Ebubekir. **Çağdaş Dünyada İslâmî Duruş**, Rihle Kitap Yayınları, İstanbul, 2010.

Sifil, Ebubekir. **İslâm ve Modern Çağ I**, Rihle Kitap Yayınları, İstanbul, 2014.

Sifil, Ebubekir. **İslâmî Bilincin İhyası**, Rihle Kitap Yayınları, İstanbul, 2016.

Subaşı, Necdet. **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz yayıncılık, İstanbul, 2018.

Subaşı, Necdet. "Türk(ıye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler", **İslâmiyât Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 4, Ankara, 2003, ss. 17-40.

Swingewood, Alan. **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2003.

Şenocak, İhsan. **İslâm'ın Kızına**, Hüküm Kitap Yayınları, İstanbul, 2017.

Şenocak, İhsan. **Kur'ân-ı Kerîm Müdâfaası**, Hüküm Kitap Yayınları, İstanbul, 2016.

Toktaş, Fatih., Şükrü Keyifli, Fatih Yıldırım, Bekir Esen, "Felsefe'li İlahiyat vs. Felsefe'siz İslami İlimler: Türkiye Geneli Öğrenci Anketi", **DEUİFD XLIII**, 2016, ss. 143-181.

Türkdoğan, Orhan. **Çağdaş Türk Sosyolojisi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1977.

Uluocak, Şeref. “Gündelik Gerçeklikte Anlamların Sosyal İnşası: Peter Berger ve Thomas Luckmann”, **Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar**, Ed. Ali Esgin ve Güney Çeğin, Phoenix Yayınları, Ankara, 2018, ss. 269-304.

Vural, Mehmet. “İslam Düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik: Seyyid Hüseyin Nasr’ın Gelenek Anlayışı”, **İslâmiyât Dergisi**, Otto Yayınları, Cilt: 10, Sayı: 3, Ankara, 2007, ss. 53-68.

Wallace, Ruth A. ve Alison Wolf, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas, Doğu Batı yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2015.

Yıldırım, Mustafa. **Mecelle’nin Küllî Kâideleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2012.

EKLER

EK 1:Derinlemesine mülakat için hazırlanan ve tezde kullanılan yarı yapılandırılmış sorular:

- 1) Eşin ile problemler yaşadığınız zaman boşanma yolunu mu seçersin?**
- 2) İslam'ın bizlere sunmuş olduğu herhangi bir giyinme tarzı var mı?**
- 3) Alışverişini genel olarak nasıl yaparsın?**
- 4) Borç yazım esnasında bir erkek iki kadın şahitliğini nasıl buluyorsun?**
- 5) Sizin oralarda biri vefat ettiğinde miras konularında nasıl bir taksim yapılır?**
- 6) Enfâl suresi 60. Ayetinde “Onlara karşı teçhizatlı atlar besleyin” ifadesini nasıl anlıyorsun?**
- 7) Gündelik hayatta İslam'ın hükümleri ile çatıştığınız zaman ne yaparsınız?**